

HASAN YILDIZ

AŞİRETTEŒ ULUSALLIĞA DOĞRU

KÜRTLER

- Politik Felsefe Açısından Kürt Toplumunun Kritiği -

Hêvîya Gel Yayınları

HASAN YILDIZ

**AŞİRETEN ULUSALLIĞA
DOĞRU KÜRTLER**

-Politik Felsefe Açısından Kürt Toplumunun Bir Kritiği-

Heviya Gel Yayınları

DİZGİ: HEVİYA GEL
BASKI: APEC-TRYCK
STOCKHOLM- 1989

İsteme adresi: Box 34055/ 100 26 Stockholm

İÇİNDEKİLER

- 1- Önsöz
- 2- Kürdistan tarihine kısa bir bakış
  - a- İlkçağdan-1071'e
  - b- Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ve Kürdistan'ın I.bölünüşi (1071-1639)
- 3- Osmanlı Toplum yapısı içinde Kürdistan'ın konumu
  - a- Osmanlı toprak sistemi ve ticaret
  - b- Kürdistan'da toplumsal yapı
- 4- İstila ve fetihlerin Kürt toplumu üzerindeki yıkıcı sonuçları
- 5- Tarihsel yapı içinde Osmanlı sömürgeciliği.
Sonuç
- 6- Osmanlı İmparatorluğunun yarı-sömürgeleşmesi ve Türk burjuvazisinin egemenlik savaşı sırasında Kürtler.
  - a- Emperyalist egemenliğin oyunları altında iki ulus: Ermeniler ve Kürtler
  - b- Sömürge bir ülkede kapitalizmin çıkmazı
- 7- 19. ve 20. Yüzyıl'da Kürt ayaklanmalarının sosyal karakteri
  - a- İlk Kürt örgütleri ve siyasal yapıları
  - b- Kürdistan'da yüzyıl savaşları
  - c- 1919 ve sonrası Kürt Ulusal Direniş hareketleri
    - 1- Koçgiri Hareketi
    - 2- Şeyh Sait, 1925 Direnişi ve yenilginin başlıca nedenleri
    - 3- Ağrı direnişi (1929)
    - 4- Dersim Direnişi (1937-1940)
- 8- Kürt Edebiyatının kaynakları açısından direniş hareketine bakış
- 9- Vahşi kapitalizmin kısılcında yoksul bir ülke: **Kürdistan**
  - A- Sevr ve Lozan anlaşmaları
  - B- Geçmişinin altında ezilen bir ülke
  - C- Sosyo-ekonomik yapıların evrimi
    - I- Aşiretlerin evrimi
    - II- Feodallerin evrimi
    - III- Tarım ve sanayi alanındaki gelişmeler
  - D- Proletarya
- 10- Kürtler ve Kürdistan'ın diğer parçaları
  - A- Sovyet Kürtleri
  - B- Suriye Kürdistanı
  - C- Irak Kürdistanı
  - D- İran Kürdistanı

ÖNSÖZ

Kürtler... Evet, yakın geçmişte Osmanlılarla birlikte türkleri en çok ilgilendiren ve gelecekte de en çok ilgilendireceğe benzeyen bu halk çağdaş dünyanın gözleri önünde ölüm kalım mücadelesi veriyor. Bir halkın kurtuluş mücadelesi elbette ilk etapta kendi iç dinamiğiyle yoğunulmalıdır. Uluslararası destek ve yardımlaşmalar ancak bu temelden sonra bir anlam kazanabilir. Kurtuluş mücadelesinin formunu ortaya çıkarmak için ise tarihsellik gerekmektedir. Toplumlar tarihleriyle vardır ve bu tarih onların geleceği için önemli perspektiflere sahiptir. Her toplumun buna ihtiyacı vardır. Kürt halkı yaşadığı günü tarihe almayan, yazmayan belgelemeyen halklardan biri olarak bunun acısını bugün çekmektedir. Tarihten kopukluk modern bir ulusal kurtuluş hareketinin boy atıp gelişmesine engel olmakta, ortaya konan eylemlilik ise kolayca parçalanmaktadır. Biz bu nedenlerle siyasal sonuçları tarihsel veriler üzerinde göstermeye ve Kürt halkının tarihsel gelişim sürecini böyle bir yöntemle gün ışığına çıkarmaya özel bir önem gösterdik. Bu nedenle ilkçağa kadar inmek, ortaçağ'da gezginler arasında dolaşmak, yakın çağda ayaklanmaları tarih sırasıyla dizmek kimileri için sıkıcı gelebilir. Fakat tarihin en küçük satırlarının bile Kürt halkı açısından taşıdığı önem kavranıldığında takip edilen metodun nedenleri kolayca anlaşılır.

Kürtlerin tarih yazmaya ihtiyacı vardır dedik... Bu her dönem için geçerlidir. Bugün bile. Ama kimle yazacaksınız bu tarihi. Sömürgeci bir eğitimden geçmiş ve ulusal soruna karşı hantallaşmış bir kürt aydın tabakası için de ne yazık ki, daha çok burjuva parlamentosu ya da devlet kademelerinde elde edilecek mevkiler esas uğraş alanıdır. Bunlar toplumsal yaşamda elde ettikleri yerlerden ötürü de halkın bakış açılarının yönlendirilmesinde olumsuz rol oynamaktadırlar. Tarihsizlik bunlar eliyle halk katında hergün daha çok derinleştirilmektedir. Elleri imkanlar olduğu halde kullanmayan, kullanmak istemeyen demokrat, solcu aydınlarımız ise, sorunun taşıdığı hassasiyetten ötürü çekingendirler. Tarihe önem verirler, sayfalarca araştırma yaparlar ama Türkiye toplumunun en sancılı sorunu için suskun dururlar. İnsan hakları derneği kurma cesaretini gösterirler ama insanın insan olmasından ötürü taşıdığı hak ve değerlerle, yine bir insanın bir ulusa ait olmasından ötürü taşıdığı hak ve değerler arasında uygulamada açıkça görünen çelişki karşısında susarlar. Dernekler, barolar, sendikalar, partiler en ilerici nitelikleriyle bile ancak ulusundan soyutlanmış bir insanın hakkını ara-

makta, demokrasiyi ancak böylesi bir soyutlama ile savunabilmektedirler.

Etniksel değerler içinde baktığımızda bu sorun kendi içinde gerçekten bir çelişkiyi taşımaktadır. İnsanın varlık nedeninden hareket eden demokrasi kavramının taşınması gereken böylesi bir çelişkiyi, yine demokrasi adına hareket eden güçler ona yüklemektedirler. Tarihsel değerlere baktığımızda ilerici insanlığın bu çelişkilerle boğuşa boğuşa bugünkü gerçek değerini kazandığını görürüz. Tarihin her döneminde çifte standart taşıyan, uzlaşmacı düşünce akımları ise süreç içinde egemen sistemin bir parçası olmaktan kurtulamamışlardır. Türkiye’de siyasal yapıda yer alan "sol aydınlarımız" in felsefi ve moral değerler içinde böylesi temel bir konuda çelişkili davranması, kendi akademik kariyerlerini gerçeğin önüne koymaları elbette onur kırıcı olmaktadır. Bu, ülkemizdeki gerçek aydın ruhunun gelişmediğinin de bir göstergesidir.

İster tek tek bireyler açısından alalım, ister bir siyasal hareket açısından ele alalım, olgular kendi varlığının var olma şartlarını yaratmadığı sürece egemen anlayışlara, yapılanmalara hizmet etmekten kendilerini kurtaramazlar.

Toplumsal yapımızın bu karmaşıklığı karşısında suskun durmak egemen tarih kültürünün her an daha fazla kitleleri etkisi altına almayı da beraberinde getirmektedir. Diyalektik olarak, şiddetin yoğunlaştığı ve hassas bir nokta aldığı olgulara aynı tarzda müdahale edilmedikçe sorunları aşmak mümkün değildir. Bunu bir başka zaman dilimine bırakmak, kolaycılığa kaçmak, fırsatçı davranmak bilimsel bir yöntem olmadığı gibi ileride onarılmayacak hatalar da beraberinde getirebilir. Ancak bu noktada tepkici olmamak, resmi tarihle hesaplaşmak adına olgulara başka fonksiyonlar yüklemekte yanlış bir eğilimdir. Sorun tarihi ters çevirmek değil, tarihsel olguları ayakları üzerine dikecek motifleri bulmak, metodları kullanmaktır. Yoksa "dün yazılanın bugün tersinin yazılması" bize doğruları değil yine yanlışların çeşitli renklere bürünmesini verecektir. Bu da bir ulusun geçmişine ilişkin, ihtiyacı olduğu tarihsel verilerin dinamik bir güçten yoksun kılmasını meydana getirecektir.

Kitlelerin hislerinin, dikkatlerinin, dünyaya bakışlarının belirli sorunlar üzerine yoğunlaştığı dönemler, devrimci propagandanın da en iyi yapılabileceği anlardır. Böylesi dönemlerde burjuvazi kendi felsefesini yığınların önüne dayatırken bu güçlerle hesaplaşması gereken aydınlardan, bilim adamlarından ve yine onların oluşturduğu dernek ve birliklerden ses çıkmamaktadır. Böylece yoksul bir Kürt köylüsü gözünde, beyninde kendisini yalnızlaştırmakta, gerçek dostlarından arındırmak-

tadır. Bu noktadan sonra kendi kaderini arayan "Adam"a "bölücü" ya da "milliyetçi" gözüyle bakmak ne derece uygundur bilemiyorum...

Evet bizim tarihi yaşamaya ihtiyacımız var, yazmaya belgeselleştirmeye ihtiyacımız var. Toplumumuzun aydınlığa ve gerçek hürriyete kavuşması için bunlara ihtiyacımız var. Bu nedenle yaşanan bugünkü tarihi yazmak bile önem kazanıyor. Her Kürt genci kendi çevresinden başlayıp gidebileceği en uç noktaya kadar bölgesinin, bölgesinin kişiliklerinin, tarihsel olayların tarihini yazmalıdır.

Kürtlerde tarih babadan oğula anlatılarak geçer. Bu Vital Cuinet'in de belirttiği gibi çok eski bir gelenektir. Bu eski geleneğin ise bize verebileceği bir tek şey yoktur. Zaman anlatılanları aşındırmakta, birçok olayı hafızalardan silmektedir. En yakın dönemimizin tarihi bile gözlerimizin önünde çarpıtılmaktadır. Onların canlı şahitleri henüz aramızda belkide son günlerini yaşamaktadırlar. Binlerce insanın ölümüne, yüzbinlercesinin sürgün edilmesine tanık olan yaşlı kuşağımızı belki çoğumuz dinledik. Ama bunlara çoğumuz bilimsellik adına büyüklük taşıyarak ciddiye almadık. Anlatılanların kendilerini tarihselleştirip, belgeleyeceğimize basit bir metotla hemen sonuca vardık; hükümler verdik.

Toplumlarda siyasal zemin tarihsel verilerin üzerinde yükselir. Tarihsel verilerin doğru değerlendirilişi sınıflar açısından da önemli gelişmeleri beraberinde getirir. Bu nedenle her sınıf kendi gelişimi açısından bu verileri kullanır. Ne yazık ki, Türk solu bugüne dek tarihsel alanda yaşamlarının akademik sorunlarıyla ilgilenen, bu nedenle resmi tarih anlayışıyla esaslı bir şekilde hesaplaşamayan "sol-liberal" aydınlardan etkilendi. Bu aydınlar resmi tarih anlayışını sağ-sollu yorumlarla renklendirmiş, burjuvazi açısından da kabul edilir bir duruma getirmişlerdir. Bu tarihte köklü bir hesaplaşmaya giden İ. Beşikçi gibi demokrat sıfatına layık olanlarsa yok edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçeve içinde sadece kürtlerin değil, türklerin de yeni bir tarihe ihtiyaçları vardır. Bu tarih'in en çok çarpıtıldığı yakın tarihimiz ise bu çalışmaların en önemli tarafını oluşturmaktadır.

Siyasal kavramların birçok yönüyle çarpıtıldığı ve yerli yerine konmadığı ender ülkelerden biri olan Türkiye'de tarihsel yorumlar da oldukça karmaşıklaşmıştır. Bunu karmaşıklaştıran tarihsel olayların kendileri değil, onları yorumlayanlardır. Tarihsel açıdan devlet yönetimi konusunda ender örneklerden birini oluşturan Osmanlı devletine bakış açısı sağ ve sol tarihçilerin önemli ayrılıklarından biridir. Sağ tarihçiler Osmanlı devletinin gücünü -belli abartılarla- üstün göstermeye çalışırken, sol tarihçiler bunu alabildiğine zayıf göstermeğe çalışırlar. Devlet

zayıf gösterilince diğer siyasal yorumlara girmek peşin olarak reddedilmiş olur. Örneğin, bir Osmanlı sömürgeciliğine değinemezsiniz. Çünkü bu devletin gücüyle ilgilidir. Sağ tarihçilerin ise böyle bir kaygıları yoktur. Onlar, diğer emperyalist güçlerin siyasal destekçilerinin yaptığı gibi, bu sömürü yöntemini insanlığın yardımı için, koruyuculuk için aldığını gösterirler. Bugünlerde ise sol tarihçiler arasında yer alan "Devletin zayıflığı" konusu, kamuoyunda giderek Kürt halkının demokratik haklara kavuşmak istemesinin karşısına dikilmek istenmektedir. "Bugün Türkler bağımsızlığını eline almamış, Kürtler nasıl alacak" denilmektedir. (1)

Osmanlı devlet biçimi merkezi bir otoritenin elde ettiği ülkeleri eyaletlere bölüp, bu eyaletlerin merkezden gönderilen devlet görevlilerince yönetilmesi prensibi Makavel'in devlet anlayışı içinde, o dönemin Fransa'sı ile birlikte iki örnekten birini teşkil etmektedir. Hatta bu yönetim biçimi türklerde daha sistemli ve etkilidir. Türklerin bu yönetim biçimlerinin kaynağını ilkçağda Roma ve Pers devletlerinde görmek-
teyiz. Eğer tarihsel "hak" verilmek gerekirse türklerle bu hakkı vermek zorundayız. Çevre halklardan devlet yönetimi konusunda oldukça önemli tecrübelerle sahip bir ulus olan türkler, 1919'a geldiklerinde de eski imparatorluğun çürük çatılarını atmaya başarıp kendilerini yenileyebildiler. İdari sistem olarak toprakları daha fazla vilayetlere bölüp, böylece devlet aygıtlarının egemen topraklar üzerinde daha fazla yayılmasını sağlamış ve merkezi otoritenin gücünü artırmışlardır. Bu yeni taktik Türk topraklarında kültürün, hizmet sektörünün eğitimin artmasını sağlamış, ama Kürdistan'da ise sömürgeci devlet aygıtlarının güçlenmesini, bu aygıtların güçlenmesi ise Kürt toplumunun birliğinin daha da parçalanmasını hızlandırmış, kültürel planda ise, eğitimin ve kültürün asimilasyoncu bir karakter almasını sağlamıştır.

Öyle denebilirki yeni Türk devleti M.Kemal'in önderliğinde Makavelci bir yol izlemiştir. M.Kemal kafasında şekillendirdiği cumhuriyet yönetimi için hiçbir güçle görüşmekten çekinmemiş, yerine getirmese bile herkese bol vaatlerde bulunmuştur. Süreç içinde askeri egemenliği tamamiyle ele geçirdiğinde bu güçleri tek tek elemesini ve susturmasını bilmiştir. Bundan en fazla nasibini alan Kürtler olmuştur.

Tarihi süreç içinde Büyük Roma İmparatorluğundan, İran Safavi Devleti ve Osmanlı İmparatorluğuna dek, çeşitli devletlerin savaş alanı durumuna gelen Kürdistan, bugün, yaşadığımız çağda emperyalizmin Ortadoğuda böl-yönet politikasını uyguladığı en geniş alanı kapsamaktadır. 420.000 km.kare'lik bir alana ve bugün 22 milyondan fazla nüfusa sahip bir ülke, geri üretim ilişkilerinden kaynaklanan yapısından ötürü

1.Dünya savaşından sonraki yıllarda kolaylıkla bölünebilmiştir. 1639'da ki, Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla Osmanlılar ve İranla paylaşılan Kürdistan, 1.Paylaşım savaşından sonra, İngilizlerle yapılan anlaşmalarla statüsü bugünkü haliyle kabul edildi. Büyük parçası Türk devlet sınırları içinde kalmak üzere, İran, Irak ve Suriye arasında parçalandı.

Geniş petrol rezervleri üzerinde bulunan ülkenin bu bölünmüşlüğü, emperyalizmin politikasını istediği gibi yönetmesine olanak sağlamaktadır. Ancak, bahtsız bir tarihsel süreç yaşayan Kürt halkı, düşüncede, davranışta ve yaşamın her alanında yüzyıllar süren dış faktörlerin ezici baskısı altında kalmasına karşın, kendini bir ulus olarak çağımız gerçekliğine ulaştırabilmiştir. İşte geline bu yeni süreç, emperyalizmin bölgedeki politikası için en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır. Eskiden tek tek parçalarda ayrı zaman dilimlerinde ortaya çıkan ayaklanmalar, şimdi daha toparlanmıştır. En önemlisi her parçada gelişen siyasal eğilimler karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir. Buysa, yeni bir çıkış yolunun ilk işaretleridir.

Kürdistan'ın tarihsel sürecini incelerken daha çok Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyet'iyle olan ilişkilerine ağırlık vereceğiz. Çünkü birbirinin devamı olan bu iki devlet Kürdistan'ın kaderinde önemli roller oynamışlardır. Yeri geldikçe diğer devletlerle ilişkilerine değineceğiz.

Başlangıçta Türk devlet kapitalizminin, emperyalist politikayla uygunluk içinde, Kürdistan'da sürdürdüğü sömürgecilik ve asimilasyon politikası ülkeyi tam bir yıkım haline getirmiştir. Ancak her şey zıttını da beraberinde taşıdığından, Kürt halk direnişinin siyasal niteliğini de değiştirmiş O'na bir anlam vermiştir. Türkiye Kürdistan'ında kapitalizmin diğer parçalara göre daha çok gelişmiş olması, sorunun sınıfsal boyutlarda incelenmesine ve çözümüne daha çok olanak sağlamaktadır. Diğer parçalarda aktif mücadelenin daha şiddetli olmasına karşın, hareketin ideolojik temelleri oldukça zayıftır. Buralarda gelenekleşmiş bölgesel direnişler sürmektedir. Bunun anlamını Kürdistan tarihinin acılı sayfalarında bulmak mümkündür: Aşiret ve Feodalizm!.. Bu iki öge hakim devletler tarafından her zaman kullanılmıştır. Tüm bunlarla beraber, Türkiye Kürdistan'ındaki sosyal ve ekonomik değişimler sorunun kilit taşıdır. Emperyalizm, bu değişimler sonucu, bölgeye "çevik kuvvet" ler yerleştirerek gelişmeleri kontrol etmek istemektedir. Ancak bugün, Türkiye Kürdistan'ında, (kürt küçük burjuvazisi ve aydın tabakası) arasında oldukça yüksek bir bilinçlenme seviyesi vardır. Bunun yanında sayı ve nitelekçe zayıf olmasına karşın işçi sınıfının ideolojik eğilimi de sosyal yapı içinde önemli bir etkinlik durumundadır.

Gerçekte Ortadoğu'da tehlike çanlarını bu devletler kendi elleriyle çalmışlardır. Türk devletinin 2 numaralı kurucusu olan İsmet İnönü, Kürt isyanları karşısında şöyle diyordu. "Bu ülkede bir tek Türk ulusunun hak istemeye hakkı vardır. Diğer hiçbirinin buna hakkı yoktur." (2)

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşmasına Türk ve Kürtleri temsilen katıldığını iddia eden bu devlet adamının (3) Kürtlere ve diğer azınlıklara yönelttiği bu tehditler bizlere, Amerike'da beyazların Kızılderililere verdikleri sözleri hatırlatmaktadır. Bir Kızılderili şefi beyazları şöyle tanımlamaktadır: "Bize birçok söz verdiler, hatırlamadığım kadar çok; bir tekini dışında hiç birini tutmadılar. Topraklarımızı alacaklarını söylediler ve aldılar" (4)

Türk devleti de, 1919-1923 Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında Kürt halkına verdiği en önemsiz sözleri bile tutmamış, aksine O'nu tarihsel tanınmazlığın karanlığına itmek istemiştir. Ancak Kürt halkı bu yokedilme isteminin çemberini seneler süren direnme geleneğiyle yırtarak, çağdaş dünyada var olma savaşı vermeye devam etmektedir.

Sonuç olarak Kürdistan Ortadoğu'da kanayan bir yaradır. Ve bu yara tedavi etmede Kürt halkının özgür iradesi yer almadıkça yara kanamaya devam edecektir.

Dipnotlar:

1- Aziz Nesin'le görüşmeler. (gazeteler)

2- Milliyet, 30 Ağustos 1930; Nakleden Nurettin ZAZA, Ma Vie de Kurde, s.258

3- Zaza Nouredine, Ma Vie de Kurde, s.26

4- Brown Dee, Kalbimi Vatanıma Gömün.

KÜRDİSTAN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

1- İlkçağdan -1071'e

Kürtlerin ataları sayılan Medler, M.Ö 9 ve 10 yüzyıllarda kuzey Avrupadan göç halinde gelerek Van ve Urmiye gölleri arasına yerleştiler. Doğubilimcilerden prof. Says'ın belirttiğine göre " Medler Asurların doğusunda yaşayan ve Kürt aşiretlerinin birleşmesinden oluşan büyük bir devlettir. Bunlar dil bakımından Hint-Avrupa grubuna girer, ırk olarak da aridirler." (1)

Yine çevre ülke hakları Kürtleri değişik adlarla anmışlardır. Örneğin Sümerler, Kürtlere Goti, Cuti, Cudi Asurlar ve Aramiler Goti, Kutu, Kardo, Yunan ve Romalılar Kardosu, Kardak, Kardüki, Araplar Kürdi, Kardoyi, Curdi diye adlandırmışlardır. (2)

Daha yakın tarihlerde Polo Kardeşler seyahatlerinde Kürt bölgelerini gezerler. Med ülkelerini gezerken Kürtleri anlatırlar. İran yaylalarından Mardin, Musul'a dek kürt kabileleri hakkında Arap gezginler de islamiyetin yayılışından sonra önemli bilgiler verirler. Mes'udi (943) İsfahri (951) ve İbn Battua (?). Kürt aşiretleri ve gelenekleri hakkında geniş bilgiler verirler. Her ne hal olursa olsun anlatılanlar Med ülkesinde geçmektedir. Med ülkeleri zamanla yerini Kürdistan'a terketse bile Medlerin de İrani bir kavim olması bugünkü Kürt aşiretleriyle aynı toprakları paylaşmaları dolayısıyla aralarında tarihsel bağlar mevcuttur. Yine aynı topraklar üzerinde yaşayan sami ırkıdan Kordukların isim olarak Kürtlerle benzerlikleride ayrı bir araştırma konusudur. Karduklar bugünkü Botan ırmağı dolaylarında uzun seneler yaşamışlardır. Bu bölge tarihte ilk kez Genephton'un "Onbinlerin Dönüşü" adlı eseriyle geçmiştir. Kürtçe'de sami dillerine ait "h" harfinin sık telafuz edilmesi antropolojik bakımdan ayrılan Kürt tipleri içinde Koçgiri tipinin -Ahd-i atik Yahudisi- diye anılması Karduklarla da ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ancak araştırmacı Minorsky'nin belirttiği gibi Kardukların İrani kavimlerden Kürtlerle karışmış olduğunu söylemek mümkündür. (3)

Gerek Med'lerde gerekse Kürt'lerde birçok aşiret vardır. Ve her aşiret halklaşma dönemi öncesine ait isimlendirme geleneğini sürdürmüşlerdir. Çünkü aşiretler genellikle kendilerine isim veren reisın adıyla anılırlar. Şerefname'de belirtildiği gibi Bacan ve Bohti (Botan) aşiretleri kendileri gibi tüm kürtlerin de Bacan ve Boht'tan geldiğini iddia ederler. Boht, Herodot'un eserlerinde görülen Artahsır-i Papakan'ın öldürdüğü ejderha krah Kürt Haftan-Boht'u hatırlatmaktadır. Asti'nin

tarihide Med kralı Astiyaj'a kadar uzanır. Feodal dönemin özgül koşulları altında aşiretlerinin konuştukları lehçelere göre gruplandıkları, belirli bölgelerde yoğunlaştıkları göze çarpar. Bu dönemin uzun sürmesi ve kapitalizmin yeterli müdahalesinin olmayışı sonucu lehçeler varlığını günümüze dek sürdürmüşler, Kürt olma bilincine sahip olmalarına karşın pazar ekonomisinin doğal bir gelişimi olan "tek bir dil" yaratılamamıştır.

Kürt tarihini incelerken belirli tarihsel nedenler bizi Med tarihinin derinliklerine götürmektedir. Bu nedenle Med'lerle ilgili kısa bir girişle konumuzu açmayı deneyeceğiz.

Homojen bir yapı oluşturamayan Med'ler göçebe boylar halinde bugünkü Azerbeycan, Ermenistan ve Kürdistan toprakları üzerinde dolaşır, zaman zaman tarımcılık, çeşitli metallerin işlenmesi, sanat ve imar sahasında gelişme göstermelerine karşın esas olarak "Göçer" yaşamlarını devam ettiriyorlardı.

MÖ. 9. ve 7. ci yüzyıllarda İran, Mezopotamya, Suriye ve Medi ülkesi Asurluların boyunduruğunu çekmek zorunda kahrken, dönemin en kanlı imparatorluğunu oluşturan Asurlular bu bölgelerde tam bir egemenlik kurmuşlardı. Asur şehrini terkedip Niniv'e yerleştikten sonrada iktidar güçlerini oldukça kuvvetlendirmişlerdi. Bu dönemden sonra artık ülkeleri yakıp yıkmıyor fakat tersine geliştirilen sulama sistemi sayesinde bu ülkeleri düzenliyorlardı. Ancak Med aşiretleri daha göçebeler halinde yaşadıklarından bu tekniklerden fazla yararlanamıyorlar. Fakat Babylone zaman zaman bağımlı ve otonom olarak görkemli aşamalar tanımıştı. Asur egemenliği altında sanat, bilim, şhircilik ve muhasebe alanında önemli gelişmeler göstermişlerdi. Ne var ki, bu parlak dönemleri onların Med'lerle birleşip Asur egemenliğine karşı savaşmalarını engellemedi. (4)

Med aşiretlerinin bilinen birliği 7. yüzyılda Dejuse tarafından gerçekleştirilir. Ecbatan'ı (Bugün İran Kürdistan sınırları içinde olan Hamadan) kendilerine merkez yaptılar.

Dejuse etrafında birleşen altı aşiretin ismini Herodot'tan öğreniyoruz. Bunlar Birse'ler, Paterasemien'ler, Struşat'lar, Arizant'lar, Budien'ler ve Maj'lar (5) idi. En gelişmiş aşiret olan Maj'lara ait günümüze dek uzanan hikayeleri Marko Polo seyahatnamesinde anlatmaktadır. Şüphesiz Med'ler sadece altı aşiretten ibaret değildi. Yine Herodot'tan göre yukarı Trakya'da da Med'lerin Sigyn'lerle birlikte bulunduklarını öğreniyoruz. Ancak Herodot Med'lerin bu ülkeye nasıl geldiklerini bilmediğini belirtir. (6)

53 sene süren Dejose'nin aşiretler konfederasyonu sırasında Med'ler barış içinde yaşamış, komşularıyla iyi geçinmeye çalışmışlardır. Yönetim olarak silik bir dönem olmasına karşın, Ecbatan'a doğudan, kuzeyden ve Mezopotamya'dan gelen mal transiti sayesinde Med'ler ekonomik olarak güçlenmişlerdi. Egemenlikleri altına aldıkları bu topraklardaki gelişmeler Asurluları şüphelendirmiyor değildi. Bu nedenle Asur kralı Med ülkesindeki askeri temsilcilerinden sürekli raporlar ister. Bu raporları son dönemlerde Niniv'de bulunan mektuplardan öğrenmekteyiz.

"Kralın bana yazdığı konuyla ilgili olarak: büyük güçlerle Med'lere gittin mi? Onlarla oraya gittim; kralın büyük güçleri orada barışı kurduklar ve güvenlik içinde geri geldik. Ben buradayım, Kar-Sarrukin'de. Buraya taşıdığım bütün tuğlalarla güçlü bir ev inşa edeceğim. Diğer taraftan ekilebilir topraklarda tarım yapıyoruz; kendi servisimizin güvenliğini sağlıyoruz, (Kralın kalbi hoşnut kalması için!..)" (7)

Mektuptan Med ülkesindeki işlerin iyi gitmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Med'ler bu dönemde fırsat buldukça ayaklanmaktadırlar. Bu nedenle kralın gözü kulağı oradadır. Bir başka mektupta sakinlik hüküm sürmektedir.

"Bizim çevremizde olan Med'ler sakinidir. Biz kendi görevimizi yapıyoruz.

..... "in mensupları hep sakinidirler. Kendi işleriyle ilgileniyorlar... Hasatların durumu için kralın bana yazdığı konuyla ilgili: 'Ne durumdasın? Niçin yazmıyorsun?' Eh hasat çok iyi (?)... Fakat ne yağmur, (Sözüm doğru) ! Yağmur arahksız yağıyor!..."(8)

Kralın temsilcileri hemen her mektubunda Med'lerle ilgili bilgi vermektedir. Kral bu bilgileri mutlaka istemektedir. Çok geniş toprakları yönetimleri altına alan Asurlular bu nedenle bilgi toplamaya özel bir önem vermektedirler. Tüm bu tedbirlere karşın ülkenin kuzeyi ve doğusunda yeni gelişmeleri engelleyemezler. Med'ler çevre halklarla işbirliği ederek Asur şehirlerine karşı akınlarını sürdürürler. Gönderilen bir başka raporda Asur'un yaklaşan sonunu görmek mümkündür.

"O, kral, efendim, hizmetçin Asur-Usallim kralı selamlar efendim... Kalelerle desteklenen garnizonlarla ilgili olarak, Urartu, Manneen, Med ve Habuskiya ülkelerine karşı efendim bana yazdı: "Onlara emir ver; onlara iyice açıkla; onların üzerindeki gözlemlerden ihmakarlık olmaz. Dahası onların çevresindeki asker kaçakları dikkat çekiyor..." (9)

Med ülkesine yapılacak olan bir seferberlik hazırlığı ise şu rapordan anlaşılmaktadır.

"... (Kesin kararla ilgili istek) Asarhadon'un valilaeri, güçleri piyade-leri ve atlıları Bit-Kari'de konakladılar. At sürülerini toplamak için Med ülkesine girmek zorundalar. Asur'a sağ salım gelebileceklerini yoksa İskitler ya da başka düşmanların eline düşecekler mi?" (10)

Asurlu'ların Med ülkesindeki yönelik faaliyetleri Dejose'nin yerine geçen oğlu Firaort zamanında hızlılık kazandığı yine bu raporlardan öğrenilmektedir. Yeni Med kralı babası döneminde yaratılan zenginleşme sonucu dağınık halde bulunan askeri güçleri merkezi bir ordu sistemi içinde birleştirmiştir. Bu ordularla ilk defa kendileri gibi Hint-Avrupa dil grubundan olan Persler üzerine yürürler. Böylece Asurlulara karşı saldırılarında çevrelerinde bulunan dağınık Pers aşiretlerinden fazla zarar görmezler. Topladıkları güçlerle, Asur'un en parlak dönemi yaşadığı bir sırada Niniv şehrine kadar yaklaşırlar. Asurluların zora dayalı olarak egemenlikleri altına aldıkları halklarla bağlarının zayıflaması yeni güçlenen Med'lerle diğer halklar arasında işbirliği fırsatını doğurur. Yirmiiki sene süren hakimiyetlerinden sonra Firaort'un oğlu Kyaksar kral oldu.

Kürtler tarafından Kiyah Ser havuh olarak çağrılan yeni kral ordunun dağınık olan savaş düzenine yeni bir biçim vererek bölümlere ayırır. Herodot'un bildirdiğine göre, bugün Zerdüşt dininin etkisinde bulunan Kürt yezidileri arasında hala anılan kutsal bir hikaye Kiyah Ser havuh zamanında Lidyalılarla savaş sırasında geçmiştir. Altı yıl süren bu savaşlardan birinde gün birden bire kararır. Bu Med'ler üzerinde büyük bir etki yaratır. Güneşin, yani ateş'in kendilerine kızdığına inanırlar. Zerdüşt dininde güneşe ve ateşe olan inancın bu savaşta olaya dayandığı söylenir. Buna karşın Miletli bilgin Tales İyonyahlara o sene böyle bir gün değişiminin olacağını söylemiştir. Her iki taraf Cilicie ve Babylon krallarının arabuluculuğu ile bir anlaşma yaparlar. Bu anlaşmayı sürekli kılmak içinde Lidya kralı, kızı Aryenis'i Med kralının oğlu Astiyaj ile evlendirir. (11)

Yine öyle sanılmaktadır ki bu anlaşmayla iyi ilişkiler içine girdiği Babylon kralı Labynet ile anlaşarak güçlerini Asur egemenliğine karşı birleştirir. Yaklaşık olarak beşyüz yirmi sene Asyanın tek hakimi olan Asurlara karşı diğer halklardanda yardım görerek mücadeleye girerler. Önce Asur (M.Ö 614) şehrini alırlar. daha sonra Babylon'lularla birlikte Niniv şehrini yakıp yıkarlar. Böylece Asur egemenliğine son verirler. (M.Ö.612) (12)

Daha sonra kuzeye kaçan son Asurluları Haran'da yenerler (610). Bu bölge Babylonluların egemenliği altında kalır.(13) Babylonlularla anlaşmalarına bağlı kalarak bütün Mezopotamya ve Suriye'yi onlara bı-

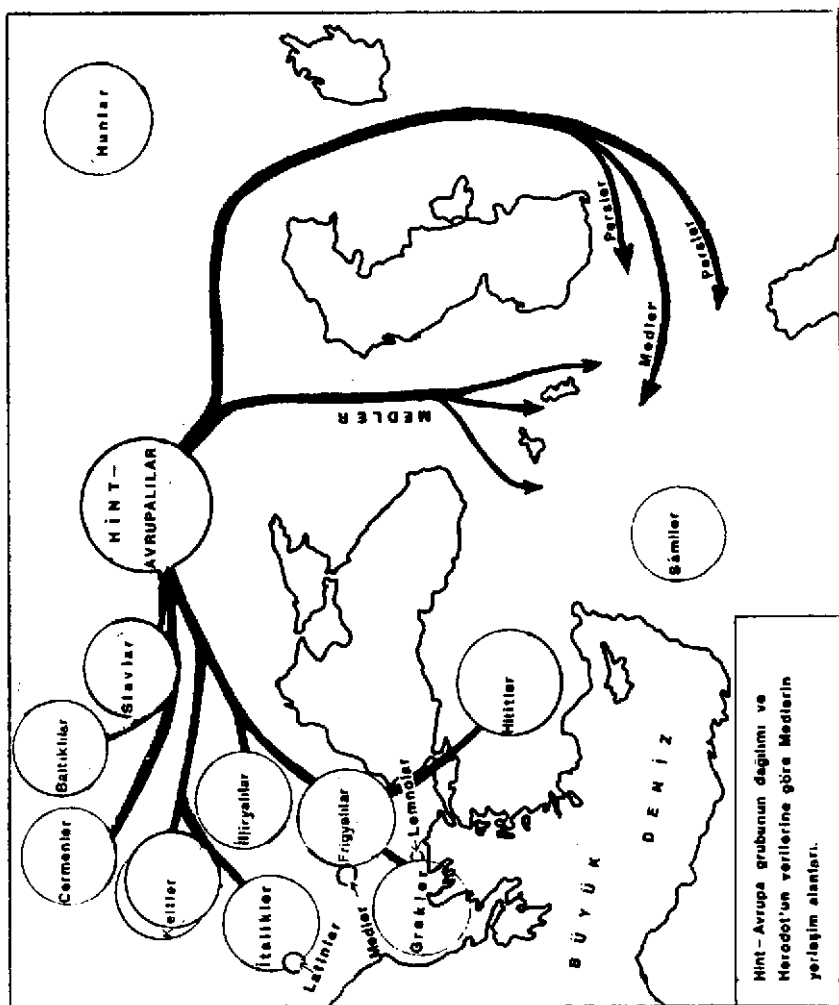
rakırlar. Asur imparatorluğunun ortadan kaldırılmasını bölge halkları sevinçle karşılamış ve bu günü bayram olarak kutlamayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Eskiden tüm ortadoğu halkları tarafından kutlanan Nevroz şenliklerinin öyküsünde yer alan Demirci Kawa ile Dehak arasındaki mücadelenin uzun seneler süren bu savaşların bir dönemine tesadüf etmesi mümkündür. Bunlar savaş içindeki kahramanların mitolojik öyküsü olabilirler.

Med'ler imparatorluk sınırları içine Persleri ve İskitleri alarak yeni bir yönetim kurmuş, bu halkları merkezi olarak yönetmeyi başarmışlardır. (14) Ancak Med'ler barışçı gelenekleri yüzünden Persler ve İskitler üzerinde çok etkili bir yönetim kuramadıkları gibi bu politikalarının kurbanı olmuşlardır. Bu dönemde Med'ler giyim ve dokumacılıkta önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Başka halkların geleneklerine kolayca adapte olan Pers'ler giyim konusundaki bilgileri Med'lerden alırlar. (15) Ayrıca Babylon'lulara sulama kanallarının açılmasında yardımcı olmuşlardır. (16) Bu dönemde imparatorluğun sınırlarını kuzeyde Pont Euhin'e (Kara Denize) batıda Kapadokya; doğuda Pers ülkesiyle yine kuzeyde Ermenistan ve İskit ülkesinin içlerine kadar genişletmişlerdir.

Kiya Ser havuh'un 40 yıl süren hükümdarlığından sonra yerine kardeşi Astiyaj geçer. (M.Ö.584-550) Bu dönemde etkisiz bir yönetim gösteren Medler daha çok sürü ve otlak işleri ile uğraşırlar. Ekbatan'dan Kara deniz'e kadar uzanan dağlık ve ormanlık alanda kralın sığır sürüleri en verimli otlaklarda beslenir.(17)

Bu yaşam biçimi (çobanlık-otlakçılık) ve küçük çaplı tarım hemen hemen aynı topraklar üzerinde yaşamlarını sürdüren ve sonradan Kürt diye anılan toplumunda yaşam biçimi olarak günümüze dek varlığını sürdürür. bunun nedenlerine ise ilerde değinme fırsatı bulacağız

Med devleti; bir aşiretler konfederasyonu biçiminde örgütlenmişti. Med birliğini oluşturan aşiretler, devletin dağılmasından sonra yaşamlarını Kürt boyları biçiminde yüksek yaylalarda, dağlık bölgelerde sürdürmüşlerdir. Makyavel'in tespitlerine göre Med devletinin yıkılmasındaki en büyük rol onların uzun süre barış içinde kalmalarıdır.(18) Herodot'un da belirttiği gibi barışa ve adalete önem veren Medler'in bu durumu Astiyaj'ın silik yönetimiyle birleşince Pers aşiretleri 2.Kyrus etrafında kolayca birlik oluşturdular. ve onu kral ilan ederler. Birleşen Persler zayıf bir durumda olan Medleri yenerler. 2.KyrusMed kralı Astiyaj'ı esir alır(M.Ö. 550). Bu yenilgiden sonra Medler birliklerini bir süre daha koruyabilmişlerdir.

Bir kısım aşiretler yeni Pers yönetiminde görevler olarak Med birliğinden uzaklaşırlar. Harpaj, Mazares gibi aşiretler bunlardan birkaçıdır.(19) Persler içinde kuvvetli bir yönetim sistemi kuran Ahimiler zamanında Medler, I.Darius'in (M.Ö. 521-486) baskılarına karşı tepki göstermeye başlarlar. Huzursuzluk ayaklanmaya dönüşür. Darius döneminde son kez şanslarını denerler fakat yenilirler. Bu olay Medleri derinden etkiler (20). Tekrar aşiretler ve boylar halinde dağlara, yaylalara, otlak arazilere sürülerinin başlarına dönerler. Bu dönem oldukça uzun bir süreci kapsar. Makedonya'lı Büyük İskender'in Asya seferi sonucu (M. Ö.334-330) Ahimiler yönetimi devrilir. Fakat Büyük İskender Bityni, Kapadok, Ermeni ve yukarı Med ülkesini yerli hükümetlere teslim etmek isterse de daha sonra Pithon adlı genarellerinden birine miras olarak bırakır.(21)

Bu tarihten sonra Medler ve Ermeniler, iki yakın komşu ülke olarak hemen hemen aynı topraklar üzerinde uzun bir tarihi süreç içinde sürekli ilişki halinde bulunmuşlardır. Ermeniler de ilk etapta göçebe kabileler halinde yaşadıklarından, Akdeniz kıyılarından Karadeniz, Hazar denizi dolaylarına kadar yaygın bir alanda sürekli bulunmuşlardır. Örneğin Asur Kralı 2.Assurnaçir-bal (M.Ö. 884-859) döneminde Yukarı Dicle de Bit-Zamanı'lı 1500 Aklamu'nun (O zamanlar Ermeniler aklamu diye çağırılırdı) sürgün edildiği yazılır (22).

Sanat, ticaret ve imar işlerinde zamanla ustalık kazanan Ermeniler bir dönem sonra yerleşik bir karakter kazanarak göçer durumdan kurtulmuşlardır. Ancak Med aşiretleri yer yer çiftçilik yapmakla beraber göçer konumlarını devam ettirmişlerdir.

Bunda Med ülkesi üzerinde süren savaşların da etkisi olmuştu. Çünkü savaş alanlarının olmadığı dönemlerde şehirlerde barındıkları oluyordu. Bu dönemlerdeki yaşayış coğrafyacı Strobe şöyle anlatmaktadır (M.Ö.100). "Ermenilerin yönetiminde yaşayan Kürtler sanat mimarlık ve fen dalında çok ünlüdürler. Ermeni kralı Dikran Kürt sanatçılara çok değer veriyordu." (23)

İran'da kurulan Part imparatorluğu ile (M.Ö 247-M.S 227) Romalılar arasında savaş alanı durumuna gelen Med ülkesi, Neron orduları tarafından tekrar işgal edilir. Bölgenin coğrafi konumu nedeniyle toprakları elde tutamadıklarından her iki taraf bir anlaşma ile Medi ülkesinin yönetimini Ermeni kralına verirler.

İşte Kürtler asırlar sürecektir dağdaki yaşamlarına bu dönemden sonra iyice alışıyorlar. Her askeri saldırı karşısında kendilerini korumak üzere dağlık bölgelere göçmüşler fırsat buldukça ayaklanmışlardır. Fakat bu

beraberinde -daha ileride görüleceği gibi- aşiretlerin bağlarının birbirinden, kopmasında önemli bir sosyolojik etken oluşturmıştır. Bu yapı halklaşma sürecinin Kürtlerde etaplar halinde ve uzun bir süreci kapsamasının nedeni olmuştur. Onların bu bölünmüş yaşamı diller üzerinde de etkili olacak ve lehçelerin oluşumu tarihsel olarak çok uzun bir dönem, varlığını günümüze dek sürdürecektir.

Uzun süren bir sessizlik döneminde Med'ler eski yapılarını koruyamadıklarından dağılmış, her biri yüzlerce boya ayrılan aşiretler halinde Med ülkesinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.

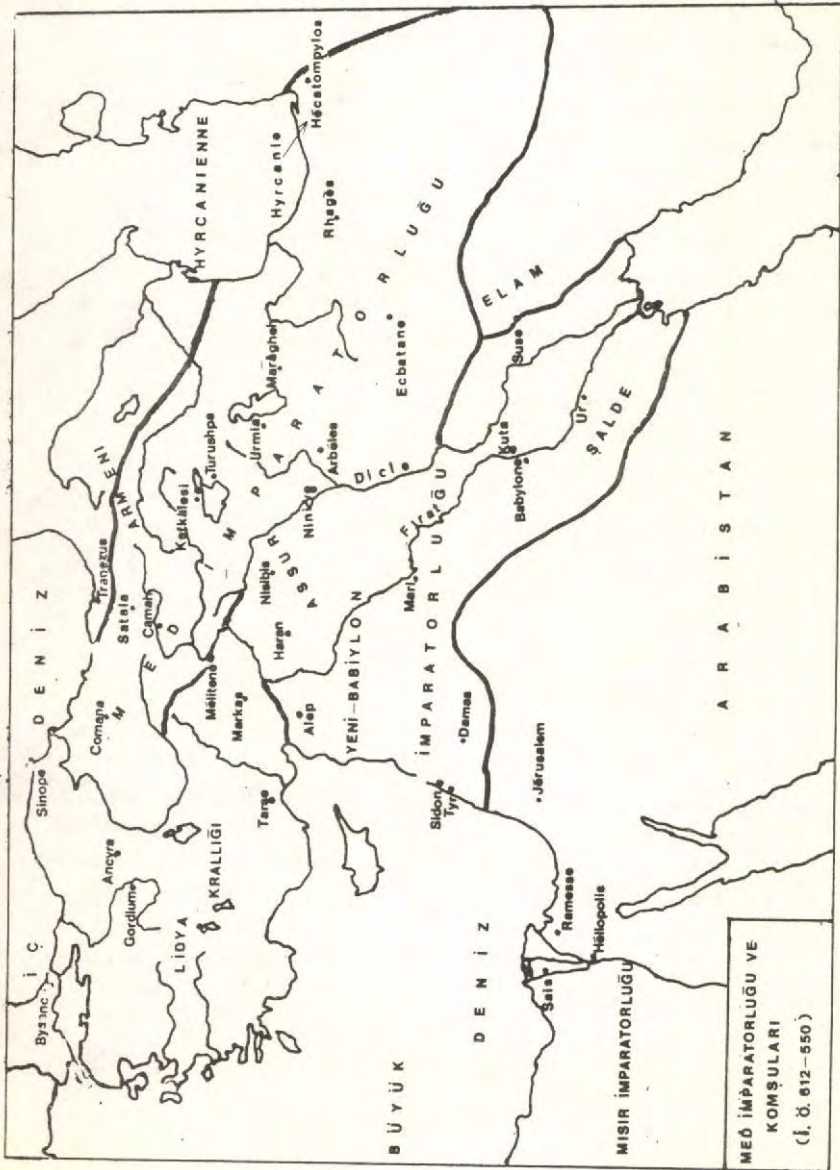
Bu yapı onların sessiz, barış içinde kendine yeterli ekonomik yapı anlayışlarıyla bir uygarlık göstermektedir. Bu döneme ilişkin tarihçilerden yeterli bilgi alamamaktayız. Bunun nedeni Med aşiretlerinin genellikle ulaşılması zor dağlık alanlarda yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Ancak komşu halklarla ilişkide bulunan Med aşiret boylarıyla ilgili bilgiler alabilmekteyiz. Örneğin, Ermenilerle olan ilişkileri böyledir. Eskiden gerek Med diye anılan aşiretler, gerekse sonradan kürt diye anılacak aşiretler aynı aşiretlerdir. Kaldı ki bölünen Med boylarından bir kısım aşiretler tarihsel olarak kürt boylarına kadar uzanmışlardır. Osmanlılar döneminde beylikler oluşturan Botan ve Asti'lerin kökleri Minorski'ye göre Med tarihine dayanmaktadır.

İslamın yaygınlaşma döneminden sonra bu bölgeye giden Arap gezginleri Med ülkesinde ki kürtleri anlatmışlardır. Med aşiretleri bu dönemde açıkça kürt boyları şeklinde anlatmışlardır. Med aşiretleri bu dönemde açıkça kürt boyları şeklinde anlatılmıştır. 1200 yıllarından sonra bölgeyi gezen Marko Polo ve kardeşleriyle diğer Avrupalı elçi ve gezginler (Ambroise Contareni, Moine Bacon v.b.) bölgeyi anlatırken zaman zaman kürt (Kurd, Kurdi, Şurd, Kurdius, Kordis) zaman zaman da Med ve Media diye anmaktadırlar. Anlatılanlar bölge ve halk olarak aynı karakteri yansıtmaktadır. Kürtlerin ataları Medlerle en çok ilişkide bulunan halk Aklamu'lar yani Ermenilerdi. Ermeni tarihçisi HAITON 1307 yılında basılan bir kitabında Media ülkesini böyle anlatır:

"Med krallığı uzun ve dar bir ülkedir. Çünkü doğu tarafında büyük Hint krallığından başlar batıya Kalde krallığına kadar uzanır. Yukarı bölgeden Büyük Ermenistan başlar, güneyde okyanus kıyısında Akusam şehrine kadar uzanır. Burada dünyanın en büyük incileri bulunur. Bu krallıkta çok büyük dağlar ve küçük vadiler vardır. Bu ülke iki ayrı kısma ayrılmıştır. Bir kısmında oturanlara Sasaniler, ya da Muhammetçiler denir. Diğer kısmına ise Kürtler. Bu sonuncuların iki şehri var. Soraset ve Kereman. (Urmiye gölü kıyısında eski iki şehir B.N.) Bunlarda

Muhammetçidirler. Arap harflerini kullanırlar. Yiğit savaşçıdırlar, iyi yay kullanırlar." (24)

Görüldüğü gibi Med ülkesinde iki halktan bahsedilmektedir. Bunlardan Kürtler eski yerlilerini teşkil ederken, Sasaniler ise islamiyetin yayılmasından sonra bölgeye yerleşen Araplardır. Kitapta, kürtler hakkında değişik bölgelerden imajlar verir. Örneğin; Mardin bölgesinde Kordini adını verdiği kürt boylarından bahseder.

Yine aynı kitabın bir başka bölümünde Marko Polo ve kardeşlerinin seyahatıyla ilgili olarak anlatılanlar arasında ilginç açıklamalar vardır. Bunlar bugünkü tarih araştırmaları açısından bölge halkının değişik boyları hakkında bilgilerle doludur.

Ermenistan başlığı altında şu bilgiler verilir.

"Ermenistan bu bölgenin en büyüklerindendir. Aşiretler burda Tartarlara vergi öderler. Birçok Şehir ve köy vardır. Arzinga (Erzincan) buranın merkezidir. (...) Birçok çeşme vardır ve bu sular banyo için bir çözümdür. Bu sular birçok hastalıkları tedavi ederler. Bu merkezden sonra en önemli şehir Argiran (Arapkir) ve Darzirim'dır. (Erzurum).

Birçok Tatar otlakların tazeliginden faydalanmak için yazın buralara çekilirler. Çok kar yağdığından ve sellerden ötürü ancak kışın geri çekilirler. Bu bölgenin dağlarının üstünde tufandan sonra Nuhun gemisi konmuştur. Bu bölgenin Doğusunda Zorzani (25) bölgesi vardır. Kuzey kısmında büyük bir kaynak bulunur. Burada yağa benzeyen bir likör çıkar. Yemek için değildir, fakat yakmak için ve diğer kullanımlar için iyidir." (26)

Marko Polo Zorzani bölgesi olarak Erzincan Erzurum ve Musul üçgeni içinde kalan bölgeyi anlatmaktadır. Zorzani adını verdiği bölgeyi anlatırken burada oturan insanların hristiyan olduklarını söyler. Yunanlılara dayanarak verdiği bilgilere bakılırsa bunların eskiden beri bu bölgede oturduğu anlaşılmaktadır. Yine Büyük İskender'in bu bölgeye girmek istediğini ama çok dağlık olması nedeniyle vaz geçtiği belirtilir. Zorzani bölgesinde yaşayanların Zaza köktleri olması muhtemeldir. Zorzani ismi de Zaza veya zozan kelimelerine uygundur. Zozanın köktçede yayla anlamına geldiği düşünülürse bölge olarak bu isme daha uygun görülmektedir.

Bu bölgede islamın farklı mezheplerinin bu arada şiiliğin 6 ve 7. yüzyıldan sonra geliştiği göz önüne alınacak olursa o dönem hristiyan olan Zaza boylarının şiiliğin Anadolu'da ki birimi olan aleviliği bu dönemden sonra kabullendikleri sonucu ortaya çıkar. Nitekim çeşitli yazarlar bu arada 19.yüzyılda Osmanlılar üzerine önemli araştırmalarda bulunan Vital Cuinet alevi köktlerin bir kısım geleneklerde hristiyanlara benzediklerini, hristiyanlara karşı sunni müslümanlara göre daha hoşgörülü davrandıklarını, diğer kadınlara oranla daha özgür yaşamları olan alevi kadınların sunni erkekleri karşısında örtündüklerini ve tapki gösterdiklerini fakat hristiyanlar karşısında buna gerek duymadıklarını ilginç bularak anlatır. (27)

Nitekim Hazer denizinin güneyi boyunca uzanan bölgede uzun seneler yaşayan zaza aşiretlerinin Daylam denilen ülkeyle yakın ilişkileri vardır. Daylam yüzyıllarca Media diye anılan ülkenin bir bölgesini oluşturmaktadır. Aynı coğrafya üzerinde Gilan ve Tabaristan diye anılan bölgeler de vardır. Tabaristan, Daylam ile birlikte tüm Hazer denizinin güneyini işgal eder. Daylamlılar Medlerle olduğu gibi Perslerle de yakın ilişki halindedirler. Fakat tarih boyunca Perslerle ilişkilerini sürekli sınırlı tutmuşlardır. M.S 550 yılında Daylamlı Kawa'nın (Newroz kahramanı demirci Kawa değil) askeri ve idari konularda ün yaptığı bilinmektedir.

M.S. 940-950 yıllarında Kırmanç aşiretleriyle çok sıkı ilişki halinde bulunan Daysam B.İbrahim'in ordusunu Daylam (Zaza) ve Kırmanç boyları teşkil eder. Bu ordu ile birçok maceralara atılır.

960 yıllarında Kahtani Kürtleri tarafından desteklenen İshak B.İsa düşman saldırılarına karşı kendini korur. Komşu halklarla mücadelelerinde Daylamlılar ve Kırmançlar birlikte önemli roller oynarlar.

Çeşitli tarihsel veriler, bu arada İslam ansiklopedisi Daylam bölgesinde yaşayan halkın kendini sürekli bir başka bölgeye gidekçemiş gibi hazır tuttuğunu belirtmektedirler. Nitekim Zaza ve Goran aşiretleri (Bu ikisi zazaca dialekti konuşurlar) 10. yüzyılın sonundan itibaren bölgeyi terk ederek Med bölgesinin içlerine doğru göç etmişlerdir. Zaza boyları kuzeye doğru çıkarken, Goranlar güneye doğru indiler. Zağros dağları eteklerinde ve Urmiye gölü civarında önemli eserler bırakırlar.

Daylam'da yaşayan bu halkların o dönemlerde Zerdüş ve Hristiyan oldukları bilinmektedir. İslam İran platosu ve Afganistan'a yayıldığı dönemde sadece Daylam'a girememiştir. Hasan Sabbah'ın Daylam'da Alomut kalesini ele geçirip (1090) çevrede terör estirmesinden sonra bu bölge sunni müslümanların ve Moğolların saldırı alanı olmuştur. Bu saldırılar Zaza ve Goran aşiretlerinin bölgeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır.

Daylam'ı terk eden Zaza aşiretleri önce kuzeye Kafkasya'ya doğru yönelmişler ve daha sonra Erzurum yaylalarından tekrar Med ülkesinin içlerine doğru gelmişlerdir. 13.yüzyıl sonlarından itibaren hemen hemen bugünkü yerleşim alanlarında konaklamışlardır. Zaza aşiretleri arasında kendilerinin Tabaristan ve Erzurum yaylalarından geldikleri şeklinde bir tarih bilgisi dolaşmaktadır. Bu bilgi yukardaki verilerle uygun niteliktedir.

Zazalar arsında mezhep ayrımının kökleri buraya kadar dayanmakla birlikte 13.yy.la kadar eski dinlerini korudukları bilinmektedir. Bu nedenle Vital Cuinet'in bulguları bu tarihsel sürecin ifadeleridir.

Marco Polo İran'ı anlatırken yine Kürtlerden bahseder. "Pers ülkesi çok büyük ve geniştir. Eskiden çok ünlüydü. Fakat şimdi Tatarların emrine girdikten sonra ününden çok kaybetti. Buna rağmen komşu ülkeler arasında saygındır. Pers ülkesinde sekiz krallık vardır. 1.Gasum 2.Kürdistan (Churdistan) 3.Lor 4. Siliestam 5.Yestaniş 6.Zerazi (Cefari) 7.Sonkara 8.Timoşem

Musul krallığı içinde Kürtlere değinir. "Orada müslümanlar, hristiyan ve Nestoriyenler vardır. Bu bölgede değerli altın ve ipek kumaşlar yapılır. Bu krallığın dağlarındaki Kürtlerin bir kısmı nestorien, diğerleri de Jakobin ve bir başkaları da müslümandırlar ki onların değeri büyüktür." (Buradaki Jakobin eski bir katolik tarikatından olanlara verilen isimdir-BN)

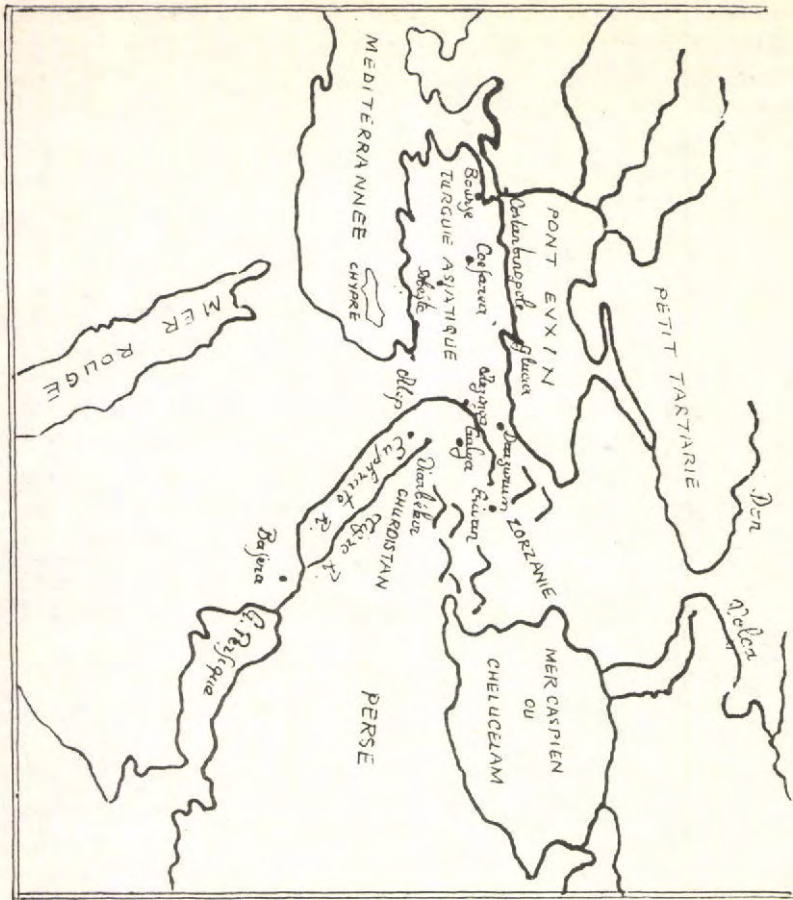
Görüldüğü gibi bu dönemde Kürtler bütünüyle müslüman olmamış eski dinlerinde direnmeler uzun bir süre devam etmiştir.

Venedik Cumhuriyetinin büyükelçisi Ambroise Cantaneri 1473-1477 yılları arasında Uzun Hasan'ı ziyaret etmeğe gittiğinde bu toprakları yine Med ülkesi olarak anar.

"26 Ekimde Sivas topraklarına girdim. Simasia bu şehre bağlıdır. Bir Türk hoca bana Kiropolis'e kadar yolu gösterdi. Bu ülkenin yarısı çok güzel ve Uzun Hasan'ın ülkesinden daha verimli. Söylediğim gibi başkent Samasia Sivas'taki Med kralına boyun eğer. Oraya 1 Kasım'da varacağım. Bu şehirde büyük miktarda çok güzel ipek hazırlanıyor. Onlardan çok çeşitli hafif kumaşlar yapılıyor. Bu şehir Ekbatan'dan daha büyük bir şehir değil."

Bu karmaşık anlatım biçimi Yavuz Sultan Selim'in doğu seferinden sonra ortadan kalkmış eski Med ülkesi parçalanmış bir durumda da olsa gerçek ismine kavuşmuştur.

Bunun en açık örneğini Evliye Çelebi'nin Seyahatnamesinde görmekteyiz. Nitekim bu döneme kadar hakim devletlerin karmaşık yapıları Kürdistan toprakları üzerinde bir rahatlama sağlamış ve kürtler Bitlis, Hakkari başta olmak üzere birçok kültür merkezi yaratmışlar. İlk kez yazılı edebiyata ve tarih incelemesine yine bu dönemde geçilmiştir. Osmanlılara bağlı bir yönetim oluşturulmasına karşın iç dinamiklerin önemli ölçüde serbest olduğu bu tarihsel dönemde, kültürel

Markopolo tarafından yapılan Avrupa, Uzak Asya ve Afrika haritalarından, Ortadoğu ile ilgili bölümün tarafımızdan aslına uygun olarak büyütülmüş şekli.

gelişmeler de beraberinde yürümüştür. Bu dönemin sonu imparatorluğun kürt beyliklerinin otonomilerinin kaldırılmasına karar vermesiyle başlamıştır. Ancak 18. yüzyılda ortaya çıkan ekonomik gelişmelerle yeniden bir canlanma görülmüşse de Türk, Ermeni ve Rus savaşlarının verdiği yıkıntı, diğer yanda dünya pazarlarında, temel maddelerden olan yün tütün vs. gibi ürünlerin daha ucuz olarak başka ülkelerden elde edilmesi bu ekonomik gelişmeyi durdurmıştır. Diğer yandan, savaşlarda bu durgunluğun ikinci rolü durumundadırlar.

Evliya Çelebi, 1640, 1649-50, ve 1655 te yaptığı gezilerde tüm Kürdistan'ı tanıma olanağı bulur. Yukarı Fırat'dan Erzurum, Maku, Tebriz, Sivas, Halep, Nizip, Birecik, Urfa, Husni Mansur (Adıyaman), Elbistan, Pertek, Sagman, Palu, Çapakçur (Bingöl), Genç, Atak (Lice), Kulp, Mihrani, Diyarbakır, Bitlis, Van, Hakkari ve Musul'a kadar dolaşmış, o günlerde Kürtler, sosyal yapıları ve dilleri hakkında önemli bilgileri günümüze aktarmıştır. Kürdistan dağlık yapısından ötürü O'nu "Kürdistan'ı Sengistan" (Kürtler ve taşlar ülkesi) olarak adlandırır.

"Dağlık ve taşlık" Kürdistan vilayeti uçsus bucaksız olmakla, oniki türlü kürt dili vardır ki (Daha sonra lehçelerin on altı olduğunu söyler B.N.) birbirine sözleri ve düzenleri uymaz ki birçokları birbirinin kelimelerini tercüman ile anlar.

Büyük ülkedir. Bir ucu kuzeyde Erzurum, Van diyarından, Hakkari, Cizre, İmadiyye, Musul, Şehrezul, Harir, Erdelan, Derne, Derteng'i de içererek, ta Basraya varıncaya kadar yetmiş konak yer Kürdistan'ı Sengistan sayılır. Arap Irak'ı ile Osmanlı arasında bu yüksek dağlar içre altı bin adet Kürt aşiret ve kabilesi güçlü bir sed olmasaydı, Acem kavmi için Anadolu (Diyar-ı Rum) 'yu istila etmek kolay olurdu. İnşallah, altı bin aşiretin reislerindeki bulundukları yerlerinde yazmak için elime cevahir benzeri kalemini almışım. Ama bu Kürdistan'ın eni, boyu gibi geniş değildir. Kürdistan'ın eni doğuda İran toprağında Harir ve Erdelan'dan, Şam ve Arap Irak'ının (Halep'in) pak topraklarına kadar yirmi ve yirmi beş konak ve daha aşağısı on beş konak yerlerdir. Ve bu kadar ülkeler içre beşyüzbin tüfekli Şafii müslüman vardır.

Ve cümle yediyüz yetmiş altı pare kale sayılır ki cümlesinde de insanlar yaşar, inşallah kaleleri dahi yerlerinde tasvir olunur. Devran tükene ne kadar Al-i Osman ile Şah-ı Acem arasında Kürdistan ülkesi müebbet olsun. Amin ya Mu'in

Yukarıda tasfir edilen topraklar, çok büyük ve kalabalık olduğundan değişik dilleri vardır: Zazaca ve Lolaca, Hakkari'nin Cilo dili, Avniki, Mahmudi, Şirvani, Cizrevi, Pisani, Sincani, Hariri, Erdelani, Sorani, Keliti, Çekvani, İmadi (Amedi) ve Rojiki dilleri vardır."

Evliya Çelebi'nin de kolaylıkla gördüğü gibi Kürtler imparatorluğun doğu sınırlarının bir koruyucusu konumundadırlar ve onların Acemlerle Osmanlı arasında devamlı bir tampon ülke olmasından yanadır. Bugün gerçekte bir tampon ülke olarak iki değil ama dört ülkenin arasında sıkışmış olarak yine bu devletlerin -burjuva anlamında- varlık nedenlerinin en önemli yönünü oluşturmaktadır. Kaybedilen bir parçanın nelere yol açacağı hangi dengeleri değiştireceği bugün bir bilmece olmaktan çıkmışsada, 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin uzak görüşlülüğü dikkate değerdir.

Tüm anlatımlardan anlaşıldığı üzere Med ülkesinin, Kürtlerin eski yurtları olduğu gerçeği açığa çıkıyor. Med aşiretlerinin bölünüp dağılması ve süreç içinde yeni oluşumlarla şekillenip tüm ülkeyi tekrar yurt tutmaları böylesi bir tarihsellik içinde mümkün olabilmıştır.

Fakat bu döneme gelinceye kadar Kürtler islam ideolojisiyle uzun bir süre uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Kölecı imparatorlukların asalaklaşp yıkılmaya yüz tuttuğı bir dönem içinde gelişme gösteren islam idolojisi tüm bölge halklarını etkiledi. Bu silahla fetih savaşları yapan araplar bir yandan yeni bir dini yaygınlaştırıırken, feodal egemenliklerini de kabul ettirdiler. M.S. 640 yıllarında Kürdistan'a giren Arap egemenliğı kendisine bağımlı feodal beylikler oluşturdu. Dinin oynadığı psikolojik etkilerden ötürü Arapların egemenliğine karşı şiddetli bir direnme görülmemiştir. Ancak ilginç olan bir diğer nokta şudur: Roma imparatorluğunun kendilerine bağılı olarak kurdıkları Ermeni krallığı (M.S.342) bu tarihten sonra bağılı oldukları Zerdüşť dininden çıkarak Hristiyanlığı resmi din olarak benimserler. Kürtlerle aynı dinden olan Ermenilerin bu davranışı Kürtlerde tepki yaratır. Kürtler yeni dini kabul etmezler ve her iki taraf arasında kanlı çarpışmalar olur. (28)

Kürtlerin müslümanlığı kabul etmelerine neden olarak Zerdüşť diniyle yeni islam idolojisindeki benzerliklerin payı olabileceğı gibi, islam idolojisinin güçlü mistisizminden kaynaklanan savaşkan yapının da etkisi olduğu söylenebilir.

M.Ö. 600 yıllarında doğduğu tahmin edilen Zerdüşť dini olan tüm ön Asya halklarını etkilemiştir. Bu dine göre ruh ölümsüzdür. İnsanların günah ve sevapları bir köprü üzerinde tartılır. (İslam dininde bu köprüye sirat köprüsü denir) Fakat Zerdüşť dininin etkisinde olan Yezidi Kürtler islam idolojisine karşı karalı bir şekilde direnmişlerdir. Kürt halkının küçük bir parçasını oluşturan Yezidiler bugün Mardin bölgesinde eski geleneklerine bağılı bir biçimde yaşamaktadırlar. (29) Fakat Arap istilasından sonra müslümanlığı kabul eden Kürtlerden eski din-

lerine dönenler de mevcuttu. İslam kültürünün etkisinde kalan geniş yığınlar zamanla eski isimlerden, geleneklerden kurtularak yeni bir kimlik kazanmışlardır. Birçok eski isim böylece terkedilmiştir.

İslamiyatin kabulünden sonra Kürtlerin din yolu ile kullanıldığını görmekteyiz. Arapların dini fetihleri tarihin bu döneminden sonra Kürtlerle beraberinde sürüklemiştir. Arap ve Selçuklu ordularının önemli bir vurucu gücü olan Kürtler aynı zamanda bir devlet biçiminde örgütlenmek için girişimler yaparlar. Arap ve Bizans egemenliğinin zayıfladığı 9. ve 11. yüzyıllar arası Kürdistan'da bağımsız gelişmenin görüldüğü yıllardır. Bu dönemde feodal yapı hızla gelişme gösterir. Mervani Kürt devleti de böylesi bir tarisel süreçte kurulmuştur. M.S. 985 yıllarında kurulan bu devlet yüz yıl kadar sürmüştür. 1087'de zayıflar ve parçalanır. (30) İyi bir yönetimle halkın sevgisini kazanan İbn Mervan devletin sınırlarını Van gölünün kuzeyinden Malazgirt, Diyarbakır, Erçiş, Muş, Bitlis, Harput, Mardin, Cizre'ye kadar genişletmiştir. Güneyde Suriye'ye kadar inerek burayı Bizans imparatorluğunun elinden kurtarır. (991) Mervaniler doğudan gelen yeni Türk ve Moğol istilalarına karşı dayanamamış yıkılmışlardır. Yine bu dönemde Kürt sülalerinden olan Eyyubiler büyük bir devlet kurmuşlardır. Yukarı Dicle'nin Takrit köyünde doğan Selahattini Eyyubi (Takrit 1137-Şam 4.03.1193) Selçuklular döneminde onların ordusunda görevli Bir Kürt subayın oğludur. Amcası Sirkuh bir türkmen birliğinin yöneticisi olarak Suriye ve Mısır'da önemli görevlerde bulunmuştur. Selahattin amcasıyla birlikte tüm seferlerde yer alır. Amcasının ölümü üzerine vezir olur.

1171'de Selahattin sultanlığını ilan eder ve Mısır'da Fatimi halifeliğini yıkarak kendine bağlar. Selçuklu prensi Nureddin'in ölümü üzerine Selçuklularla arasında olan tüm bağları koparıp atar ve bağımsızlığını ilan eder. (31) Salahattin, iktidarını güçlendirmek için birçok büyük Kürt aşiretinden (Hakkariye, Hamidiye, Soraniye, aşiretleri ile Cezire ve Diyarbakır'daki aşiretlerden kuvvetler toplar.(32)

Selahattin dağınık halde bulunan islam devletlerini birleştirmek ve islama yeni bir güç vermek ister. Şam'ı (1174) Halep'i (1183) Mezopotamya ve ön asyadaki diğer küçük selçuklu prensliklerini kendine bağlar. 1186 da tüm Suriye ve Mısır'a hakim olur. Ancak daha fazla genişlemesine batı'dan gelen Haçlı seferleri engel olmuş, devlet işlerini yeterli biçimde sistemleştirememiştir. Bu dönemde haçlılara karşı koyacak tek askeri gücü elinde bulundurduğu düşünülürse bu konudaki zorluğu anlamak daha kolay olur. Üçüncü haçlı seferinde (1189-1192) gösterdiği başarılar onu tüm dünyada tanıttı. 1187'de haçlı ordusunu yok etti ve Kudüs'e girdi. Aslan yürekli Rışar ile yaptığı anlaşma ile (1192) Yafa ve

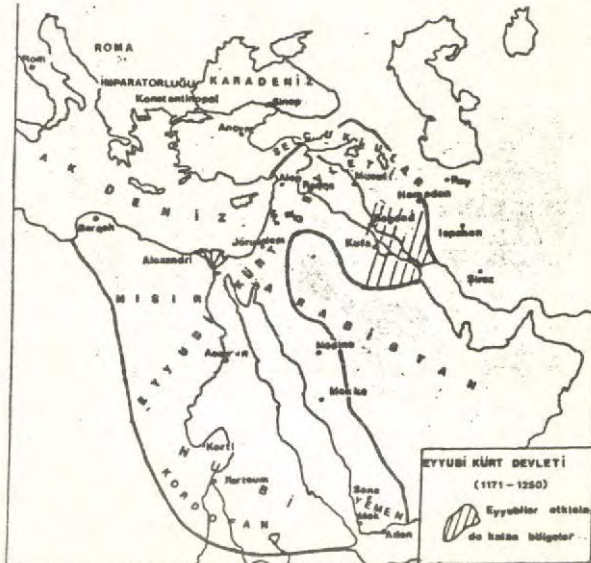
Try şehirlerini hristiyanlara geri verdi. Hristiyanların Kudüs'ü silahsız ziyaret etmelerini kabul etti. bu davranışlarıyla hristiyanlar arasında bile saygıyla anıldı. (33)

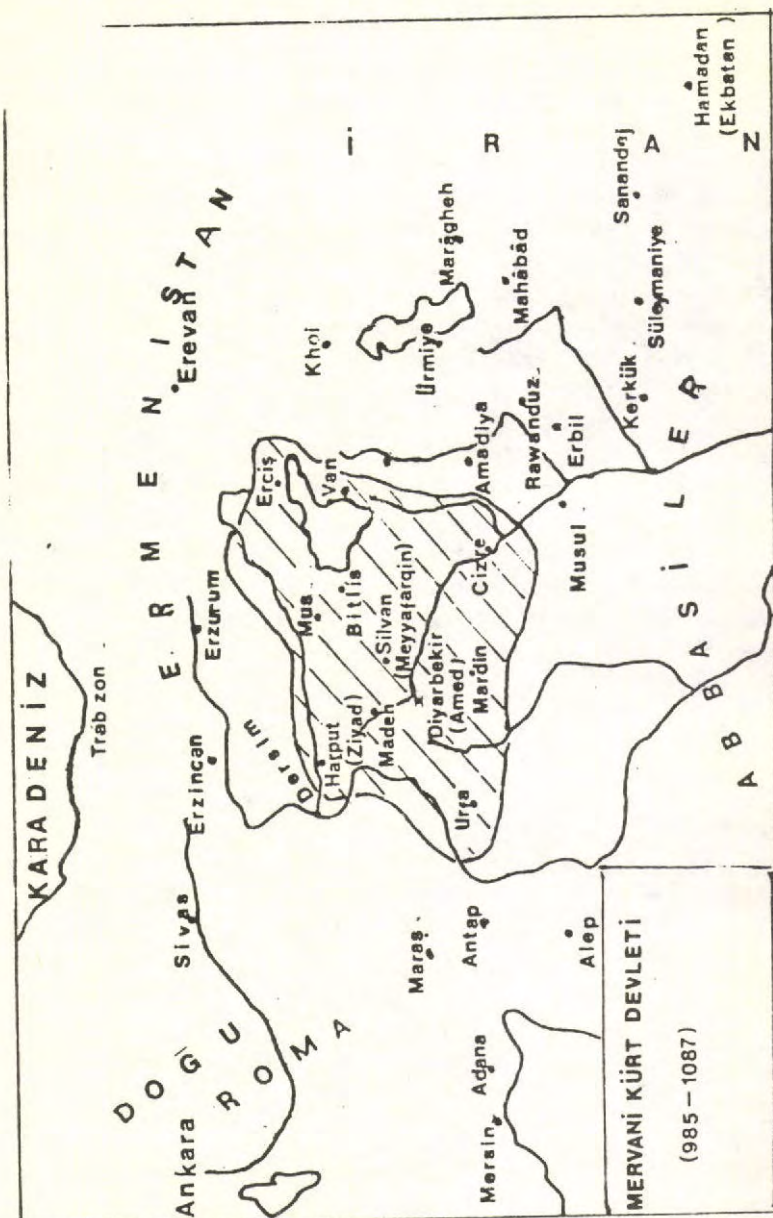
Eyyubi Kürt devleti Selahattin'in ölümünden sonra birliğini uzun süre koruyamaz ve dağılır. (1250)

Selahattin'in ölümü gerek islam dünyasında gerekse hristiyan dünyasında büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Bir arap tarihçisi "Onun ölümünü insanları bir peygamberin ölümü gibi etkilemiştir." diye anlatır. (34)

Selahattin sürekli haçlılarla savaşmak zorunda olmasına karşın devletin sınırlarını Küzeyde Hakkari, Diyarbakır'dan, Suriye, Mezopotamya, Mısır ve Sudan'a kadar uzatmayı başarmıştır. Eyyubi Devleti döneminde Kürtler kabileler halinde Mısır'a ve Sudan'a göçmüşlerdir. Bugün Sudan'da hala Kürtlere ait bölgeler ve şehirler isimlerini korumaktadırlar.

Gerek Mervanilerin gerekse Eyyubilerin devlet birliğini koruyamalarında sürekli gelen Moğol, Tatar ve Türk akınlarının etkisi olmuştur. Yerleşik sistemden uzak göçebe silahlı güçlerin kanlı baskıları altında her tarafı yakıp yıkılmış, kültürler yerle bir edilmiştir. Moğol akınları hiçbir değer yaratmadığı gibi var olanları da silip süpürmüştür. İşte Kürdistan'da yeni bir dönemin başlangıcı olan bu akınların öncüsü Moğol saldırılarından kendilerine kaçan Türk boylarının kendileri olmuştur.

(35) Daha sonra bunlar Abbasi hükümetinde ve ordusunda önemli görevlere yükselmişlerdir. Çöküş halinde olan Abbasi imparatorluğunun durumundan faydalanarak kendi hanedanlıklarını kurdular. İşte bu değişimden sonra serbest kalan Türk boyları islamlık etkisinde "Gavur" topraklarına doğru akınlarına devam ederler.

İlk müslüman oğuz boyları Kürdistan'da Bizans egemenliğinin bulunduğu alanlara yöneldi. (36) Bizans imparatoru Romanus Diogenus ile Oğuzların bir kolu olan Selçuklu sultanı Alparslan komutasındaki iki ordu Van gölünün kuzeyinde Malazgirt'te karşılaştılar. (10 Ağustos 1071) Bizans ordusunu yenerek savunma sistemini parçalayan Türkler, açılan bu gedikten akınlar halinde Anadolu'ya doluyorlardı. Bir kaç yıl içinde Kapodokya'nın doğusu türklerle dolmuştu. Bizans'ın çöküş yılları olan bu dönemde Türk akınlarının önünü almak imkansızdı. İç çatışmalar ve derebeylik anarşisi içinde yaşayan Bizans, birkaç yıl içinde Türkleri İznik ve Boğaziçi'nde gördüler. (37) Anadolu'da var olan ileri medeniyeti soyarak palazlanan, (38) ve bölgede özgür bir halde dolaşan türkmen kabilelerini zorla serfleştiren Selçukluların daha ilerlemesine doğudan gelen Tatar ve Moğol akınları engel olmuştur. 1200'lerden sonra Kürdistan ve Anadolu'da etkisini duyuran Moğol saldırıları bölgede tarihin en derin kaydettiği zulüm ve yıkımlara neden oldu. Savaş yine ağırlıklı olarak ipek ve baharat yollarının geçtiği Kürdistan üzerinde geçer. Bu saldırılar bir silindir gibi ülkeyi ezip geçmiştir. Öyle ki Diyarbakır'da Tatarlar bir tek canlı bırakmamışlardır. (39) Her dış saldırı karşısında kendisini dağlık alanlara atan Kürt aşiretleri, Moğol saldırıları karşısında artık dağlarda barınamaz oldular. (40) Kanlı Moğol saldırıları her yerde onları izliyordu. Onbinlerce insan bu saldırılarda yaşamını kaybetti. Esir edilen Kürtler pazarda oniki dirheme satılıyordu. Yağma edilen koyunların her biri bir dirheme, sığırlar beşer dirheme satılıyordu. Kürt aşiretleri ilk defa büyük kabileler halinde Mısır ve Arap yarımadasına göç ettiler. (41)

Öte yandan Moğol akınları Orta-Asya ve İran'da bulunan Türk kabilelerini Anadolu'ya gelmeye zorladı. Türklerin 2.göç dalgası diye adlandırılan bu dönem, Anadolu'nun en karmaşık dönemidir. Türkler fetih yerine, kendilerine bir yurt bulma peşinde koşmaktadırlar. (42) Ancak bu kaçış ve arayış sırasında diğer göçebe toplulukları ağır kayıplara uğrattılar. 1185'de Diyarbakır'da konaklayan Türkmenler ayaklanarak Kürtleri kırıp geçirdiler. Daha sonra bunlar güneye doğru hareket ederek Antalya Frenklerine de aynı şekilde saldırdılar. (43)

Moğol istilasından sonra yıkılan Selçuklu devleti yerine Anadolu'da birçok beylikler oluştu. Osmanlı beyliği diğer beylikler arasında gelişip

güçlenerek diğer beylikleri gerek anlaşmalarla gerekse savaşlarla egemenliği altına alır ve imparatorluğa doğru adımını atar. Başlangıçta öteki beyliklere aynı koşullar içinde oluşan Osmanlı beyliği, Asya'yı Sivas ve Ankara yolu üzerinde yerleşmiş olan Osmanlılar, Bizans'la sınır olmanın avantajlarını da kullandılar. Bizans yönetimiyle sıkı ilişkilere girerek, iç bunalımlar ve dış zorlamalarla etkinliğini yitiren Bizans üzerinde baskı kurmayı başardılar. Bunda bir kısım Bizanslıların Osmanlılardan yardım istemelerinin de rolü oldu. Yardım için Trakya'ya geçen Türkler bir daha geri dönmediler. (44)

14.yüzyıl başlarında henüz merkezileşmiş bir yapı kuramayan Osmanlılar bu tarihten sonra sınırlarını ve ilişkilerini genişlettikçe kendine özgü bir yönetim oluşturdular, kanunlar koydular, orduyu örgütlediler.

Osmanlıların Bizanslılarla olan ilişkileri, onlara rasgele fetih savaşlarının onlara fazla bir şey kazandırmayacağını öğretti. Ayrıca devlet ve siyasi ilişkiler konusunda önemli tecrübeler elde ettiler. Osmanlılar devlet sistemlerini kurarlarken Bizanstan birçok örnek aldılar. Örneğin toprak yapısının kendine özgü niteliği olan "Tımar" sistemi Bizans kurumlarından "Pronoia" ve "stratitikon kteman'ın" izlemine taşır. (45)

Devlet yasaları içinde 2. Theodosius (408-450) ve Sustinus (527-565) gibi Bizans imparatorlarının yasaları örnek oluşturur. (46)

Osmanlılar bu dönemden sonra hızla toprağa bağlı sistemi geliştirirler. Anadolu'da özgürce dolaşan türkmen kabilelerini zorla serfleştirirler. Ayrıca yeni ele geçirilen toprakları bu temel sistem (tımar) içinde sömürgeleştirir (47) üretken bir duruma getirirler. Özellikle Fatih Sultan Mehmet'in Konstantinopolis'i almasından sonra bu fetihler hızlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet kendisini yalnız Doğu Roma'nın değil dünya çapında bir imparatorluğun mirasçısı olarak görüyordu. (48) Osmanlılar Balkanlarda ve Güney Avrupa'da durumlarını sağlamlaştırdıktan sonra "Doğu seferlerine" girişebildiler. Bu sıralarda fanatik dinsel bir örgütlenmeyi siyasal bir örgüt haline getirerek İran'da bir devlet kurmayı başaran Şah İsmail Osmanlılar için doğuda gerçek bir tehlike halini almıştı.

(Konuyla ilgili harita sayfa 167'de)

Bu tehlike sadece askeri planında değil aynı zamanda dini planda idi. Klasik islam düşüncesi sunniliğe, bir tepki olarak oluşan "Şii"lik Osmanlı toplumu için gerçek bir tehlike halini alıyordu. Şiiğin yayılması iktidarın da elden gitmesine yol açabilirdi. Anadolu'da 1494'dan 1503 yılına dek süren kıtlık ve veba salgını, osmanlıların göçebe türkmen boylarına ve köylüğe yaptığı zulümle birleşince, halk çıkış yolunu mistik bir duyguda bulur. (49) Şah İsmail'in anadolu'ya gönderdiği misyonerler halk içinde önemli taraftarlar kazandılar. (50)

Göçebe Türkmen boyları Osmanlıların serfleştirme politikasından kurtulmak için yeni mezhebi kurtarıcı olarak karşılıyorlardı. Şah İsmail, aynı dönemde İran devlet sınırlarının hemen yanında bulunan kürt aşiretlerine bu mezhebi kabul ettirememiştir. Ancak küçük bir azınlık bu mezhebi kabul etmiştir.

Kürtler Moğol istilasından, Osmanlı'nın doğu seferlerine kadar, beylik biçiminde bağımsız olarak yaşıyorlardı. Dönemin hakim güçleri olan Akkoyunlu devletine ve Şah İsmail'e karşı bağımsızlıklarını koruma savaşı verirler. Şii kökenli bu iki devlete kanlı mezhep çatışmalarına girmişlerdir. Kürtler arasında azınlıkta da kalsa yaygınlaşan bu yeni mezhep daha sonraki dönemlerde Kürt ulusal birliğinin sağlanamamasında önemli bir rol oynamıştır.

Doğu sınırlarında Osmanlı imparatorluğu böylesine bir tehlike yaşırsarken, gelişen olaylar Osmanlı-Kürt diyalogunu da başlatmıştır. Şah İsmail şiiliği yayma adına katliamlara girişirken, Osmanlılar doğu sınırlarının güvenliği için Kürtlerle diyalogu tercih etmişlerdir. Osmanlı'nın bu politikası Kürt beyliklerinin osmanlı egemenliğini kabul etmelerinde önemli rol oynamıştır. (51)

Osmanlıların diyaloglarının temelinde yatanda yine mezhep ilişkileriydi. Onlarda soruna Şah İsmail'in aksine sunni mezhebi yönünden bakıyorlardı. Bu politika sonucu elde ettikleri Bitlis emiri Şeyh İdris'i Bitlis'i sunni Kürt beyliklerinin Osmanlılara bağlanması için adeta bir casus gibi çalıştı. (52) Bu çalışmalar sonucunda, zaten o sıralar beylikler halinde yaşamaları da tehlikeye düşen Kürt beylikleri teker teker Osmanlı yönetimine bağlandı. akat Kürtlerin sunni olmalarına karşın Osmanlılara güven duydukları pek söylenemez. Seneler süren yıkım savaşlarının etkisinden uzaklaşmak istiyorlardı. Fakat bu bağımlılık ilişkisi Kürdistan'ın tarihsel yazgısını da belirleyecektir.

Osmanlı imparatoru Yavuz Sultan Selim Kürt beyliklerinin iç bağımsızlıklarına saygı olarak 17 bayrak ve değerli hediyeleri Kürdistan beyliklerine dağıtmak üzere Şeyh İdris'i Bitlisi'ye gönderdi. Onlara parasal ve askeri yardımda bulundu. (53)

1514 yılında İran şahını Çaldıran'da yenen osmanlı imparatoru Yavuz Sultan Selim yine o yıl Kürt beylikleriyle bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt beyliklerinin özerklikleri korunacak ve bu beyliklerde yönetim (imparatorluğun işgal ettiği diğer topraklardan farklı olarak) babadan oğula geçecekti. (54) Ancak tüm bunlara karşın Kürt beylikleri padişah ordusuna gerektiğinde asker göndermekle yükümlü tutuluyordu.

İmzalanan anlaşma metni madde olarak şunları içeriyordu:

1. Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt emirliklerinin özerkliğini korumak.

2. Kürt emirliklerinde de yönetim babadan oğula geçerek sürecek, eskiden beri yürümekte olan yönetim yürürlükte kalacak ve bu konuda ferman padişah'tan çıkacak.

3. Kürtler, Türklere bütün savaşlarda yardım edecekler.

4. Türkler, Kürtleri bütün dış saldırılardan koruyacaklar.

5. Kürtler devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi ödeyecekler.

6. Bu anlaşma Sultan Selim ile o'na boyun eğen Kürt emirlikleri arasında yapılmıştır. (1514). (55)

Çaldıran savaş sonucunda yenilen İran safi ordusu bir süre sonra tekrar Kürt beyliklerine saldırır. Böylece, fanatik bir mezhep örgütlenmesi üzerinde siyasal egemenlik peşinde koşan Safevi imparatorluğu ile Osmanlılar arasında Kürdistan üzerinde savaşlar uzun süre devam eder. 1554 yılında Safevi imparatoru Şah Tahmasb Orta Kürdistan'a girer. Adilcevaz, Muş, Erçiş, Van, Bitlis üzerinde soykırıma girişir. Bütün halkı kılıçtan geçirir. (56)

Osmanlı imparatorluğu doğu sınırında süren bu olaylar batıda ki fetihlerine askeri yönden darbe vuruyordu. Avrupa'daki yeni gelişmeler, yeni buluşlar Osmanlıların bu topraklarda tutunmasını güçleştiriyordu. Kapitalizmin ilkel sermaye birikimi döneminde yeni ticaret yollarının açılması, Osmanlı egemenliğinde olan ipek ve baharat yollarının önemini azaltmıştı. Ülke birden bire bunun sıkıntılarını çekmeye başladı. Tüm bu zorluklar Kürdistan'da sonuçsuz süren savaşa bir son vermek gerektiğini doğurdu. 17 Mayıs 1639 yılında pek az değişiklikle sürecek olan sınırları saptayan anlaşma Kasr-ı Şirin'de imzalandı. (57) Böylece Kürdistan, tarihte ilk kez iki devlet arasında bir anlaşmayla bölünüyordu. Sunni ve Şii mezhep çekişmesinden ötürü, sunni Kürt beyliklerini egemenlik altına alan osmanlıların bu anlaşmayla İran yönetimine bıraktığı topraklarda yaşayanların sunni Kürtlerden oluştuğuna bakılırsa, Osmanlıların da Kürdistan sorununa siyasal bir çözüm aradıklarını an-

lamak mümkün olur. Çünkü hiçbir güç askeri olarak tam bir egemenlik sağlayamıyordu.

3- OSMANLI TOPLUM YAPISI İÇİNDE KÜRDİSTAN'IN KONUMU

a) Osmanlılarda toprak sistemi ve ticaret

Osmanlı toplum yapısını, sistemin temel üretim aracı olan toprağın denetimiyle yakından ilişkilidir. Yukardan aşağıya doğru oluşturulan "bürokratik bir örgütlenme içinde hükümdar ekonomik ve sosyal anlamda büyük düzenleyici" (58) bir de sahiptir. "Asya tipi" modeller üzerine oturtulmuş bir bürokrasi eliyle ülkeyi yönetir. Hükümdar bu yönetici sınıf üyeleri için efendiydi, onların yaşamları ve malları kendisine aitti. Yönetici sınıfın aksine hükümdarın korunan sürüsü olan reaya'nın yaşam ve malları ile din ve gelenekleri padişah tarafından güvence altına alınmıştı. (59)

Osmanlılar zaptettikleri toprakları "Tımar" sistemi içinde dağıtırlardı. Tımar sahipleri askeri görevleri olan kişilerdi. Bunlar Tımarlarının kazançlarına göre ellerinde asker bulundurmak ve hükümdar istediğinde orduya katılmak zorundaydılar.

Bir tımarın içinde birden çok köy bulunabileceği gibi, kasabalar, hat-ta kentler, pazar yerleri, limanlar ve değirmenler gibi özel kazanç sağlayan yerlerde buna dahil olabilirdi. (60) Bu topraklar babadan oğula geçmezdi. Tasarrufu hükümdara aitti.

Bu sistem içinde en büyük mülk sahibi hükümdardı. bundan sonra rütbe sırasıyla topraklar Veziriazam, beylerbeyi Vüzare, Sancak beyi, Sipahi beyi arasında bölüşüme uğramıştı. Senelik 3-20 bin akçe (Osmanlı para birimi) arası gelir getiren topraklara " Tımar" denirdi. Serflerle en geniş ilişkileri olan bunlardı. Çünkü "Tımar"lar diğer devlet bürokratlarına dağıtılan "has" ve " Zeamet"lerden daha çoktu. (61) Yani tımar sahipleri olan Sipahiler bu sistem içindeki en alt kademe memurlarıydılar.

Oluşturulan bu bürokratik yapı kendisini 18.ve 19. yüzyıl sonlarında daha iyi hissettirecektir. Bürokrasi, 19. yy. sonunda öyle bir hal alacaktır ki, tek bir merkezden geniş toprakları yönetme tekniğini Moğollardan öğrenen Rusya ile birlikte Avrupa'nın en koyu bürokrat devletlerini oluşturacaklardır.

Her ne kadar sistem bir "Asya tipi" örgütlenme gösteriyorsa da bir Moğol örgütlenmesinde görünen toprağın mülkiyet hakkının kesin han sülalesinde olması (62) ilkesi Osmanlı toplumunda sürekli olmamıştır.

Çünkü daha devletin hazinesine ulaşmadan, artık-ürünün bir bölümüne yerel yöneticiler tarafından el konurdu. Bu olgu imparatorluğun gücüyle yakından bağıntılıdır.(63) 16. yüzyıldan sonra merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde Karaman eyaletinde 1600 tımarın toplam geliri 170.175 akçeyken, aynı eyaletin 9 yüksek devlet görevlisi 2.012.000 akçelik bir gelire konarlar. (64) İmparatorlukta en geniş topraklara sahip olan bu Sipahiler üzerinde yerel yöneticilerin sürdürdüğü baskı ve toprakların daha çok tımara bölünmesi Sipahi sınıfının yoksullaşmasını getirir.(65) Böylece toprağa dayalı bir ekonomisi olan Osmanlı devletinin geliri azalır. Bunun dışında, gelişen ve devlet denetiminin az olduğu ticari sahada tüccarlar büyük sermayeler elde ediyorlardı. Büyük Osmanlı tüccarlarının pek azının karları vergi olarak devlet hazinesine girmekteydi.(66) Bu tüccarların büyük kesimini Rum, Ermeni ve Yahudiler oluşturmaktaydı. Büyük ticaret merkezleri olan Bursa, İstanbul, Kahire, Edirne ve Selanik aynı zamanda Avrupalı tüccarlarla da doluydu. Batıda kapitalizmin gelişmesi uluslararası çapta süren bu ticareti de hızlandırıyordu. Ancak devlet bu ticareti denetlemekten uzaktı. Öteden beri ticari etkinliklere karşı duyulan bir küçümseme, Osmanlılarda egemen hale gelmişti. Bu anlayışa göre ticareti ancak azınlıklar, gayri müslümler yapardı. Osmanlı ise devlet yönetirdi. (67) Sermayenin egemenliği arttıkça Osmanlıya bu anlayış pahalıya mal olacaktı. Ancak ipler daha 1530'larda devlet tarafından, ticaret burjuvazisinin ve batı kapitalizminin eline bırakılmıştı. (Önce Venedik ve Cenevizlere) (68) 1569'da Fransız'lara ve Fransız bayrağı taşıyan her gemiye serbestçe ticaret yapma olanağı verilir.(69) 1740 yılında yine Fransızlarla imzalanan ticari anlaşmalar (Kapitülasyonlar) daha önce kazanılmış bütün ayrıcalıkları tümüyle yenileyip fiili durumlara resmi geçerlik kazandırır. Böylece yeni ayrıcalıklar sömürü ağını yavaş yavaş örер. Osmanlı iktidarı giderek ekonomik yapıya hakimiyeti elinden geçirir. Bu beraberinde siyasal zayıflığı da getirir. Öyleki 1740 yılından başlamak üzere Osmanlı topraklarına ithal ve ihraç edilen, bu topraklardan transit geçen tüm mallar % 3 gümrük vergisine tabi tutulur. Bu anlaşma yaklaşık 100 yıl değişmeksizin kalır. Ancak 1838 yılında İngiliz ve Fransız'larla yapılan anlaşmalarla % 5'e çıkarılabiliyordu. (70) Gerek içerde ve gerekse dışarda ülkenin ticaretine hakim olan azınlık yerel bir burjuvazinin gelişmemesinin en önemli nedenlerinden birini oluşturur.(71) Yani devlet, çöküşe doğru giden tımar sisteminden gelen vergilerle ve azınlıkların etkinliğinde olan tüccarlardan elde ettiği gelirlerle yaşamak zorunda kalmıştır. Tüm bu zor koşullar altında imparatorluk baskı ve sömürüsünü Kürdistan'da daha çok arttırıyordu. Sistemin bozukluğu karşısında

Anadolu'da 1570'li yıllardan sonra başlayan ve tüm 16.yüzyıl boyunca süren ayaklanmalar devleti yeni tedbirler almaya zorluyordu.

Bunu da en iyi, egemenlikleri altında yaşayan, Kürt beyliklerine uyguluyorlardı. Zorunlu askerlik ve vergi sisteminden başka 1514'te kabul edilen beyliklerin iç yönetim özerkliği giderek daraltılıyordu. (72)

Bu durum kendisini 19. yüzyılda açık biçimde gösterir. Bu merkezi otoritenin baskısı karşısında Kürt feodal beyleri tüm 19. yüzyıl boyunca ayaklanırlar. (73)

b) Kürdistan'da Toplumsal Yapı

Fethettiği topraklarda kendi toprak sistemini uygulayan Osmanlıların toplum yapısı içinde Kürdistan ayrı bir özellik taşır. Bu dönemde başlayan bağımlılık ilişkilerinin doğurduğu "yapı" modern çağda da belirleyici bir karakter kazanmıştır. İmparatorluğun doğu sınırlarında baş gösteren Şii tehlikesine karşı Osmanlı devleti elde ettiği Bitlis emiri Şeyh İdris'i Bitlisi'nin tüm Kürt beylikleriyle görüşmesini sağlarlar. Gerçekte böyle görüşme ortamı şii tehlikesiyle zaten açılmıştı. Sunni olan Kürt beylikleri de İran devletine karşıydılar. Ve sürekli savaşıyorlardı. Osmanlılar, Kürdistan'ın coğrafi şartlarından ötürü zor kontrol edilecek bir bölge olduğunu bildiklerinden, kendilerine bölgede sadık müttefikler bulmak zorundaydılar. (74) Bu nedenle bölgedeki Kürt beyliklerini ürkütmeden bir çözüm yolu bulmak gerekiyordu. Bunu da, en iyi, beyliklerin iç yapılarına fazla dokunmamakla sağlayabilirdi. Osmanlılar 1514'te yapılan anlaşmalarla beyliklerin iç otonomilerine karışmıyorlar onlardan sadece vergi ve askerlik yükümlülüklerinin yerine getirilmesini istiyorlardı. Buna karşılık Osmanlı devleti, Kürt beyliklerini dış tehlikelere karşı koruma yükümlülüğünü alıyordu.

Böylece Kürt beylikleri geleneksel yönetimlerini devam ettirirler. Beyliklere ait topraklarda mülkiyet Osmanlılardan farklı olarak babadan oğula geçer. Buralarda "atama" yoluyla yönetim yoktur. (75)

Osmanlıların bu önerileri Kürt beyliklerinin istemlerine de uygundu. Dönemin güçlü beyliği olan Şeyh İdris'i Bitlisinin çalışmaları da anlaşmaların böyle sonuçlanmasında etken oldu. Böylece Şeyh İdris'i Kürdistan'da Osmanlıların temsilcisi olarak yönetim biçimine de yön veriyordu. Örneğin Diyarbakır hükümdarlığını 19 sancak'a ayırır. Bunu Urfa ve Musul illerinde de uygular. Sancak yöneticileri genellikle bölgenin en güçlü aşiret reisi olurdu. (76) Buralarda da yönetim tayinle olmaz, babadan oğula geçerdi. Fakat Diyarbakır eyaleti içindeki 11 sancak'ın yönetimi Osmanlı devletine bağlandı. (77) Bu oluşum Os-

manlıların giderek Kürdistan'ın iç işlerine daha fazla karışmalarını daha ilerde sağlayacaktır.

Başlangıçta Osmanlı imparatoru Yavuz Sultan Selim Kürt beyliklerinin iç bağımsızlıklarına saygı olarak 17 bayrak ve 500 adet değerli hediyeyi Kürdistan beyliklerine Şeyh İdris'i Bitlis'i aracılığıyla dağıtır. (78) 17. yüzyıla kadar dek kurulan Kürt hükümetleri şunlardır: Cizre, Hazro; Eğil, Palu, Kağı, Genç, Bitlis, Hizan, Hakkari, Mahmudi, Şehrizar, Mihrivana, İmadiye, Asti Tercil, Mihriban (79) Dönemin en güçlü hükümetleri ise Bitlis, Cizre, Hakkari'dir.

Öte yandan "Mir (Prence) aşiretliği" adı altında Van, Diyarbakır ve Şehrizar'da dört yüz kadar aşiret beyliği kurulmuştur. (80) Bunlarda sancak beyleriyle beraber askeri sefere giderler. Diğer yönetim birimlerinde olduğu gibi mülkiyet babadan oğula geçerdi.

Yönetimdeki bu bölünmüşlükten politik bir amaç güdülmektedir. Dış dünyaya açılmamış (81) kapalı bir ekonomik yaşam içinde ülke bölünmüş bir aşiret ve beylik yapısı gösteriyordu. Komşu aşiretler ve beyliklerle var olan çelişkelerde bu ayrılığın diğer bir etmeniydi. Osmanlılar ülkeyi mümkün olduğu kadar en küçük parçaya idari olarak bölecek her aşireti memnun etme yolunu seçmişlerdir. Böylece ayrılıklar temelinde sorunu haletmek istemişlerdir. Arap egemenliğinden beri feodal bir gelişim süreci içine giren Kürt toplumunun iç dinamikleri dış faktörler tarafından yeniden köreltilmiştir. Osmanlı egemenliğini kabullenen Kürt beyliklerinin birinin yada bir kaçının gelişip güçlenmesi sonucu oluşacak bir krallığın oluşumu da böylece engellenmiştir. Çünkü Osmanlı'nın Kürdistan'da uyguladığı sistem Aşiretlerin özgür yaşam anlayışına uygundu. Bu sistem aynı zamanda komşu aşiretlerin saldırı ve düşmanlıklarına karşı da bir güvence oluşturuyordu. Sosyal örgütlenme bilincinin dönemin feodal olması gereken biçimiyle denk düşmediği böylesi bir oluşum, toplumsal gelişmeyi de engellemiştir. Bu ayrı yaşam biçimi, ticaret ve zanaatçılığın gelişmediği bir toplumda, (Kürdistan'da el zanaatları tarıma sıkı sıkı bağlı idi.) kapalı ekonominin getirdiği ilişkiler sonucu geri bir örgütlenme biçimi olarak aşiretçiliğin günümüze dek varlığını korumasında etkili bir rol oynamıştır. Bu nedenle Kürdistan'da feodalizm dış faktörlerin ve içte aşiretlerin kendine özgü yapıları nedeniyle serbestçe boy verip gelişemez. (82)

İlgili haritalara bakıldığında toplumun bu parçalanmışlığını anlamak daha kolay hale gelir. Kürt toplumu tüm Osmanlı egemenliği boyunca özgür aşiretler ve bir kısım feodal beylerden oluşan bir toplum niteliğindedir. Feodal beylerse egemenliklerini tüm Kürdistan'a yayamamış aşiretleri Serfleştirememişlerdir.

1639'dan sonra Kürdistan üzerinde Osmanlı ve İran devletleri yer yer savaşımlarsa da Kürtlerin bir-iki devlete karşı sistemli ayaklanmaları görülmez. Bu Kürt toplumunun bir sessizlik dönemidir. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı devletinin giderek gerilemesi ve yarı-sömürgeleşmesi sonucu bu sessizlik yıkılır. Osmanlı batıda geriledikçe Kürdistan üzerindeki baskılarını artırır. Bu aynı zamanda Osmanlıya kapitalizmin sunduğu bir sancının ifadesidir. Kapitalizmin gerektirdiği pazar ekonomisi yerel ekonomiyi yıkıp, kendine bağlama sorununu gündeme getirir. Ki bunu 1920'den sonra büyük ölçüde başaracaktır. İlk etapta feodal beylerin çıkarlarına dokunan bu baskılar onların isyanıyla karşılık görür. Tüm 19. yüzyıl dönemi Kürt beyliklerinin isyan tarihidir. 1806-9 Baban beyliği isyanı, 1823-1836 Mir Muhammed isyanı, 1840-1847 Bedir Han bey isyanı, 1855 Yezdan Şer isyanı, 1830 Şeyh Ubeydullah isyanı.

Bu noktada Tanzimata kadar süren Kürdistan'daki Osmanlı egemenliği ile bu tarihten sonra süren uygulamaları da birbirinden ayırmak gerekir. Ekonomik ve politik olarak Kürtlerin geri bir düzeye itilmesi, Kürtlerin diğer halklarla olan ekonomik ilişkilerinin dumura uğratılması tanzimat döneminin ürünüdür. Kapitalizmin giderek Osmanlı toprakları üzerinde yaygınlaşması ulusal ayaklanmaları da hızlandırdığından, bu rahatsızlığı hisseden yönetim, Kürdistan'da ki eski statü ile Kürt beyliklerinin birgün güçleneceklerini ve kendilerine karşı birleşebileceklerini ve yine bunun yönetimi için büyük bir tehlike olduğunu devlet yönetim tekniklerinden çıkarırlar. Evliya Çelebi'nin dış saldırılara karşı bir güvence gördüğü Kürdistan ortadan kaldırılmıyor ama iliklerine kadar bölünerek kendi içinde güçsüzleştiriliyordu. Bunu sağlamak için mevcut beylikler ve eyalet sistemi yerine ülkeyi daha küçük parçalara, vilayetlere ve sancaklara (İlçelere) bölüp merkezi bir yönetim kurmak için harekete geçer. Anadolu topraklarında bu kolay gerçekleştirilmesine karşın Kürdistan'da kolay olmaz. Bu nedenle II.Mahmut, Kürdistan üzerine askeri seferler düzenler. Bu seferlere Avrupa'dan getirilen subaylar da katılır. Yeni vilayet sistemi içinde aşiret yapısı yine koruma altına alınır. Güçlü beyliklere ise sürekli şüpheli yaklaşılır. Bu dönemi Kürdistan'da ki sömürgeci uygulamaların pekiştirilmesi olarak adlandırmak mümkündür.

4- İSTİLA VE FETİHLERİN KÜRT TOPLUMU ÜZERİNDEKİ YIKICI SONUÇLARI

Kürdistan tarihi, ilköğretimden beri istila ve fetihler tarihi olarak adlandırılabilir. Tarihin yaşadığı en büyük ve en güçlü devletlerin bir çarpışma alanı durumuna getirilmiştir. Tarihi ipek ve baharat yolunun buradan geçmesi, bölgenin denetlenmesini de ayrıca zorunlu kılıyordu. Kürdistanın dağlık bir ülke oluşu ise bu denetimi zorlaştırıyordu. Böylece ülke sürekli büyük devletlerin bir çarpışma alanı durumuna getirilirken, ülke halkı da bu savaşlardan etkilenerek şekil alır. Bu istila ve seferlerden kaçan kürtler dağlık bölgelerde özgür aşiretler halinde yaşıyorlardı. Dış baskılar dönem dönem öylesine şiddetleniyordu ki, bunun karşısında kürtler kendi birliklerine (aşiretlerine) daha çok sarılmak zorunda kalıyorlardı. Öyle ki Moğol saldırıları karşısında dağlarda bile yaşama şansları kalmayan bir kısım kürt aşiretleri Arap yarımadasına ve Mısra göç ediyordu. 20. yüzyıla dek süren aşiret yapısı incelendiğinde kürtlerin kölecî dönemi tümüyle yaşamadıklarını ya da "örtülü bir biçimde" yaşadıklarını görüyoruz. Köleciliğin aşiret yapısı içinde yardımcı bir öge oluşturduğu söylenebilir.(83). Ancak istilalarda yakalanan kürtler (Moğol akınlarında görüldüğü gibi) köle pazarlarında satılıyorlardı.

İslamlaşma hareketinden sonra Arap egemenliği altında feodalleşen bir kısım kürt beyleri çevrelerindeki aşiret üyelerini serfleştirmeyi başardılar. Hatta bunlar çeşitli küçük devletler kurmayı da başardılar (Mervani kürt devleti ve Eyyübiler). Bununla beraber ancak toplumda yüzyıllarca yer eden özgür aşiretleri bütünüyle kendilerine bağlamayı başaramadılar.

Osmanlı egemenliği altında Kürdistan bu ikili karakteri birlikte yaşamıştır. Yani, bir yanda feodalizm, diğer yanda özgür aşiretler!.. Kürt feodallerinin gelişmeleri Osmanlılarla yapılan anlaşma sonucu sınırlanırken özgür aşiretler üzerindeki feodal baskılar da ortadan kalkar. Çünkü toplum aşiretlere denk bir (eşit) düzeyde siyasî olarak bölünmüştür. Kürdistan'da özgür aşiretleri bu yapısı korunurken Osmanlılar tüm 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Anadolu'da yaşayan göçmen Türkmen aşiretlerini toprağa yerleştirme politikası uygulamıştır. (84) Anadolu'da birçok Türkmen aşiretinin isyanına neden olan bu toprağa yerleştirme politikası 19. yüzyıla dek sürmüştür. Türkler böylece toplumdaki farklı

yaşam biçimlerini ortadan kaldırarak belirli bir istikrar sağlamışlardır. Tüm bu gelişmeler Türk şehirlerinin gelişmesine de olanak sağladığından ticaret ve zanaat'da gelişmiştir. (İstanbul, İzmir, Bursa, Avrupa ve Asya arasında ticari merkezlerdi). Oysa aynı dönemlerde Kürdistan'da kentlerin ekonomik gücü çok zayıftı. Aşiretlerin belirleyici yapıları ve doğal ekonomik kaynakları (Feodalizm şartlarında) kentlerin ekonomik olarak gelişmelerine engeldi. Böylece sermaye birikimi olanaklarından büyük ölçüde yoksun kaldı.

İşte Kürt toplumu bu ilkel örgütlenme ve zayıf bir ekonomik yapı içinde, kapitalizm'in yıkıcı baskısıyla karşı karşıya kalır. Yıkılan Osmanlı imparatorluğunun kalıntıları üzerine kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın verildiği dönemin (1919-1923) çelişkilerini de ustaca kullanarak imparatorluğun Anadolu'dan sonraki en büyük parçası olan Kürdistan'ın kuzey topraklarını sınırları içinde tutmayı başarır.

5- TARİHSEL YAPI İÇİNDE OSMANLI SÖMÜRGEÇİLİĞİ

Burjuva tarihçileri tarafından Osmanlı sürekli halkların koruyucusu olarak gösterilmiştir. Bu propogandaya neden olan etmenleri görmek gerçekten mümkündür. Bir şartla ki Makyavel'in devlet anlayışı içinde koruculuğun ne anlama geldiğini anlayarak kavrayarak bu yapılmalıdır. Kürdistan'da bu koruyuculuktan nasibini almıştır. Osmanlı yönetimi güçlü bir krala karşı bağımlı Kürt beyini, Kürt beyine karşı da "Özgür aşiretleri" desteklemiştir. Hele bu siyasetinden hiç vazgeçmemiştir. Kendi toplumu içinde özgür aşiretlere karşı iskan savaşı veren Osmanlı Kürt aşiretleri karşısında neden böyle davranmaktadır? O halde bu koruyuculuk ne anlama gelmektedir?

Osmanlı koruyuculuğu üzerine idealist tarihçilerden gelen yorumlar anlaşılır bir şeydir. Ama sol adına aynı yorumlara değişik türden de olsa imza atmak nasıl affedilir bilinmez. Koca imparatorluk sınırları içinde değişik milliyetlerin ve dinlerin bir arada olması, devşirme devlet adamlarının yüksek mevkilere kadar gelmesi, yerel yönetimlere önemli ayrıcalıklar ve iç otonomi tanınması vs. hepsi Osmanlı iyi niyetinin, belirtisi gibi gösterilir. Oysa küçük yaşlarda ailesinin elinden çekip alınan ve tam bir Osmanlı ruhuyla eğitildikten sonra devlet görevlerine getirilen Arnavutların, Rumların, Ermenilerin, Çerkezlerin ne kadar ulusal kimlik taşıdıkları tartışma bile kabul etmez. Osmanlı devleti yaşadığı tarihsel dönem içinde hristiyan halkların çocuklarına karşı uyguladığı politikayla en büyük asimilasyonu gerçekleştirmiştir. Ama bu görmezlikten gelinir.

Sol analizler içinde, Osmanlı egemenliğinin Kürtler üzerindeki konularına ilişkin idealist bakışlara kaynaklık eden, onların etkilendikleri bu burjuva-liberal araştırmacıların görüşleridir. Bu görüşlerde resmi devlet anlayışıyla hemen hemen uygunluk içindedir. Dikkat edilirse, Osmanlı imparatorluğuna siyasal bir ad takmaktan ısrarla kaçınmaktadırlar. O sadece başına ve sonuna bir sıfat takılmayan koca bir imparatorluktur!..Kafalarını yoğuran burjuva tarihi anlayışından bir türlü sıyrılamamakta, D.Avcıoğlu, İ.Cem ve İ.Küçükömer gibi araştırmacıların çizdikleri çerçevenin dışına çıkamamaktadırlar. Bunlar hep beraber ağız birliği etmişcesine Osmanlı siyasal tarihini Yarı-Sömürgecilik döneminden sonra başlatırlar. Böylece Osmanlıyı sağ tarihçilerin tersine

sürekli zayıf, güçsüz bir devlet olarak gösterirler. Ama bizzat Osmanlı'nın 400 yıldan fazla uygulamaya koyduğu sistemin kendisine işmezler. Tıpkı birçok "Sol"cu burjuva tarihçisinin sömürge fetihlerini 19. yüzyıla ait bir olgu gibi gösterip daha önceki toplumsal sistemlerin ulaştığı sömürgecilik dönemini gözardı etmeleri gibi bir körlüktür bu... Onlar bu yapılarıyla İbn'i Haldun tarihinden çok daha geride izlemektedirler tarihsel değerleri.

Yukarıda belirtilen Osmanlı koruyuculuğu gerçekte yönetim sorunundan, egemen olma ve sömürme isteminden başka birşey değildir. Bugün emperyalizmin yeni sömürgecilik anlayışında da aynı isteme uygun ilişkiler gerçekleştirildiği açıktır.

Kendi toplumuna karşı amansız davranan Osmanlı'nın bir başka topluma karşı gerçekten koruyucu olması beklenebilir mi? Tarihte, elde ettiği kolonileri merkezi bir devlet eliyle yöneten ender ve başarılı ülkelerden biri olarak Osmanlı devlet biçimi Makyavelci devlet anlayışı içinde aynı zamanda bir örnektir. Osmanlı bu merkezi feodal devlet biçimini elbette tesadüflerle değil tarihsel tecrübelerle bulmuştur. Onlara Bizans'tan, Bizans'a Roma'dan ve giderek Pers'lere kadar inmek mümkündür. Nitekim Pers imparatoru Darius'un devlet şeklini Türklerde gördüğünü Makyavel Prente belirtir. (85) Diğer taraftan köleci Roma imparatorluğunun kolinilerde uyguladığı sömürgecilik yönetiminin aynısını Osmanlılarda görmekteyiz. Makyavel'in kolonileri elde tutmanın metodları arasında gördüğü en uygun şekil bu ülkelerde "Güçlerini kuvvetlendirmeksizin zayıfların korunması ve güçlerinden şüphelendiklerimizin ise güçlerinin bölünmesidir." (86) Bu yöntemi Osmanlı, Kürdistan'da acımasız bir biçimde uygulamış ve hiçte küçümsenmeyecek sonuçlar almıştır. Kürdistan sadece eyaletlere, beyliklere değil aynı zamanda aileden sonra en küçük sosyal birim olan aşiretlere kadar bölünmüş ve bu bölünmüşlük üzerine merkezi devlete bağlı siyasal sistem kurulmuştur. Kürt toplumu henüz bu çağ'da bile bu bölünmüşlüğü ağır yükünden kurtulmuş değildir. Ulusal Kurtuluş Hareketlerindeki sancı önemli ölçüde buradan gelmektedir.

Türklerin merkezi yönetim biçimini Makyavel'in 15. yüzyıl Avrupası ile karşılaştırdığımızda 12.Louis'in İtalya'yı işgalinde yine Makyavel'e göre yaptığı hataların bir tekini bile Osmanlı işgal ettiği topraklarda göstermedi.

12. Locuis İtalya'yı işgal ettiğinde bir büyük gücü kuvvetlendirir ama küçükleri yakar. Bu ülkeyi elde tutmak için bir başka yabancı gücü "İspanyolları" bu ülkeye çağırır. Orada yerleşmez ve koloni gibi kullanmaz. (87) Bunlar merkezileşmek isteyen bir devlet biçimi için birer hata

sayılır. Merkezi devlet, kolonilerinde kendisine ekonomik ve politik bağımlılığını berabesinde getirir. Kral ya da imparator eğer işgal ettiği ülkede oturmazsa kendi adına, imparatorluk yetkileriyle donattığı kişileri kolonilere temsili olarak gönderir. Osmanlılar bunu zaman zaman tek kişi eliyle (İdris'i Bitlisi gibi) gerçekleştirmişlerdir. Ancak süreç içinde bunu eyalet sistemine ve daha sonrada vilayet sistemine bağlayarak merkeze bağlı birkaç kişi aracılığı ile yürütmüşlerdir.

Şimdi karşımıza şöyle bir sonuç çıkıyor. Madem ki Osmanlı devlet yönetiminde yer yer Avrupa'dan da ileri düzeyde idi, neden Tanzimatla birlikte Avrupa'dan yeni bir merkezi - Vilayet sistemi- sistemi olarak uygulamak zorunda kalmıştır.

Bu noktada Avrupa'da 15.yüzyıldan sonra gelişen tekniğin, yani kapitalizmin rolünü belirtmek gerekir. Yeni toprakları fethetmek ve servet birikimi sağlamak kapitalist iştahı kabarttıkça O, ülkelerin yönetimi ve elde sürekli tutulacak aygıtların yaratılmasında önem kazanmıştır. O dönemde Osmanlılarda başarılı biçimde uygulanan bu merkeği devlet modelini batı, kapitalizminin ihtiyaçları ile geliştirip şekillendirmiştir. Modern devlet böylece ortaya çıkmıştır. Ama Osmanlıların ekonomik olarak kendilerini dönemin ihtiyaçlarına göre değiştirememeleri gelişen yeni dünya karşısında geri planda kalmalarına neden olmuş, bir dönem sonra da onlardan yardım bekler duruma düşmüştür.

Tüm bunlardan şunu söylemek istiyoruz. Bugün dünya çapında bir sistem haline gelen emperyalizmin sömürgecilik karakteri ile bu çağın öncesinde yer alan sömürgeciliğin evrenselliği arasında farklar vardır. Kapitalizm öncesi sömürgecilik -Serbest rekabetçi dönem de dahil- evrensel değil, yerel şartların ürünüdür. Zaman zaman el yordamı ile yapılan, yönetim için, gelir için, kuvvetli olmak için doğru olanın denenerek bulunduğu bir dönemdir. Her devlet komşu devletlerle ilişkilerinde bir şeyler öğreniyor ve onlara bir şeyler öğretiyor. Bu nedenle "saf" bir sömürgecilik teorisinden bahsetmek mümkün değildir. Kölecilik döneminde köle ihtiyacının, feodal dönemde toprak ihtiyacının askeri seferleri ve koloni elde etmeyi zorunlu kılmasının, kapitalist çağda ise ulusal pazar ekonomisini genişletmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkar.

Uygulamalarda "Yerel halkı koruyuculuğun" gerçekte sömürgeci bir devlet politikası olduğu Makyavelci teoriden de anlaşılmaktadır.

Tarihsel süreç içinde -geriye doğru gidersek- biz bu yapıyı sadece Osmanlı yönetiminde görmemekteyiz. Örneğin; İngilizler de Hindu köylü ekonomisini yıkarken onları, yerli zorba ve sömürücülere karşı koruduklarını söylemişlerdi (88).

Fransız eğemenliği altında Cezayir'in eski toplumsal ve ekonomik kurumları Arap-Berberi halk kitlesi arasında 19.yüzyıla kadar korunmuşlardır (89).

Bu iki örnek kapitalist sömürgeciliğin 18. ve 19.yüzyıla denk düşen politikalarıdır. Daha sonra kapitalizmin gelişen ihtiyaçlarının nasıl bir "zor" sistemini uyguladığını ve yerel ekonomiyi yerle bir ettiğini buna karşı da direnmelerin ve ulusal bağımsızlıkların gündeme geldiğini biliyoruz.

Osmanlının özgür aşiretleri koruma dışında, kürt eyaletlerine tanıdığı ama çoğu kez işletmediği otonomiyi Kürdistan'da 100 yıl savaşları sırasında işte bu "zor"a dayanarak yıktı. Tanzimattan sonra merkezileşmeye yönelen ve eyalet sisteminden vilayet sistemine geçmeyle gözlemleyebileceğimiz sömürgeci uygulamalarla Kürdistan olabildiğince parçalara bölünmüş ve merkezden gönderilen Valiler ile yönetilmeye başlanmıştır. Bu Kürdistan tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu konudaki gelişmelere daha ilerde değinme fırsatı bulacağız.

Osmanlı devleti Kürdistan üzerindeki eğemenliğini sadece silah zoruyla tutmaya çalışmadı. Bunu aynı zamanda hukuksal bir zemine de oturtmaya çalıştı. 1514'de Yavuz Sultan Selim'in Şeyh İdris-i Bitlis-i kanalı ile girişimleri ve kürt beyleri ile yaptığı anlaşmalar ve yine 1639 Kasr-ı Şirin anlaşması bu girişimlerin birer parçasıdır. Karşısında direnecek güç bulamayınca da anlaşmalar hükmünü tek yanlı olarak yitirmiş olur; parçalar bütünün ayrılmaz bir bölümüymüş gibi adlandırılır. 2.Mahut'tan sonra bu parçalar idari birer bölüm olarak bütüne bağlanır. Ama ne olursa olsun sömürgecilik kendisini sömürge topraklar üzerinde hukuksal bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bu Hukukun ne derece işlediği ayrı bir sorundur... Kaldıki tüm sömürgeci ülkeler, kendileri tarafından yürürlüğe konan yasaların yıkılmasında yine ilk rolü oynamışlardır. Tüm bunlara rağmen sömürgeciler, kendileri açısından aynı yolu izlemişlerdir. Örneğin Avrupalı sömürgeciler Afrika ve Amerika'da dini yayma rolü yaparken yeni bir hukuku da beraberlerinde taşımışlardır. Hristiyan dininin yayılması ve resmileştirilmesinde bu hukukun önemli rolü olmuştur. Ama bir farkla: Sömürgeci hukukun her maddesi, din adına zenci "hayvan"ın boynuna vurulan bir zincir olmuştur. Üstelik bunu Hristiyan insanlığın zenci "hayvanlığa" bir lutfu olarak sunmuşlardır. Bu boyunduruğa Fransa'da 1685 de "siyah yasa" ismi verildi. Diğer taraftan "Siyah yasa" koyucularının torunları şaşılacak bir politik manevrayla Müslüman kuzey Afrika'ya dokunmadılar. Yine Osmanlılara şaşılacak bir benzerlikle toplumun en zayıf halkası olan aşiretleri din adına desteklediler. Tüm bunlar sömürgeci ülkenin

ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Ama ihtiyacı karşılanmasında saptanacak politika ülkeden ülkeye farklılıklar göstermiştir. Bu da diğerlerin tesbitinde ve uygulanacak politikanın yürürlüğe konulmasında orta çağ insanının (Yaşadığı karanlık dönemine rağmen) politik anlayışını sergilemektedir. Bu günümüzde kaş çıkartır cinsten bir yapı oluşturmaya da tüm karmaşık ilişkileriyle incelemeye değerdir. Bu ve benzeri nedenlerden ötürü Avrupalı sömürgeci ülkelerle, Osmanlılar veya T.C. ile benzerlikler aramak ve benzerliklere göre isimlendirmeye kalkmak bilimsel bir metod değildir. Bu yöntem terkedilmelidir. İlkçağ tarihinde, Eski Yunan devlet sistemine baktığımızda sümürge kavramını daha anlaşılır bir açıklıkta bulmaktayız. Yunan köleci devleti kendisine sömürgeler bulma zorunluluğunu nüfus yoğunluğunun gitgide artması ve Atina'da işlenebilir toprağın azlığı karşısında duymuştur. Toprağın ancak özel bir sınıfa ait olması ve bunun da miras olarak yalnızca ailenin en büyük çocuğuna kalması soylular arasında da toprağa olan ihtiyacı arttırmıştır. Dönemin zorluklarını en iyi biçimde pragmatik bir filozof olan Îsocrate (M.Ö 436-338) Atina söylevi isimli yapıtında ortaya koymuştur.

Yunan kolonileri Spontane bir şekilde kurulmuştur. Buna karşın önemli ekonomik merkezler durumuna gelmişlerdir. Bizans ve Kalşedon (Kadıköy) ve Ege kıyılarındaki bir çok şehir bunlardan bir kaçıdır. Bilinen 90 Yunan kolonisinde yerli yöneticilere özel bir önem verilmiş ve ekonomik bağımsızlıkları ticari aktiviteleri ile garanti altına alınmıştır. Bu yapı içinde metropol olarak Atina'nın özel bir yeri vardır. tüm ilişkiler Atina'nın çıkarları doğrultusunda ele alınmıştır. Yürütme ve yasaama merkezi Atina'dır. Kanunlar ve hukuksal yönler Atina tarafından belirlenir. Bir devlet sistemi olarak Atina konfederasyonu içinde yer alan federasyonların ayrılma hakkı ise yasaklanmıştır. 469 yılında Naksos'un, 461 de Thasos'un ayrılma girişimi ağır şekilde bastırılmış, özellikle Naksos ağır şekilde cezalandırılmıştır.

Sömürgeciliğin en üst aşamasına ulaşılan Büyük İskender zamanında, o'nun işgal ettiği ülkelerle ilgili politikasını Montesquieu "L'Esprit des Lois" (Kanunların ruhu) adlı felsefi çalışmasında şöyle yorumlamaktadır.

İskender'i o dönemin Romalıları ile karşılaştırır ve "Romalıların işgal ettiği yerleri yakıp yıktıklarını" ama İskender'in "İşgal ettiği ülkelerde halkların gelenek, göreneklerine, kültürlerine dokunmadığını, onları koruduğunu" belirtir. Hatta İskender İran'ı işgal ederken Pers kıyafetleri içine bürünmüş ve halka iyi görünmüştür. Darius'u yenen ve İran'ı fetheden bir kral olarak öldüğünde işgal ettiği ülke halkları arkasından göz yaşı dökmüştür. Darius'un annesi ve karısı da o'nun ölümüne üzülmüştür.

müş ve ağlamışlardır. İskender'in bütün bu davranışından Montesquieu bir tek sonuç çıkarır: " O (İskender), her tarafı fethetmek ve elde tutmak ister."

Bu da işgalci ülkenin barbarca (Romalılar gibi) saldırısını, talanını değil daha ince metotları gerekli kılar. Hellen kültürünün bunu gerçekleştirecek birikimi ve tecrübesi Perslere göre elbette daha fazlaydı.

Sömürge yönetimini yeterli hukuksal ve ekonomik bağlarla kendisine bağlayan Atina devleti kuvvetli bir sömürgeci devlet haline gelmiştir. Bu nedenle emperyalist bir karakter taşır. Lenin'in kapitalizmin en üst aşaması olarak emperyalizm kavramını kullanması ve bu terimin ekonomik değil siyasal bir kavram olması, yani gelişen, büyüyen ve asalaklaşan sömürgeci yapıların son aşamalarına ait bir kavram olması dolayısıyla Atina'nın bu aşamasına da emperyalizm diyebiliriz. Doğaldır ki bugünkü emperyalist politika ile eski Yunan politikası arasında benzerlik aramak boş bir çaba olacaktır. Benzerlikler yerine sistemin işleyiş biçiminin mantığı yakalanmalıdır. Bu ekonomik, sosyal ve politik bir olaya tarihsel bir zeminde, siyasal kavramlarla açıklık getirmek zorunluluğundan ötürü de gereklidir. Bu Marksist tarih anlayışının en temel taşlarından biridir. İdealist tarih anlayışından ancak böylece sıyrılabilir, tarihsel olguları yerli yerine oturtabiliriz. Bu nedenle gelişiminin en parlak dönemini yaşayan ve asalaklaşan kölecî Yunan devletleri içinde emperyalist kavramın kullanmamız yadırganmamalıdır.

Hemen belirtelim ki o günkü sömürgeci devletler arasında önemli farklar vardı. Atina çok güçlü bir durumdayken Sparta zayıf bir karakter gösteriyor, doğuda gelişen Persler sömürgeleriyle birlikte yönetim boşlukları gösterdikleri ve kansız bir iktidar değişiminin hemen hemen olmadığı, kardeşin kardeşi boğazladığı bir dönemde Atina'da çağımıza damgasını vuran siyasal kavramlar (Demokrasi, Aristokrasi, Oligarşi, Tiranlık vb.) tartışılıyordu. Ama sonuç olarak siyasal bir kavramla açıklarsak her üçü de sömürgeciydi.

Tarihi yorumlamak politik mücadeleler açısından son derece önemlidir. Orada dünyanın herhangi bir bölgesindeki herhangi bir halkın geleceği yatmaktadır. Her türlü kuşku ve ön yargıyı yıkmak, hakim burjuva tarih anlayışıyla hesaplaşmak kavramları kullanmak ya da kullanmamak açısından önem taşımaktadır. Yeri geldiğinde Osmanlı ruhu tüten, yeri geldiğinde kendini yeni bir cumhuriyet olarak sunan Türk burjuvazisi yayılmacı karakterini hiçbir zaman gizliyememiştir. Bu Osmanlı ruhundan kendisine kalan bir mirastır. Burjuvazinin halkımıza dayattığı gerici tarihi yerle bir etmek ideolojik alandaki bu hesaplaşmaktan geçmektedir. Bu anlamda bugüne dek yerli yerine oturtulmayan bir Osmanlı yö-

netimini artık siyasal olarak bir adla anmak gerekmektedir. İmparatorluk gibi bir kavramla açıklamak yetersizliktir. Çünkü imparatorluk bir yönetim biçimidir. Ekonomik, Siyasal ve sosyal karakterin kendisine verilen bir isim değildir. Bu politik otoritenin bir imparator elinde toplandığını belirtir. Bundan daha başka bir şey değildir. Kendi tarihlerinin siyasal karakterini açıklamaktan sürekli kaçınan burjuva tarihçileri için bu anlaşılır bir şeydir. Çünkü onlar Osmanlı sömürgeciliğinin nedenlerini ve sonuçlarını hep başkalarına yüklemişlerdir. İstanbul'a gelir Trakya'ya geçerler, bunu kutsal kitaba bağlarlar. Doğuda yayılmaya çalışırlar, nedenleri İranlıların üzerine atarlar. Bugünde Musul ve Kerkük'e inmeye heveslenirler nedenleri yine İranlılara ve Kürtlere atarlar.

Osmanlı imparatorluğunun feodal sömürgeci karakterini sağlayan yine devletin içinde bulunduğu koşullar ve zorlukları olmuştur. Zorluklara ve ihtiyaçlara göre devlet sömürgelerine yönetim modeli sunmuştur. Has-Tımar-Zeamet sisteminin batıdaki uygulaması ile Kürdistan'daki, Cezayir'deki uygulamasının farklılığı buradan gelmektedir. Kürdistan her zaman için Osmanlıların uzun süre egemenlik sağladığı halde doğu sınırlarında devlet hep sarsıntı geçirmiştir. Bu nedenle Osmanlı'nın genişlemesi hep batıya kaydırılmış, doğu sınırları ise çeşitli anlaşmalarla (Gerek İranlılarla, gerekse Kürt beylikleriyle) güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Kürt toplumundaki parçalanmışlık politik olarak korunmaya çalışılmış, Kürtlerin birleşip bir krallık kuramayacakları şekilde bölünmeleri sağlanmıştır. Bu nedenle güçlü feodallere karşı bağımsız aşiretlerin güvenceleri sağlanmıştır. Dörtüye yakın aşiret prensliğinin yanında "Kürt beylerine olan güvensizlikten ötürü" beyliklerde kendi içinde yönetim birimlerine ayrılmıştır.

Diyarbakır beyliğinin 11 ayrı sancağa bölünmesi bu politikanın sonucudur. Batı da toprak rantına dayalı ekonomik sömürsünü doğuda Kürt beyliklerini yıllık vergilendirmeye sürdürmüştür. Sonuç olarak her ikisinde devletin siyasal varlığı için gerekli olan çözümlerdir ve hiçte raslantılarla düzenlenmiş değildir. Osmanlı bunu yasalarla, yazılı anlaşmalarla süreç içinde bir devlet sistemi haline getirmiştir. Bu yapı Kürt halkına pahalıya mal olmuştur. Bölünmüş, parçalanmış bir toplum olarak kurtuluş mücadelelerine girdiği için başarısızlığa uğramıştır. Uluşlaşma süreci toplumun her yapısını bu nedenle etkilememiş, aşiret bilinci ulusal bilincin önünde gelmiştir. Sömürgeci karakterde olan bu müdahale sonucudur ki Osmanlı imparatorluğunun zayıfladığı dönemlerde bile Kürtler ulusal planda bir birlik gerçekleştirememişlerdir. Bu girişimler hep yarım kalmıştır.

Türkiye’de bugün Osmanlı sömürgeciliğinin anlaşılmasında büyük fayda vardır. Bu hakim tarih anlayışına indirilecek önemli bir darbe olacaktır. Bunu söylememizin elbette ayrı bir yeri vardır. Çünkü Türkiye siyasal kavramların bilerek ya da bilmeyerek -çeşitli etkiler altında- en çok çarpıtıldığı bir ülkedir. Çok yakın bir geçmişte sömürge dendiğinde akıllarına deniz aşırı ülkeleri getirenlerin, tamamen coğrafik bir özelliği siyasal bir kavramın önüne dikenlerin hala aramızda yaşıyor olması, bu kavramların üzerine basa basa söylememizin önemini daha da arttırmaktadır. Ne yapalım, eğer Tanrı Kürdistan’la Osmanlı arasında bir deniz yaratmamışsa bu suç ne Osmanlıda nede Kürtlerdedir. Ama olayları kavramaktan uzak küçük beyinlerimizdedir!..

Tarihsel bir araştırmada böylesi bir metodu kullanmamızı, 1970’li yıllardaki siyasal tartışmalara kulak ucuyla bile şahit olan okuyucunun anlayacağını umarız.

Osmanlı sistemi içinde gerek Kürtlere gerek diğer milliyetlere uygulanan statü de feodal döneme denk düşmesine karşın, özünde bu nedenlerle sömürgeci bir karakterdedir. Toplumun iç dinamiklerinin yıkımı ve egemen ülke ekonomisinin ve siyasetinin ihtiyaçlarına göre biçimlenen bir siyasal statünün adı sömürgeciliktir ve biz buna o döneme ilişkin olarak feodal sömürgecilik diyoruz. Bu her toplumsal sistemin asalaklaşan, yani en gelişkin ve çürüyen dönemine ilişkin doğal politikalardır.

Osmanlıların egemenlik kurduğu ulus ve topluluklara değişik görevler yüklemesi ama yine bu kanalla Osmanlı otoritesini sağlaması bazı tarihçiler tarafından hep "İhsan" ve "İyiniyet" olarak gösterilmiştir. Ticari alanda tüm yabancılarla birlikte Yahudi, Rum ve Ermenilere tanınan kolaylıklar askeri alanda, Arnavut, Arap (Zuhaf Alayı-Hafif suvari alayı), Çerkez ve nihayet Kürtlerden (hamidiye Alayları) oluşan ordular kurması yine bu Osmanlı hoşgörüsüne bağlı kılınır. Oysa bu örgütlenmeler aynı zamanda politik bir korkunun ifadesiydi. Kendi teb’âsından çekinen iktidarların bir başka ulusa bu tür görevler yüklemesi sadece Osmanlılara has bir olgu değildi.

Aynı tarihsel dönemlerde Çarlık Rusya’sı da bu tür örgütlenmelere girmiştir. Nitekim Kazak orduları Rusya’daki sosyal gelişmeler önünde Çarların ilk başvurdukları ordu olmuştur. Moskova’nın, Petrograd’ın güvenliği hemen hemen bu ordularca sağlanmaya çalışılmıştır. Gerçekte bu tip örgütlenmelerin politik alandaki sonuçları oldukça önemlidir. Devlet böylesi bir politikayla hem egemenliğin altına aldığı ulus içinde kendine bağımlı bir kesimin gelişmesini sağlamış ve böylece kendisini o ulusa yakın göstermiş, hem de yine bu kesim aracılığı ile o ülke zemi-

ninde doğacak redikal gelişmelerin önünü kesmiştir. İstanbul'a yerleşmiş önemli imtiyazlara sahip bir Ermeni burjuvanın, Ermeni sorunu karşısında gösterdiği isteksiz ve ikircimli tutum neyse, Hamidiye alayları içinde örgütlendirilmiş bir Kürd'ün (Birkaç istisna dışında) Kürt sorununa yaklaşımı da o kadar olabilmıştır. Dolayısıyla bu politika, sonuç olarak Osmanlı'nın devlet egemenliğinin devamına olanak sağlamıştır. Eğer öyle olmasaydı daha 1900'lü yıllara gelmeden imparatorluğun yerinde başka bir tarih yaşanıyor olabilirdi. Ama batı karşısındaki nisbi güçsüzlüğüne karşın 1. emperyalist savaşa dek bu güçler arasında bir taraf olacak kadar önemli bir konuma sahiptir.

Sömürgecilik çok özel bir kavram değildir, dedik. Bir kalıp biçiminde de açıklanamaz. Ancak ilişkiye girdiği toplumla siyasal bağları ve toplum üzerindeki etkileriyle açıklanabilir. Bu anlamda Fransız ve İngiliz kapitalist sömürgeciliğinin başlangıçta var olan yerel halkla "iyi diyalogu" kapitalizmin azgın ihtiyaçları karşısında zor'a dönüşür ve tek kural her şeyin zor yoluyla ele geçirilmesi olur.

Feodal Osmanlı sistemi içinde doğal olarak ekonomik ihtiyaç "toprağa" sıkı sıkıya bağlıdır. Siyasal ilişkilerde buna göre şekil almıştır. Osmanlılar Kürdistan'da olduğu gibi, Cezayir'de de aşiretlerin toprak ilişkilerine dokunmadı. Büyük feodal beylerin toprakları beylerin kullanımına bırakıldı. Ama toprak geliri üzerinden devlete vergi ve asker vermek zorunluluğu da ekonominin ihtiyaçlarını karşılar gibi göründü. Bunun dışında yine geniş topraklar miri toprak sistemi içinde devlete bağlandı. Ayrıca "Türkler bağımlı kılınmış klanların her isyanından ve ülkedeki -Cezayir- her kargaşalıktan da, büyük miktarda toprağa el koyarak hazine mülkünü genişletmek ve bu mülk üzerinde askeri koloniler kurmak için yararlandılar"(90). Balkanlarda ve diğer yerlerde ise Osmanlı yönetimi ekonomik ve siyasal olarak kendisini hakim kılmıştır. Toprak sistemi bütünüyle merkezi yönetimin denetimi ve tasarrufu altına bırakılmıştır.

Tüm bunlar neyi göstermektedir?.. Gerek Kürdistan'da gerek Cezayir örneğinde olduğu gibi "toplumsal ilişkilerin ciddi biçimde zedelendiği"ni göstermektedir (91).

Cezayir 18.yüzyılın başında Türk egemenliğinden kurtulur ama daha sonra kapitalizm yolunda muzaffer adımlarla ilerliyen Fransa'nın eline düşer. Kürdistan ise İmparatorluk sınırları içinde yeni gelişmelere doğru koşar. Gelişmiş bir kapitalist ülkenin sömürgesi olarak Cezayir ancak 1960'lı yıllarda ulusal haklara kavuşur. Ağır aksak ilerliyen türk kapitalizminin temsilcileri kendisine karşı oluşan tüm hareketleri bastırma becerisini gösterirler.

Osmanlı egemenliğinin Kürdistan üzerindeki yıkımı nerededir? Ve bu sömürgeci politikayla nasıl bir uyum göstermektedir?

Tüm sömürgeci uygulamaların ortak özelliğinden bahsetmek gerekirse bu "İç dinamiklerin dış güçler tarafından tahrip edilmesi" ve "yerel ekonominin yıkılması" olarak belirlenebilir. Bu son'a ulaşmak için yöntemler farklı farklı olabilir. İnsan beyni her yerde aynı olaya karşı aynı tepkiyi koymuyor ve farklı yöntemler uyguluyor. Ama yıkma istemi, kendine bağlama istemi ve ekonominin ihtiyaçları bu tarihsel dönemin kaldırıcıları olarak -farklı yollarla da olsa- yukardaki sona bizi ulaştırıyor.

İşte Kürdistan'da ki toplumsal tapıda böylesi bir koruyuculuk zinciri içinde kendi doğal gelişiminden ve çelişkilerden koparılmış dış faktörlerin egemenliği altında varlığını sürdürmek zorunda bırakılmıştır. Osmanlı yönetimi, aşiretlerin serbest dolaşımına karışmazken güçlenme eğilimi gösteren kürt beyliklerine karşı şiddetle karşı durur. Bu da onun gerçek niyetini göstermektedir.

Bu müdahale, kapitalizm şartlarındaki müdahaleden daha ağır bir karakterdedir. Bugün toplumumuzun kendi içinde uluslaşma süreci tartışmalarının boyutu buraya kadar inmektedir. Çünkü kapitalizmin serbest rekabetçi dönemde taşıdığı ilerici rol dışarda, sömürgelerde uluslaşma sürecini hızlandırma biçiminde görüldü. Feodal ve aşiretsel bölünmüşlüğü yüzyıllarca devlet eliyle desteklenen bir toplumun ülkeye giren kapitalizm şartlarında toparlayıcı olması beklenemezdi. Kapitalizmin zayıf bir halkasıyla karşılaşan Kürt toplumu, kendi özgül koşullarından sıyrılmanın mücadelesini Kürt prenslikleri öncülüğünde vermiş ama, yetersiz kalmıştır.

Kapitalist ilişkilerin girdiği 17. yüzyıldan sonra bölgeler arasında gözlenen dengesizlik ayaklanmalarada damgasını vurmuştur.. Bazı bölgeler pazar ekonomisi için tütün, afyon vs. ekimine başlar. Yün ve kumaş direkt Avrupa'lı tüccarlar eliyle yapılır. Bu olgu köylü ekonomisini geliştirir ve aşiretleri dışa açılıma teşvik eder. Gelişen bu ticaret Osmanlının da gözünü açar ve doğrudan vergilendirme sistemini uygulamaya koyar. Böylece prenslikler devletle ilişkiler açısından gereksizleştirilir. Beyliklere karşı seferler düzenlenir. Devlet yeni ihtiyaçlarına göre Kürdistan'a şekil vermeye çalışır. Kürt beylikleri II.Mahmut'un islahat hareketinden sonra tüm 19. yüzyıl boyunca ortadan kaldırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlının bu davranışı sadece "doğu" sınırlarında yönetim açısından duyduğu kuşkudan değildi. Bu aynı zamanda kapitalizmin yarattığı pazar ekonomisine açılan toprakların denetimiyle ilgili kuşkuları da içeriyordu.

Tüm bu açılardan bakıldığında Kürdistan'ın Afrika'da olduğu gibi devlet yüzü görmemiş aşiret birimlerinin sömürgeleştirilmesi sürecinden bambaşka özellikler gösterir. Buysa Kürdistan'daki sömürgeci statüyü karmaşıklaştırmaktan ziyade daha anlaşılır kılınmasının perspektiflerini ve nedenlerini bize verir. Kürtler ve Kürdistan sanıldığı gibi devlet yüzü görmemiş bir toplum değildir. Avrupa'da görüldüğü gibi merkezi devletler oluşturulmuş bu devletlerle diğer Kürt prenslikleri arasında çatışmalara sahne olmuş ve nihayet bir başka dış güç tarafından yapılan müdahalelerle siyasal otoritelerini yitirmişlerdir. Osmanlı egemenliği döneminde Kürt prenslerinin egemenlik hakları önce İran ve Osmanlı devleti tarafından anlaşma yollarıyla bağımlı hale getirilmiş dah sonrada tüm egemenlik haklarının tümenden ortadan kaldırılmasıyla yani siyasal sıfatlarının son bulmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece egemenlik haklarını tümenden yitiren prenslikler sistem içinde, ona birey olarak bağımlı bir unsur haline getirilmiştir. Ve bu süreç Kürdistan'da Kürt halkının ekonomik syasal ve toplumsal gelişim haklarının dıştan müdahaleler sonucu ortadan kaldırılması olan sömürgeleştirilme sürecidir.

Yavuz Sultan Selim'den tanzimata kadar süren süreci merkezi otoritenin, sömürgeci otoriteyle yerleştirme süreci olarak adlandırmak mümkündür. Bu dönemde İran'da çeşitli anlaşmazlıklar bulunsa bile Osmanlının esas yönelimi ve uğraşısı batı topraklarındaydı. 16. yüzyıldan sonra batıdan sürekli gerilemeleri dikkatlerinin doğu sınırlarına çevrilmesine ve bu sınırların eski statüde var olan eyalet ve beyliklerle korunamayacağını kavranmasıyla sonuçlanır. Gerçekte ise Osmanlılar Yavuz döneminde yapılan anlaşmalar gereğince Kürt beyliklerini kendi hallerine bırakmadılar. Merkezi otoritenin nefesini sürekli onlara hissettirdiler. Bu bir geçiş dönemi olarak 1800'lü yıllara dek sürer. Bu dönemin en belirgin özelliği devletin kendisini kurumlaştırması ve bu kurumları belli bir merkezden yönetmesidir. Artık gelişigüzel yöntemler yerine kurumlar yazılı yasalarla, sorumluluk zinciriyle çalışırlar. Bunda Avrupa'dan getirilen subayların da rolü olmuştur. Kılıç zoruyla devleti ayakta tutmanın zorluğu anlaşıldığından batı tipi yönetime geçme ve yönetimde merkezileşme bir ihtiyaç haline gelmiştir. Burada bir paradoks olarak, Osmanlının sömürgeleşmeye başlangıç tarihiyle, merkezi otoritesini kuvvetlendirme tarihinin çakıştığını söylemek yanlışya yol açmamalıdır. Tanzimatla birlikte yeni reform hareketleri, batılılaşma, merkezileşme başlamıştır ama aynı zamanda batı kapitalizminin de ülkeye hızla girdiği tarih olmuştur. Buna karşın Osmanlı, kendisini siyasal ve askeri bir güç olarak 1. Dünya savaşına dek sürdürmeyi başarmış-

tır. Osmanlının hemen batı kapitalizmine teslim olmadığının bir kanıtıdır. Tüm 18 ve 19. cu yüzyıllar boyunca Kürdistan'la uğraşmış ve sonunda otoritesini ispat edebilmiş bir güçtür. Osmanlı, tanzimattan sonra örnek alınan merkezi devlet anlayışını her ne kadar uygulamak istemişse de bunu Kürdistan'da uygulayamamıştır. Eyalet sisteminden, vilayet sistemine geçiş 100 yıla yakın bir mücadeleden sonra gerçekleşebilmiştir. Yeni sistem aynı zamanda toprakların direk yönetimi ve kullanımını açısından sömürgeci karakterdedir. Tüm toprakların, madenlerin, Ormanların kullanım hakkı merkezi yönetimin tasarrufunda olacaktır. Kürdistan topraklarının bir kısmını da içine alan vilayetlerle birlikte 10 idari mekanizma saymak mümkündür. 1-Erzurum 2-Sivas 3-Bitlis 4-Van 5-Mamurat-ül-Aziz 6-Diyarbakır 7-Musul 8-Adana 9-Halep 10-Mütessarifat Zor.

Her vilayet merkezden gönderilen bir genel vali tarafından yönetilir. Her sancakta bir vali, her kazada bir kaymakam ve her nahiyede bir nahiyeye müdürü bulunur. Bunların dışında idari mekanizmalarda şunlar bulunur. 1-Naib (Yargı kademesinde) 2-Defterdar 3-Genel sekreter 4-Müftü 5-Başpiskopos

Ayrıca her yerleşim alanında 3-12 kişiden oluşan bir iktidar meclisi (Yönetim meclisi) bulunur. Genel vali tüm bunların toplantılarına başkanlık eder.

Böylesi bir idari sistemle tüm toprakların denetimini sağlayan yönetim bundan böyle siyasal güçlerini kaybeden ama ekonomik güçlerini koruyan feodaller üzerine daha başka yöntemlerle gider: Bu varlıklarının korunması karşılığında siyasal iktidara bağımlılıklarının sağlanması olacaktır.

Sonuç

Gerek Osmanlılarda gerekse günümüzde sömürgecilik tezine karşı çıkarların ortak oldukları nokta emperyalizm ile, emperyalizm öncesi sömürge savaşlarını birbirine karıştırmaları ve sömürgecilige şekil olarak çok özel bir anlam vermek istemeleridir. Çoğu kez sömürge, deniz aşırı bir ülke ve bu ülkeyi yöneten bir vali olarak hayal edilmektedir. Sorunun sosyo-ekonomik temellerine dokunmak henedense istenmemekte, tam bu noktada tarihsellikten uzaklaşmaktadırlar. Sömürge fetihlerinin romantik havasından kurtulamayanlar gerek kapitalizmin gerekse kapitalizm öncesi siyasal iktidarın egemenlik anlayışını gözden kaçırmakta, böylece sorunun özünden uzaklaşmış olmaktadır. Sömürge ülkelerin bir vali tarafından yönetilmesi ya da deniz aşırı olması tamamen tarihsel ve coğrafik şartların bir ürünüdür. Bugün ellerinde hala klasik sömürge bulunduran gelişmiş kapitalist ülkeler, sömürgelelerini bir tek vali kanalıyla değil, oluşturdıkları ve kendilerine sıkı sıkıya bağladıkları bölgesel meclisler aracılığı ile yönetmektedirler. Demokratikleştirilmiş(!) bir sömürge mekanizması vardır ve bu mekanizma içinde bölge halkının da oyu'na da başvurmadan çekinilmez. Ama bu demokratikleştirilmiş mekanizma sorunun özünü değiştirmez.

Kaldı ki her sömürgeci ülke ile sömürge ülke arasındaki ilişki şekil olarak aynı değildir. İnsanın ve toplumların yaşamlarında önemli bir yer edinen "sınıf çıkarlarının" belirleyiciliği ve bu çıkarları koruma endişesinin yarattığı karmaşık ilişki ağı nedeniyle ki tarihin her döneminde emperyalist devletin sömürgelerine karşı aynı politikayı uyguladıklarını ve aynı davranış biçimlerini sergilediklerini söylemek olanaksızdır. Hele iletişim araçlarının yetersiz olduğu kapitalizm öncesi toplumsal sistemler göz önüne alındığında böylesi bir tek yönetim biçimi aramak tarihsel materyalist bakış açısı olamaz. Bugün bile yeni-sömürgecilige ait politikalar devletten devlete, bölgeden bölgeye değişmektedir. Örneğin; ABD, İngiliz ve Fransız'ların Ortadoğu'ya ilişkin politikaları bir ve aynı değildir. Aynı olması da beklenmemelidir.

Tarihsellik içinde Portekiz sömürgeciliğinin Angola'da, Mozambik'te, Gine-Bissau'da aldığı şekille, Büyük Britanya sömürgeciliğinin Hindistan'da aldığı şekil arasında büyük farklar vardır. Birinde Afrika'lı ilkel kabilenin diğerinde ise, nisbeten gelişmiş bir sınıflaşmanın ve işbölümünün olduğu, sömürgeciliğin de buna göre yerli halka ilişkiye geçtiği, yönetim aygıtları kurduğu bir şekil almıştır.

Kapitalizmin gelişme döneminde sömürgeci ülkeler kendilerine gerekli sermayeyi büyük ölçüde sömürgelerden elde ettiler. Çünkü "Kapi-

talizmin varlığı ve gelişmesi bir kapitalist olmayan üretim biçimleri çevresini gerektirir." (Bugün ise bu kavram 'az-gelişmiş ülkeler çevresini gerektirir' şeklinde yorumlanmalı B.N)

Roza Lüksemburg'da görülen bu ifadenin geniş yorumunu Lenin Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi adlı yapıtında çok daha önceleri şöyle göstermektedir: "...Önemli olan, dünya ekonomisinin kasırgası içinde eğer, kapitalist olmayan eski ulusları peşinden sürüklemeyse, eğer yeni ülkeleri sömürgeleştirmeyse, eğer hakimiyet alanını genişletmeyi durdurursa kapitalizmin ne var olabileceği ne de kendini geliştirebileceğidir. Kapitalizmin bu ayırdedici özelliği Rusya'da kendini gösterdi ve ayırdedici bir güçle kendini göstermeye devam etmektedir." (92)

Sömürgecilik esas olarak bu kapitalist olmayan ülke ekonomisinin kaynaklarına yönelir. Bu kaynakların en belirgin özellikleri, ucuz iş gücü ve ucuz hammadedir. Her ikisine de kapitalist sermayenin daha büyümesi için ihtiyaç vardır. Kendi varlık nedenini kaybetmek istemeyen hiç bir devlet bu kaynaklardan vazgeçemez. O halde, bunu her ne hal olursa olsun elde tutmak zorundadır. Dün gelişmiş kapitalist ülkeler "ucuz işgücü" ve "ucuz hammadde" kaynaklarını klasik sömürge biçiminde elde tutuyorlardı. Bugün ise, (özellikle ikinci paylaşım savaşından sonra) bir yarıyla, ulaştıkları teknik seviye ve sermaye ihracı sayesinde, diğer yarıyla ulusal kurtuluş savaşlarının uluslararası çapta yarattığı etki nedeniyle yeni sömürgecilik biçiminde bu ülkelerin yaşamlarında halen söz sahibi olmaktadır. Ama tüm bunlar, bugün yeni sömürgeci bir statü içinde bulunan bir ülkenin, kendisinden de geri bir ülkeyi, yine kendi devlet sistemi içinde elde tutabileceğini yadsımaz. Nisbi bağımsızlığın kendisine tanıdığı egemenlik haklarını bu "daha geri ülke" üzerinde kullanabilir. Bu nedenle, ucuz işgücü ve ucuz hammadde kaynaklarına aynı iştahla ama daha dikkatli, daha yavaş olarak gücü oranında yönelir. Bu kaynaklara yöneldikten sonra, ülkenin doğal ekonomisine karşı zorunlu bir savaş verir. Bu savaşın sonucu sömürge ülke pazarını kendi ulusal pazarına bağımlı hale getirir. Doğal ekonominin ya da var olan diğer ekonomik biçimlerin (köleci, feodal, yarı kapitalist vs.) kapitalist pazara bağlanması ülkenin iç dinamiklerini de tahrip ettiğinden, ülkede sınıflaşma ve ekonomik gelişme dış olguların belirleyici baskıları doğrultusunda şekil alır. Kendi normal gelişme seyrinden saptırılan ve yabancı bir pazar ihtiyacına göre şekillenen ülke ekonomisinin gücüne göre yeni sosyal tabakalar oluşur. Bu tabakaların varlığı, sömürge koşullarına sıkı sıkıya bağlı olduğundan ülkede ilerici bir rol oynamazlar.

Genel olarak, sömürgeciliğin maddi ilişkilerini Rosa Lüksemburg'un belirtimleriyle açıklamak mümkündür. Bu maddi ilişkiler klasik sömürgecilik çağında kapitalizmin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir.

1- Toprak, yaşlı ormanlardaki av hayvanları, mineraller, değerli taş ve maden cevherleri, kavu uk gibi egzotik bitkiler ve benzeri önemli üretici güç kaynaklarının doğrudan mülkiyetini elde etmek.

2- İşgücünü özgürleştirmek, zorla kendi hizmetine sokmak.

3- Bir meta ekonomisi geliştirmeye başlamak; zanaatı tarımdan ayırmak (93)

Birinci maddenin, feodal Osmanlı sömürgeciliğinde sıkı biçimde işle-tildiği görülmektedir. Daha sonra görüleceği gibi, II. Mahmut döneminden sonra, Osmanlılarda gelişen kapitalizmin Kürdistan'da da etkileri görülür. Köyden kopup şehirlere yerleşmeler o dönemde yavaş yavaş oluşur. Özellikle tarım sektöründe sanayi ürünlerini batıyla ve Avrupa ile rakabete sokamayan, bu nedenle malları ellerinde kalan üretim sahipleri, yarılarında çalıştırdıkları köylüleri serbest bırakmak zorunda kalırlar. Bunların şehirlere gitmekten başka yolları yoktur. Şehirde hammallık, ayakkabıcılık, çıraklık, terzilik, berberlik gibi işlerde yarı proleter bir karakter taşıyanların yanı sıra, iş aletlerinde, dokuma tezgahlarında (Diyarbakır, Sivas, Elazığ, Malatya vb.) çalışan işçi statüsüne kavuşan kesime de rastlanır. Ancak şehirleşmenin zayıf olması, yeni göç dalgalarının istemlerine yanıt veremediğinden, bir kesim tekrar köylerine, aşiretlerine dönerler.. Osmanlılar döneminden beri nisbeten iç bağımsızlıklarını kendi doğal ekonomik kaynaklarıyla yaşayan Kürt aşiret ve feodalleri kapitalizmle büyük ölçüde genç Türkiye Cumhuriyeti döneminde karşılaştı. Kürdistan temelinde ticari merkezlerin ve mon fakt r sanayinin çok cılız olması kapitalizmi bir dinamik güç olarak harekete geçirmekten uzaktı. Buna karşın 19. yüzyıl boyunca süren gerek Osmanlı-Rus savaşlarının yıkımına, gerekse Kürt ayaklanmalarının yoğunluğuna karşın metropolle ve Avrupa ile önemli sayılabilecek ticari hacim göze çarpmaktadır.

Dış müdahalelerin ülke üzerinde yoğunlaştığı, direniş ve ayaklanmaların birbirini izlediği bir dönemde, batıda ve Osmanlı topraklarında gelişen ulusal hareketlerin etkilediği Kürt aristokrasisi ve küçük burjuvazisi bağımsızlık i istemleri gündeme sokar. Feodal beyler, kendi sınıf çıkarlarıyla çelişik de görünse bir yanıla kendilerine bağlı olan Kürt aristokratlarının ve küçük burjuvalarının ulusal istemlerini kendilerine şiar edinirler. Çünkü bu noktadan sonra dış müdahaleye karşı tepki, yani sömürgecilige karşı tepki hangi sınıf ve tabakadan olursa olsun herkesi ulusal istemler doğrultusunda birleşmeye zorlamaktadır. Bunun

ne derece gerçekleştirildiği ayrı bir sorundur. Ama önemli olan bu doğ-
rultuda, Kürt beylerinin, aristokratlarının, aydınlarının ve halkın her ke-
siminden insanların çalışmalar yapmasıdır, örgütler kurmasıdır.

6- OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN YARI-SÖMÜRGELEŞMESİ VE TÜRK BURJUVAŞININ EGEMENLİK SAVAŞI SIRASINDA KÜRTLER

Osmanlı devlet yapısında görülen bürokratik ağ, toplumun köklü dönüşümler getirmesine engel bir yapı oluşturunuyordu. Devleti yönetenler toplumda hiçbir ekonomik ve benzeri köke sahip değillerdi. Yıllarca göçebeler halinde yaşayan Türk toplumu da, bu yönetici sınıfın devlet anlayışına göre biçimlendirilmişti. Bu nedenle Osmanlılardaki kentler, Batı Avrupa'da olduğu gibi ticaretin değil bürokrasinin merkezidi. (64). Bunun böyle olmasının bir diğer nedeni de Türklerin Anadolu'ya yerleştikleri dönemlerde, Anadolu'da yaşayan halkların ileri bir medeniyet seviyesinde olmalarıydı. Türkler tüm medeni ihtiyaçlarını bunlar vasıtasıyla sağlıyorlardı. Savaşçı yapıları sayesinde iktidarı askeri zor ile elde tutabileceklerini sanıyorlardı. Bu nedenle ticaret ve zanaat küçümseyeniyordu. Ne var ki tarihsel gelişme "zor" ve "iktidar" kavramının anlamını değiştiriyordu. Batı'da gelişen sanayi devrimi çok hızlı bir biçimde diğer toplumların yaşamına giriyor ve ticareti hızlandırıyor. "İktidar" ekonomik anlamı şiddetli bir biçimde Osmanlı toplumunda da görüldü.

Batı kapitalizmi ile en yakın ticari ilişkileri geliştiren Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarları açısından devletin siyasal istikrarı hiç önemli değildi. Onları sadece batı ile yaptıkları ticaret ilgilendirmekteydi. Zamanla güçlenen bu ticari ilişkiler sonucu, Batı Avrupa'lı devletler, Osmanlıların iç işlerine daha çok karışır oldular.

Türk tüccarları dışında en etkin durumda olan bu kesimin varlığı devletin gerçek niteliğini gizlememelidir. Osmanlı devleti politik olarak Avrupa karşısında bir güç olarak durmakta ve ittifaklar politikasında bir denge unsuru olabilmektedir. Kaldı ki büyük ticari merkezlerde yerleşmiş olan azınlık uluslara bağlı bu tüccarlar politik olarak kendi sınıf konumlarına karşın, ulusal sorunlarda imparatorluğun başına büyük sorunlar açmış değillerdi. Bu nedenle "Türk" olmamalarının dışında başka bir anlamları yoktu. Ve devletle ilişkileri de yine bu nedenlerle iyiydi. Osmanlı, bunlar üzerindeki ticari denetimini sağlıyordu ve onlar açısından bu kadarı yeterliydi. Bu sınıf içinden ulusal sorunla uğraşanlar çıkmamış değildi. Ancak bu kadarı bile, örneğin bir Ermeni sorunu

karşısında ciddi bir tavır alamamış, S. Yerasimos'un belirttiği gibi Ermeni hareketinde önder rol oynamamışlar, oynamak istememişlerdir.

Osmanlı ancak 19. yüzyıl sonuna doğru devlet erki ile ticari ve sanayi kesimleri arasındaki zincirin "Zırhını" keşfetmiştir. Bu "zırhı" planlı bir uygulamaya koyacak olan ise yeni Cumhuriyet'in burjuva önderleri olacaktır.

Ekonomik olarak aşağıda anlatmaya çalıştığımız "yıkıntı" görünümü birçok tarihçi tarafından paylaşılmaktadır. Bitmiş, tükenmiş bir ülke görünümü vermek her nedense bu tarihçilerin hoşuna gitmektedir. Çünkü tükenmişlik ne kadar kelimelerle süslenirse yeni kurtarıcıların "rolü" ve "kişilikleri" de o kadar yüksekte tutulmuş olacaktır. Ama aynı Osmanlı'nın, Avrupa devletleri gözünde hala önemli bir siyasi ve askeri denge unsuru olduğu unutulur. Ya da göz ardı edilir. Osmanlı'nın yarı-sömürgeleşme sürecine girmesi, örneğin aynı kavramı paylaşan bir İran, bir Mısır gibi değildir. Osmanlı imparatorluğu Birinci paylaşım savaşı sonuna dek önemli bir askeri ve siyasi denge unsurudur. Onun peşinden gelen yıllarsa milli esaslara dayalı bir devletleşmenin Cumhuriyet kavramıyla, bonapartist eğilimlerle birlikte çağdaşlaşma sürecine girdiği tarihtir. Tanzimattan beri süren devletin feodal karakterini kapitalistleştirme çabalarının nihai aşamasıdır. Gelişen kapitalist değerler karşısında toprak mülkiyetine dayalı sömürgeci karakterini ayakta tutması imkansız bir durumdu. Jön Türk hareketi böylesi bir dönüşümün ifadesiydi. Ancak bu harekete önderlik edenlerin taşıdığı emperyalist yayılmacı karakterler onların zayıf yönünü oluşturmaktaydı. Kendi gerçek güçlerini değerlendirmeden, eski Osmanlı yayılmacılığına kattıkları yeni burjuva karakter iflaslarıyla sonuçlandı. Yüzlerce sene Viyana kapılarından Yemen'e kadar onlarca ulusu, ülkeyi egemenlikleri altında tutan, birinci emperyalist paylaşım savaşı gibi dünya tarihinin önemli bir noktasına adını yazdıran bir imparatorluğun savaş sonunda birden bire "mazlum halklar" sıfatına layık görülmesi ilginç bir tarihsel görüntüdür. Böylesi bir anda bile "Misak-i milli" sınırları içinde tutmayı başardıkları halklara ve ulusal azınlıklara en küçük bir demokratik hak tanımayan bir "mazlum" burjuva hareketiyle tarih karşı karşıyadır... İmparatorluğun iç işlerine karşılanmasında diğer en önemli etkenlerden biri de Doğu Avrupa'da gelişen kapitalizmin buralarda uluslaşmayı hızlandırmasıdır. Osmanlı egemenliği altında bulunan bir dizi ülkede ulusal hareketler hızla gelişti. (Bosna-Hersek, Bulgaristan, Yunanistan v.s) Çarlık Rusya'sı ve Batılı devletler bu isyanlarla kendi işlerine geldiği gibi ilgilenmekle ve böylece sömürgeci Osmanlı imparatorluğu üzerindeki etki alanlarını genişletmektedir.

1740 kapitülasyonlarının yarattığı ayrıcalık sonucu ülkenin dış ticaretine belirli bir azınlık hakim olur. Bu, yerel burjuvazinin gelişmemesinin en önemli nedenlerinden birini oluşturur. (95)

Özellikle 1830'da Yunannistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu baskı açıkça görülmeye başlar. Büyük Britanya imparatorluğu ekonomik diktasını kabul ettirmek için her türlü yolu dener. 1838'de Balta limanı adıyla imzalanan ticaret anlaşması ile İngiliz ve uyuğun-daki tüm tüccarlara kolaylıklar getirir. Türk ürünleri yok pahasına bu tüccarlar tarafından alınır. Türkiye'de sömürgeciliğin resmi metinlerle başlamasının kanıtı olan bu anlaşma yabancılar karşısında yalnız yerli ürünleri değil, zaten zayıf olan Türk tüccarlarını da kötü duruma sokar. (96)

Her ne kadar bu anlaşma ile Osmanlı topraklarına giren mallar üzerindeki gümrük vergisi % 5'e yükseldiyse de aynı anlaşmanın hükümlerine göre bütün iç gümrükler ve tekeller kaldırılır. Yine bu tarihten sonra İngiliz mallarında büyük bir fiyat artışı görülür. 1827-1838 yılları arasında Osmanlıların İngiltere'den ithalatı % 100 artış gösterir. 1827-1832 yıllarında yılda ortalama 743.000 sterlin değerinde mal ithal edilirken 1833-1838 yıllarında, yılda ortalama 1.543.000 sterlin değerinde mal ithal edilir. Balta limanı anlaşmasından sonra 1839-44 arasında yılda ortalama 2.769.000 sterline çıkıyordu. (97) (19.yz. boyunca bir İngiliz lirasının değeri 106 kuruş ile 120 kuruş arası değişirdi.)

1876 yılına gelindiğinde ithalat ve ihracata ait rakamlar şöyleydi:

	Osmanlı ithalatı (kuruş olarak)	Osmanlı ihracatı (kuruş olarak)
İngiltere	971.067.060	352.177.010
Fransa	352.292.158	256.560.576
Avusturya	288.515.715	81.975.996
İtalya	53.993.540	14.236.140
Yunanistan	31.901.739	32.163.140
Rusya	142.390.942	34.375.036
A.B.D	41.629.335	9.112.633
Toplam	1.854.790.399	780.601.275

Istatistik, SHAW Stonfait, İbid, cilt 11. s.159'dan alındı

Ekonomik ve siyasal olarak devletin uğradığı her zorluk o'nu bir reform yapmaya zorlamaktadır. Ancak her reform hareketi giderek em-

peryalizme bağımlılığı arttırmaktadır. 1838-1840 yılları arasında yüzlerce yabancı tüccar imparatorluğa yerleşmiştir. Bu tüccarlar kendilerine göre deneyimsiz ve sermayesiz olan Türk tüccarlarını piyasadan attı.

Avrupa mallarının üstünlüğü ve kapitülasyonların getirdiği kısıtlamalara karşın Osmanlı sanayisinde az da olsa bir hareket vardı. Fakat sanayi batı kapitalizminin ihtiyaçlarına göre şekil alıyordu. İngiliz, Fransız, İsviçre firmaları çeşitli alanlarda (ipek sanayi, Un değirmeni, yağ, cam, Konserve, halı v.s.) fabrika ve atölyeler kurarlar.

Kapitalist ilişkilerin bu dönemde Kürdistan'a da girdiği gözlemlenir. tüm Kürdistan'ı etkileyecek düzeyde olmasa bile Orta Kürdistan sahasında (Diyarbakır, Elazığ, Sivas, Bitlis) üretici güçler açısından yeni ilişkiler doğurmuştur. Kapitalist pazar için yapılan üretim köylü ekonomisini değiştirir ve bu kürt beyliklerinin ekonomik gücünde etkili olur. İngilizlerin Anadolu'nun birçok yerinde ve Kürdistan'da kurdukları ipekli kumaş (Diyarbakır) ve halı fabrikaları (Sivas) bölgeye canlılık getirirse de üretim farklı faktörler nedeniyle uzun süreli olmaz. Bunda Avrupa malları ile rekabetin rolü olduğu gibi, bir türlü istikrara kavuşmayan Kürdistan'ın siyasal konumunun da rolü vardır. II.Mahmut islahat hareketi için Avrupadan subaylar getirerek Kürdistan üzerine seferler başlatır. Sürekli savaş hali kapitalist işletmecileri ürkütür. Kapitalist ilişkiler daha çok yün, afyon v.s. gibi tarım ürünleriyle sınırlı kalır. Koyun yününde fiyatların kırılmasından sonra İngiltere bu ticareti bırakır. (99)

Ovalarda, tarımla uğraşanlar açısından kapitalist ilişkiler daha içler acısıdır. Küçük ve Orta büyüklükteki çiftçiler hasat mevsiminde tuttukları birkaç gündelikçinin yardımı ile kendi topraklarını kendileri ekerler. Bu ekincilerin başları her zaman tefeci tüccarlarla belaya girer. Ürünlerini yeterli verimlilikte kullanamazlar. İhracata yönelik ekin yapanlar tekellerin kurbanı olurlar. Bu nedenle ihrac hammaddeleri üretiminden kaçınarak, bölgesel ihtiyaçlara yönelik üretim yaparlar. Tekellerin satın alma fiatları günden güne düşer ve köylüler bu fiatlara boyun eğmek zorunda kalırlar. Elazığ'da afyonun okkası 1885 de 5 Osmanlı lirası iken 1890'da 80 kuruşa düşer (100). Kürdistanın ihrac limanlarına uzaklığı ürünlerinin taşınmasında önemli engeller taşıdığından birçok yerde ürünler köylünün elinde kalır ve çürür.

Yün ticareti ise aşiret ekonomisinde parayn bir değer olarak yaşama sokar. Kendi kendine yeterli aşiret ekonomisi böylece dışa açılmanın koşullarını yaşar. Şehirlerle daha çok ilişki haline geçerler. Kürdistan'da kapitalist ilişkiler çok gelişmemiş olmasına karşın bu kadarıyla bile toplumu alt-üst edebilmiş, Kürt beyliklerini Kürdistan için hareket

geçirecek çıkar kavgasına sürükleyebilmiştir. devletin Kürdistan üzerindeki ekonomik kaynaklarla direkt olarak ilgilenmesi ve II.Mahmut'tan sonra aşiret ve köylerin doğrudan doğruya vergilendirilmesi bu pazar savaşının bir ürünüdür. Pazar üzerindeki sıkı kontrole karşı kürt prenslikleri ayaklanmalarla yanıt vermişlerdir.

Osmanlı imparatorluğu içinde İstanbul'dan sonra en kozmopolit bölge Batı Anadolu idi. İzmir'de ve daha içerde yerleşen Rum, Ermeni, Yahudi toplulukları ve çeşitli avrupa ülkelerinin temsilcileri İzmir'de ticaret kolinisi kurmuşlardı. İstanbul'dan sonra en büyük ithalat limanı olmasına neden, Ege bölgesinin geniş verimli tarım alanlarıdır.

Emperyalizmin doğrudan ve dolaylı etkisi altında, Batı Anadolu tarımında kapitalist ilişkilerde önemli gelişmeler görülür. Bu olgunun en belirleyici özelliği pazar için üretimin gelişmesidir. Böylece tarımda ücretli işçiler yoğun bir biçimde ortaya çıkar. (101). Ancak tarımda kapitalizmin şekillenmesi de emperyalizmin ihtiyaçlarına göre oluşmuştur. Dönemin başlıca hammadde ihtiyaçlarına göre, tarımda gelişme görülür. Özellikle İngiliz kapitalistlerinin kendi hammadde gereksinimi için, yeni pamuk üretim alanları yaratma girişimleri sonucu Batı Anadolu'da tarım alanlarını ele geçirdiler (102). İmparatorluk tarım ve sanayi alanında emperyalist politikanın egemenliğine girdikçe dış borçları süratle artar. Borçlar sorunu batılı büyük emperyalist güçlerin Osmanlı devletinin iç işlerine daha çok karışmalarına olanak sağlamaktadır. 4 Şubat 1863'te Fransız ve İngiliz bankacılığının girişimiyle Osmanlı Bankası kurulur. Asıl yetkileri elinde toplayan Paris ve Londra'daki iki yönetim kurulu bankayı denetlemektedir.(103) İstanbul'daki hükümetin mali işlerini ve devlet hazinesinin muhasebesini yapmakla görevlendirilen banka, mali egemenliğin emperyalizmin eline geçmesinde en önemli rolü oynar.

Ama her yıl artan dış borçları ödeme zorluğu karşısında, ilgili devletlerle birlikte "Düyun-u Umumiye" adında bir komisyon kurulur. (İngiltere, Fransa, Hollanda, Almanya,İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlılardan birer üye ile Galata bankerlerinden bir üye bu komisyonu oluştuyordu. 23 Kasım 1881) (104).

İşte emperyalist egemenlik altında, yarı-sömürge bir yapıya kavuşmaları bu olaydan sonra hızlanmıştır. Osmanlı bankası ve "Düyun-u Umumiye" komisyonu'nu denetliyen emperyalizm bundan böyle mali, diplomatik ve ekonomik egemenlik ağını sağlamlaştırmıştır. Ülkedeki yatırımları da böylece istediği gibi denetleyebilmektedir. Tarım, sanayi, madenler ve ulaşım alanında kapitalist büyük devletler imtiyaz sahibidirler. Özellikle demir yolları yapımında tam bir emperyalist rekabet

sürmektedir. Geri kalmış ülkeler için yer altı ve yer üstü zenginliklerinin talanı anlamına gelen demir yolu yapımı, aynı zamanda yerel sanayii de yok eder. Ancak her şeye karşın demiryollarının geçtiği bölgelerde meta-para ilişkisinde bir hareketlenme görülür.(105).

1900 yıllarında demiryolu yapımına ve işletmesine yatırılan sermayenin dağılımı ülkelere göre şöyledir:

Fransız sermayesi: 2369 milyon kuruş

Belçika, İsviçre ve

Avusturya sermayesi: 110 milyon krş.

Alman sermayesi : 2273 milyon krş.

İngiliz sermayesi: 754 milyon krş.

Ulusal sermaye : 428 milyon krş.

(106). (Yerasimos, S. age. s.522)

Çeşitli sermaye gurupları arasında süren mücadeleyi Almanlar yeni imtiyazlar alarak sağlamlaştırdılar.

Yoğunlaşan bunalım, Osmanlı devlet yönetiminde bulunan bürokrat, asker ve entellektüellerden gelen bir tepkiyi oluşturur. Jön Türk adıyla anılan bu hareket batıdaki özgürlükçü düşüncenin etkisi altındaydı. Aynı zamanda İstanbul'daki yüksek öğretim kurumlarında okumak için Rusya'dan gelen Azeri, Tatar ve Türkler'in, Rusya ve İranda ki devrimin etkisiyle (1905) taşıdıkları düşünceler de jön Türkleri etkiliyorlardı.

Türk liberal burjuvazisi ve jön Türkler için, 1905 yılından sonra Rusya'da yapılan düzenlemeler "İdeal" değişimlerdi. (107) Nitekim Jön Türklerin baskısı sonucu padişah Abdülhamit parlamentoyu toplantıya çağırır ve yetkilerinin büyük bir bölümünü devreder. (108) Jön Türklerin yönetimde bulunduğu 1908-1918 yılları arasında mali köleliğe karşı önlem almak şöyle dursun bunun daha da artmasına yol açtılar. 1. dünya savaşının eşiğinde Osmanlı devletinin sadece 3 devlete dış borcu 152.265.915 Osmanlı lirasını buluyordu. Bunu % 62,9 u Fransa'ya, % 22,3'ü Almanya'ya, % 14,8'i İngiltere'ye düşüyordu. (109)

Bu ilişki zinciri içinde I.Paylaşım savaşına (1914-1918) Almanya'nın müttefiki olarak katıldı. Savaştan yenik çıkınca ülke İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında nüfus alanlarına bölündü. Dah önceleri ulusal ayaklanmalarla batıdaki topraklarını kaybeden imparatorluk, böylece doğudaki topraklarını da elden çıkarmak zorunda kalıyordu. Fransız manda yönetiminde kalan Suriye ve İngiliz manda yönetiminde kalan Irak'tan sonra imparatorluk sınırları içinde iki ulusal sorun göze çarpıyordu: Ermeniler ve Kürtler.

A- EMPERYALİST EGEMENLİĞİN OYUNLARI ALTINDA İKİ ULUS:

ERMENİLER VE KÜRTLER

Osmanlı imparatorluğunda önemli ticaret ve zanaat kollarını elinde bulunduran Ermeniler, kendilerine tanınan bu imtiyazlardan da yararlanarak tüm imparatorluğun çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Kürdistan'da da bu durumlarını sürdürüyorlardı. Gerçekte bu süreç daha eskilere, Bizans egemenliğine kadar gitmektedir. Bu nedenle kendi toprakları üzerinde bir çoğunluk oluşturmamışlardır. Nufuslarının bir bölümü Kürt şehirlerine; diğer bir bölümü de İstanbul, Kayseri, Adana, Trabzon ve batı anadoluya -özellikle İzmir bölgesine- yerleşmişlerdir.

1880 yıllarında 6 şehirdeki nüfus durumu şöyledir:

şehrin adı	toplam nüfus	Ermeni	Kürt
Sivas	1.086.455	170.433	279.834
Mamuret-ül Eziz	578.814	69.718	237.530
Erzurum	645.702	134.967	198.000
Bitlis	398.625	131.762	254.000
Diyarbakır	471.516	79.189	206.000
Van	430.000	80.798	210.000
Toplam	3.611.112	666.867	1.385.364 (78)

Ulusal hareketlerle imparatorluktan kopan diğer uluslara göre, daha geç bir gelişim içinde bulunan Ermeniler, tüm ulusu harekete geçiremediler. Özellikle büyük kentlerde yerleşik olan Ermeni büyük burjuvazisi, ulusal burjuvazi rolünü oynayamadı; İstanbuldaki ermeni burjuvazisi imparatorluğun doğu sınırlarında süren Ermeni ulusal soru-

nuna karşı ilgisiz davranıyordu. Kendilerinin İstanbul'daki çıkarlarını bir heves uğruna tehlikeye sokmak istemiyorlardı.

Sorun din faktörünü de içerdiğinden ayaklanmalar Kürtlere karşı da yönelir. İmparatorluğun kürtlerden oluşturduğu **Hamidiye Alayları** ile Ruslar ve Ermeniler arasında büyük savaşlar olur. Müslüman-hristiyan çelişkisini hareketlendirerek, batı kamuoyunun dikkatlerini çekmek isteyen ermeniler, İstanbul'da da eylemler yaptılarsa da pek başarılı olmadılar. Bulgaristan olayları sırasında aktif müdahaleler yapan Rusya'dan beklenen yardım gelmez; çünkü Rusya, kendi ülkesindeki ermeniler üzerinde merkezci bir siyaset uygularken, bağımsız bir Ermenistan'dan yana olamazdı. (110) Bu nedenle, diğer emperyalist güçlere yanaşılır. Dönem emperyalist çıkarları doğrultusunda Rusya, İngiltere ve Fransa, Ermeni sorununu kendi egemenlikleri için kullanırlar.

Öte yandan olaylar, ermeni toplumu açısından tam bir yıkımla sonuçlanmıştır. 1894-1895 olaylarından sonra, bölgesel ticareti, Türk ticaret burjuvazisi ele geçirir. (111)

Ekonomik ve sosyal yapıların bir ülke üzerinde çağdaş bir ulusal kuruluş savaşı vermeye engel olan ermeniler, böylece umutsuz bir çırpının içine girdiler. Birinci dünya savaşı sırasında, Rus ordularının desteği ile müslüman köylerine saldırırlar. Osmanlı devleti savaştan da yararlanarak Ermeni sorununa bir son vermek ister. Sivil eşrafın da serbest bırakılmasıyla olaylar bir soykırımına dönüşür.(112) Savaşın sonunda, çeşitli kaynaklara göre değişen rakamlar var. 500 bin den fazla ermeni katledilir. Emperyalist güçlerin şeklen destekledikleri Ermeni ulusal hareketi, gerçek desteği göremez ve tarihin acılı sayfaları arasında kalır. Son olarak 1919'da başlayan Sevr görüşmeleriyle bazı doğu illerinde kurulması düşünülen Ermenistan da kağıt üzerinde kalır. Çünkü, Fransız ve İngilizler'i Arap toprakları ilgilendiriyordu.(113) Anadolu'da başlayan türk burjuvazisinin egemenlik savaşı, Sevr anlaşmasının taşıdığı hükümleri zaten geçersiz kılıyordu.

Şimdi bu genel değerlendirmeler içinde 19. yy'da Kürdistan'ın durumunu daha iyi açıklayabiliriz.

B- SÖMÜRGE BİR ÜLKEDE KAPİTALİZİMİN ÇIKMAZI

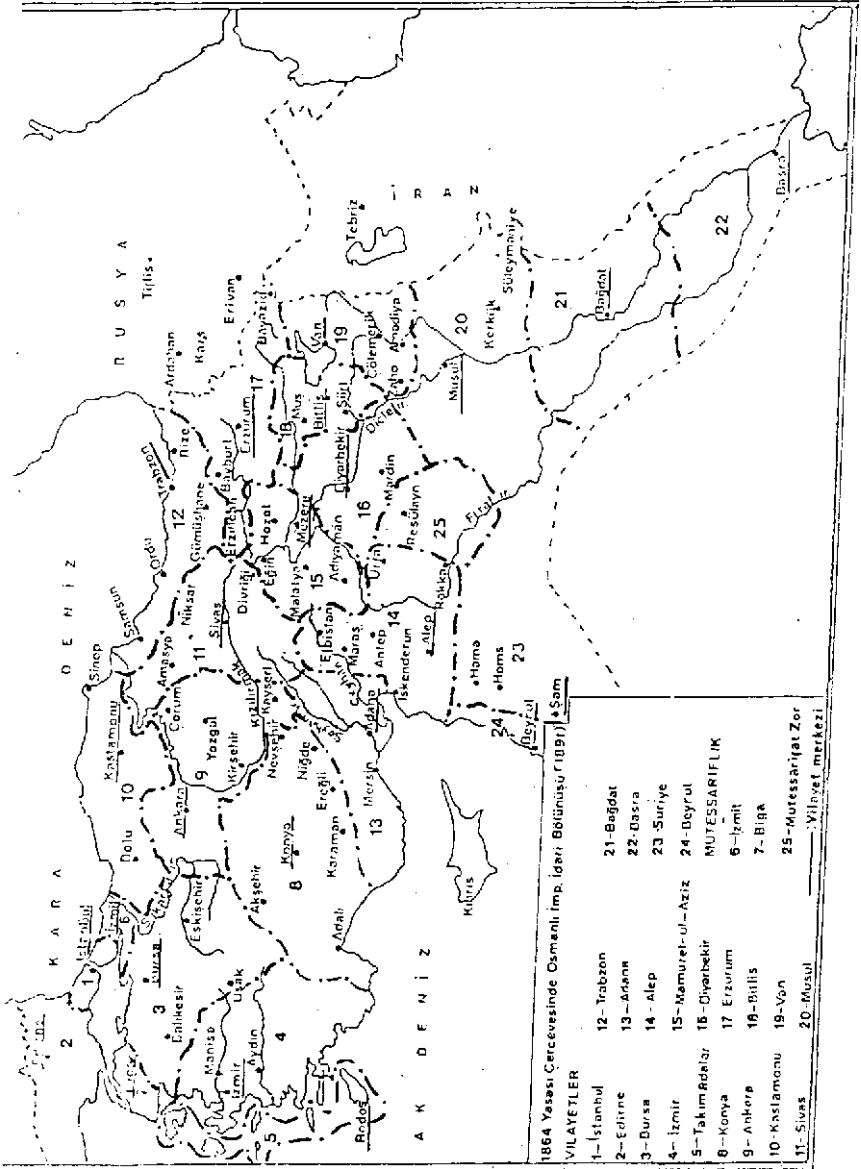
18. yüzyıl başlarından itibaren 19. yüzyıl sonlarına dek Kürdistan, önemli bir ekonomik gelişme içinde bulunmaktadır. Feodal beylikler, yerli ve yabancı tüccarlara tarım ve sanayi ürünleri satmakta, böylece pazar ekonomisi içine girmektedirler. Kürdistan'da canlanan bu ticaret, köylülüğü ve aşiretleri de etkilemekte; toprağa yerleşmeyi teşvik edici bir rol oynamaktadır. Örneğin, Bitlis vilayetinde göçebelikten yerleşik hayata geçenler yeni yaşama ayak uydurmuşlar ve üretimde önemli gelişmeler sağlamışlar.(114) Ticari ilişkilerin gerçek piyasa değeriyle sürdüğü bu dönemdeki gelişmelerin kürtler üzerindeki etkileri büyüktür. Ulaşım olanaklarının son derece sınırlı olduğu 17 ve 18. yy.da hayvan sırtında yapılan ticari ilişkiler, değişik kürt şehirlerini ve aşiretlerini birbirleriyle temasa geçmeye, karşılıklı bir etkileşim içinde bulunmaya sevk etti. Kapalı bir ekonomik yapıda uzun yıllar yaşayan Dersim kürtleri yine bu dönemde dışa açılmaya başladılar. Dersim kürtleri en çok, dışa daha çok açılmış durumda olan Van bölgesi kürtleriyle ilişki halindeydiler.(115)

Ekonomik durum 1880'li yıllara dek, sürekli bir gelişme ivmesi göstermiştir. Bu yıllardan sonra, batı kapitalizminin müdahaleci karakteri ve dünya çapında gelişen rekabet unsuru etkilerini Kürdistan üzerinde de göstermekte gecikmedi. Ulaşım zorluğu ve bunun pahalı oluşu da giderek tüccarların sayısını azaltan bir etken durumuna geldi. Tarıma açılmış olan topraklarda üretim, bu nedenlerle geriler ve köylüyü, ihtiyacına cevap verecek kadar üretmeye zorlar. Ticarete dışa açılmanın ve gelişmenin ön koşulu olan yol sorunu, 1880'li yıllarda, gündeme geldiğinde ise, ülkede ekonomik ihtiyaçlar, sömürgeci politikanın kurallarına bağlanmış bir durumdadır. Yeraltı ve yerüstü zenginliğine devlet direkt müdahale etmekte; emperyalist işbirlikçileri vasıtasıyla dilettiğine maden arama ve işletme hakkı vermekte, köylü ağır vergi yükü altında ezilmektedir. Şüphesiz ki, 1880'li yıllarda, Kürt isyanlarının belirlirli bir süre için durması, Osmanlı hükümetinin Kürdistan'a ilişkin siyasetini uygulama fırsatı vermiştir. II. Mahmut'tan beri geliştirilen yeni idari mekanizma, isyanların son bulmasıyla açıklık kazanmış, eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş ve buna ilişkin yönetmelikler ortaya çıkmıştır.

Siyasi otoritesini kaybetmesine karşın, kürt beylikleri ekonomik olarak köylüler üzerinde baskısını devam ettirebilmektedir. Bu yıllar, köy-

lünün hem feodal beylere hem de devlete vergi vermekle yükümlü olduğu yıllardır. Köylü, bir karış işlenmiş toprağın, hayvanlarının ve hatta canının vergisini vermek zorundadır.

1883'te bitirilen Samsun, Hekimhan, Malatya, Elazığ, Diyarbakır yolu, bölgeler arası iletişimi sağlaması açısından önemlidir. Böylece iç bölgelerden Samsun limanına mal akımı sürmüştür. Karavanlarla

yapılan taşmacılığı orta bir merkezde olan Sivas bölgesi Kürtleri yapmaktadır. (116) Dersim bölgesine giden tek yol olan Hozat yolu ise, 1890'lı yıllarda yarıya yakını bitmiş durumdadır. Doğubeyazıt, Erzurum, Trabzon yolu ise, hala bölge açısından candamarı niteliğindedir.

Kürdistan'da bu dönemde burjuvazi, feodal unsurlardan ayrı bir yapı oluşturamamış ama, o yapı içerisinde kendisini koruyabilmiştir. Burjuvalaşma çoğu kez, feodal unsurların değişimiyle ortaya çıkmıştır. Bu nedenledir ki, işçi sınıfının küçük atölye ve el tezgahlarında ortaya çıktığı böylesi bir yapı içinde, batı tipi bir burjuvalaşma olgunlaşamamış, gelişememiştir. Ekonomik hakimiyeti sürekli elinde tutan feodal güçler, sömürgeci güçlerle daha sonra geliştirdikleri ilişkiler sayesinde komprodorlaşmış ve yabancı sermayenin bir nevi acentaları haline gelmişlerdir. Siyasal, ekonomik ve askeri baskının katı bir biçimde uygulandığı Kürdistan'da, burjuva unsurlar olan atölye, tezgah ve fabrika diyebileceğimiz işletme sahipleri bu baskı altında ve giderek gelişen batı ile rekabetin ağır yükü altında gelişemediler; ama çoğu kez küçük ve orta burjuva niteliklerini koruyabilmişlerdir. Kürt nüfusunun en yoğun olarak yaşadığı Mamuretül Aziz (Elazığ) vilayetinde el sanatları ve diğer işletmelerin durumu şöyledir: Tarla ve diğer ağır işlerde (hamal vb.) çalışanların sayısı 98.164'tür. İnşaat işleriyle uğraşan 1126 kişi, dülgەر işleriyle uğraşan 1485 kişi ve küçük demir tezgahlarında çalışan 1751 kişi mevcuttur. Tüm çalışanlar genel nüfusun % 17'sini teşkil eder. Beyazıt sancağında toprakta ve ağır işlerde çalışanlar nüfusun %30'unu teşkil eder. Erzurum sancağında ise %19 ağır işlerde çalışana karşılık, atölye ve tezgahlarda çalışanların bu sancaktaki nüfusa oranı %3'tür. Takım ve tezgahlar, Kürdistan'ın her yerinde boy atar. Sivas ve Diyarbakır'da kurulan bez ve halı fabrikalarının dışında, hemen her tarafta dokuma tezgahları bulmak mümkündür. Sadece Van sancağında 200 evde kadın ve çocuklar şayak örерler. 50 evde, o dönemin ünlü Van bezi, 67 imalathanede aba ve 7 imalathanede de şal örülür. Ayrıca birçok imalathanede kadın-erkek elbisesi dikiir. Bunlar bölgede pazar ekonomisini hızlandıran önemli etmenlerdir.

Harput ve Mezre'de 2 dokuma fabrikasında ipekli kumaşlar dokunur. Bunun dışında, halı, kilim tezgahları, perde ve muşamba yapım atölyeleri önemlidir. Üretilen mallar, İstanbul, Erzurum ve çevre illerle Avrupa'ya satılır. Ancak 19.yy sonlarına doğru, bölge halkının hem sağ-lam hem ucuz oluşundan Avrupa mallarını tercih ettiğini V.Cuinet belirtmektedir.

Bölgedeki zengin maden yatakları konusunda devlet inisiyatifini kesin olarak sağlamakta, ruhsatsız işletmelere izin vermemektedir. Kaldı ki,

V.Cuinet'in belirttiğine göre, ruhsat isteyenlere de zorluklar gösterilmekte ve madenler böylece işletmesiz yer altında yatmaktadır. Madenler arasında tuz işletmeciliği, devlet gelirinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

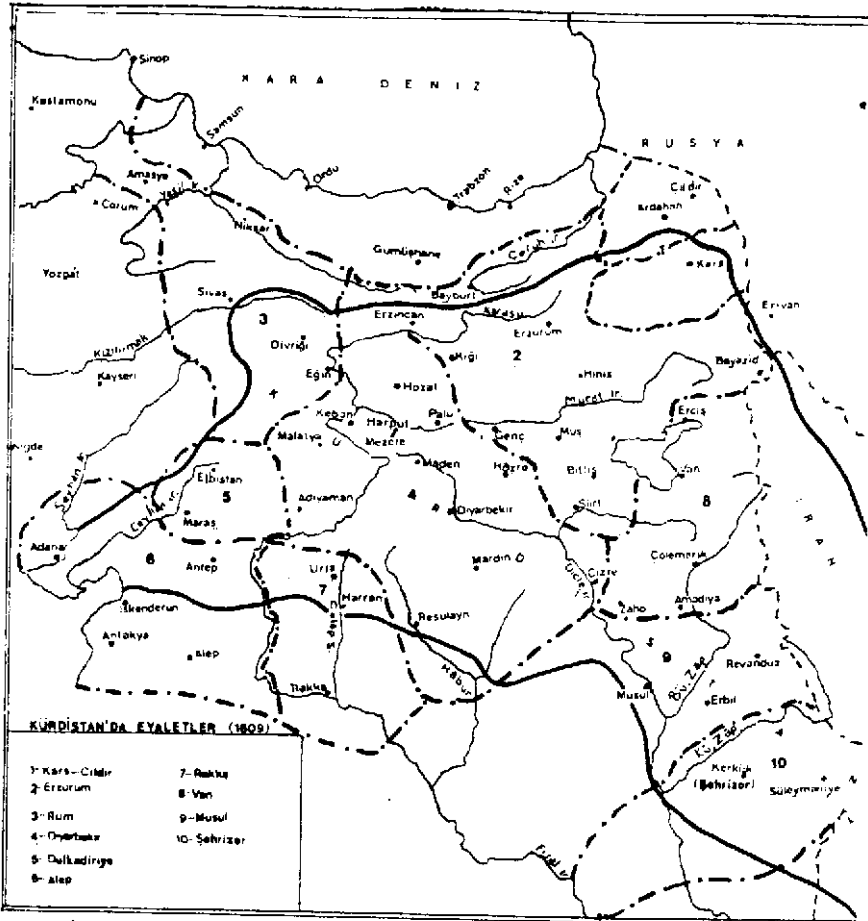
Toprakta çalışan nüfus, batı ile ticaretin canlandığı dönemde yoğunluk kazanırken; bu ticaretin zayıfladığı dönem olan 19.yy sonuna doğru, işlerinden olurlar ve yoksul bir hayat yaşarlar. Bunlar, tarla sahiplerinin yanında çalışan 3-5 kişilik gruplar halinde gündelikçilerdir.

MAMURAT-UL AZİZ VILAYETİNDE AMELE VE İŞÇİ NUFUSU

sancak	ağır iş.	inşaat	dülger	demir	vilayet	tekerlekli
	çalışan	işleri	işleri	iş.	toplamı	araba say.
Harpüt	41.582	396	454	581	43.013	3.660
Malatya	46.701	487	673	731	48.592	140
Dersim	9.881	243	358	439	10.921	---
Toplam	98.164	1126	1485	1751	102.526	3.800

V.Cuinet, La Turquie d'Asie s.342

Bu durumdan sadece ameleler değil, toprak sahipleri de etkilenmektedir. Toprak ve sürü sahipleri, ayrıca vergiler altında bunalılmakta, ürün fazlalarını böylece devlete kaptırmaktadırlar. Devlet her karşı topraktan, her baş hayvandan elde edilen üründen vergi toplamakta ve bu vergilerden bölge için herhangi bir yatırım, imara yönelmemekte ama askeri harcamalar için bol miktarda para kullanabilmektedir. Bu da devletin Kürdistan politikasını iyi yansıtmaktadır. İzmir, Bursa, Trabzon gibi toplam Anadolu ve Kürdistan nüfusunun % 34'ünün yaşadığı bölgeye jandarma ve polis gideri olarak harcanan miktar 14.512.667 Osmanlı kuruşu iken, Erzurum, Van, Musul gibi yine aynı nüfusun % 11'inin yaşadığı bölgeye yapılan polis ve jandarma gideri 10.177.288 Osmanlı kuruşudur. Kürdistan, 1890'larda, Anadolu topraklarında yaşayanlarla birlikte nüfusun % 33'ünü meydana getirmesine karşılık, askerlik bedeli ödeyip Osmanlı ordusuna girmeyenlerin % 45'ini oluşturmaktadır. Kürtler bir hiç uğruna savaşmaktansa özgür yaylalarında dolaşmayı tercih etmektedirler. Savaşçı bir ruha sahip olmala-

rına karşı, sömürgeci devlet orduları içinde yer almaktan kaçınmışlardır. Bu durum, II. Abdulhamit'in oluşturduğu yeni bir organizasyona, sadece Kürtlerden teşekkül eden hamidiye alaylarının kurulmasına kadar devam eder.

Kürdistan, bugün olduğu gibi, 1890'lı yıllarda da imparatorluğun hayvan ürünleri deposudur. Özellikle canlı hayvan ticareti çok yaygındır. Küçük ve büyük baş hayvanlar % 40'a yakın bir sayıyla 10 milyon üzerindedir. Yine toplanan tüm hayvan vergisinin % 31'i Kürdistan'dan karşılanmaktadır. Yılda 2.200.000'e yakın deri işlenmekte ve bunların büyük bir kısmı ihraç edilmektedir. Yine yılda, 1890 rakamlarıyla, 2.874.053 kğ. koyun yünü ile, 589.492 kğ. tiftik yünü satışı 5 kürt vilayeti-nin kayıtlarında geçmektedir.

Kürdistan'da etnik farklılıklarla birlikte nüfus durumu(1890)

Vilayetler	Müslüman			Yabancılar			
	Türk çerkez Arab v.b	Sii ⁽¹⁾	Kürt	Ermeni	Rum	Diğer	Toplam
Erzurum	302.782	-	198.000	134.967	3725	6228	645.702
Sivas	559.680	279.834	-	170.433	76.068	440	1.086.455
Bitlis	-	-	254.000	131.762	210	12653	398.625
Van	31.000	-	210.000	79.998	-	140.002	461.000
Diyarbakır	128.644	6.000	200.000	79.189	9.450	48.233	471.516
Mamurat ül Aziz	267.916	182.580	54.950	69.718	650	-	575.814
Musul	189.004 ⁽³⁾	12.200	47.180	30.000	-	21.900	300.280
Toplam	1.479.022	480.614	964.130	696.067	90.130	229.456	3.939.392

(1) V.Cuinet Musul dışındaki Şii'leri Kürt kızılbaşları başlığı altında toplamıştır.

(2) Erzurum vilayetinde Kürt yoğunluğun bulunduğu yerleşim bölgeleri nüfusuna göre tarafımızdan hesaplanmıştır.

(3) Musul genel nüfus içinde Türk nüfusu 16. bindir.

Ticari dolaşımda türk limanlarıyla birlikte yabancı ülkeler birinci sırayı tutmaktadır. Anadolu'daki en büyük limanlarla birlikte, Kürdistan'ın ihracattaki yeri % 16'lık bir pay ile geri planda olmasına karşılık, yabancı ülkelerin (Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya, Norveç, İsveç ve ABD) bu topraklar üzerinde gerçekleştirdikleri ticari faaliyetler, bir dönem için, kapalı yapıların yıkılmasında ön-ayak olmuştur. Kapitalizmin, kürt ürünlerini pazara açması karşısında gelişen sosyal hareketlilik karşısında, Osmanlı yönetimi yeni askeri önlemler olarak kontrolünü sağlamıştır. Anadolu ve Kürdistan'da toplanan vergi yekününün % 28'ini kürt bölgesinin karşılaması bu kontrolü gösterecek niteliktedir. Kaldı ki, 1890'lar Kürdistan'da, ayaklanmaların sönmeye yüz tuttuğu, merkezi otoritenin ise güçlendiği batı topraklarında kurduğu sistemi Kürdistan'da da uygulanabilir hale getirdiği tarihtir.

TOPLANAN VERGİ MİKTARININ İLLERE GÖRE DAĞILIMI

	Toprak vergisi	Askerlik vergisi	Hayvan vergisi	Tahıl vergisi	Diğer vergiler	TOPLAM
Erzurum	4.376.061	1.850.273	4.582.958	12.507.181	1.681.430	24.997.904
Sivas	15.503.216	3.008.860	8.012.848	16.892.150	9.069.143	52.486.217
Bitlis	2.421.172	2.389.860	3.110.042	4.608.432	1.968.865	14.498.371
Van	2.003.868	1.697.158	3.459.433	4.197.793	1.491.079	12.849.331
Diyarbakır	3.137.265	1.866.113	5.351.817	8.074.887	5.171.882	23.601.964
Mamuret ül Aziz	3.372.874	1.796.848	2.579.719	8.539.961	3.144.670	19.434.072

Musul	4.360.706	740.878	5.652.410	5.893.213	5.836.441	22.483.654
TOPLAM	35.175.162	13.349.990	32.749.234	60.713.617	28363.510	170.351.513

Anadolu topraklarında toplanan vergi: 433.030.829

(*) Osmanlı kuruşu olarak hesaplanmıştır.

Kürdistan ve Anadolu topraklarında 19.yüzyılda ticari hacim:

	itha'at	ihracat	ticari hareket	fark
Kürdistan	33.097.539	40.824.758	73.922.297	7.727.219 +
Anadolu	185.310.572	253.677.630	438.988.202	68.367.058 +
Toplam	218.408.111	294.502.388	512.910.499	76.094277

Sadece Erzurum vilayetinden, Trabzon-Marsilya yolu ile Fransa'ya ihraç edilen deri, yün ve tiftik miktarı bu ticaretin önemini belirtir niteliktedir.

SANCAK	İnek ve manda derisi	Koyun ve keçi derisi	Yün	Tiftik
Erzurum	70.000	70.000	166.777 kg.	38.487 kg.
Erzincan	35.000	37.000	96.217 kg	67.993 kg.
Bayazid	2.000	20.000	102.632 kg	8.980 kg
Toplam	107.000	127.000	365.626 kg	115.460 kg.

Ticari alandaki ilişkilerin yanısıra, endüstriyel bitkilerin ekimi konusunda, vilayet merkezlerinde kurulan tarım bankaları aracılığı ile, devlet teşvik tedbirleri uygulamıştır. Muş ve Bitlis'te tütün ekicileri bu kredilerden faydalanırlar. Bu bölgenin kaliteli tütünü her tarafta aranmaktadır.

Diyanbakır vilayetinin bölge dışına yapılan ihracat ve ithalat rakamları, o dönemdeki ticaret canlılığını göstermesi açısından ilginçtir. Bu ticarete Osmanlı imparatorluğunun başlıca limanları ile yapılan miktar birinci sırayı almaktadır.

Kürdistan'da 17.yy sonlarında başlayan ekonomik gelişmeler, ne yazık ki fazla uzun sürmemiştir. Bunda, sürekli savaşların rolü olduğu gibi, batı ve Avrupa malları ile rekabet edemeyişinin de rolü olmuştur. Savaşlar halkın, özellikle aşiretlerin, ekonomik hayata katılımını engellemiş, onları dağlara mahkum etmiştir. 19.yy boyunca ülke, adeta asker çizmesi altında, zaman zaman patlayan Osmanlı-Rus savaşları nedeniyle; zaman zaman alevlenen Ermeni ayaklanmalarıyla ve tüm bu yy. boyunca süren Kürt isyanlarıyla boynunu kaldıramaz olmuştur.

DİYARBAKIR VİLAYETİ TİCARİ HAREKETİ (1890)

	<u>İhracat (0.lira)</u>	<u>İthalat (Os.lirası)</u>
Almanya	-	2.460
A.B.D.	29.294	-
İngiltere	13.830	37.480
Avusturya		
Macaristan	1.208	8.905
Fransa	24.328	37.615
Hindistan	-	10.650
Iran	-	3.000
Rusya	2.400	8.850
İsveç Norveç	-	1.260
İsviçre	-	1.100
çeşitli ülkeler	1.500	1.500
TOPLAM	72.560	112.820
Osmanlı liman.	99.600	25.700
Genel toplam	172.160	138.520

7- 19 VE 20. YÜZYILDA KÜRT AYAKLANMALARININ SOSYAL KAREKTERİ

Bugüne oranla Osmanlılar ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Kürt ve Kürdistan kelimelerinin çok daha sıkça konuşulduğu bir gerçektir. Ümmet bilincinin millet bilincinden daha önde geldiği Osmanlı devlet sistemi içinde bu bölgeyi kendi adıyla adlandırmaktan çekinmek için bir neden yoktu. Ama ne zaman ki Osmanlı sınırları içinde var olan ulusal hareketlere bir tepki biçiminde çıkan Türk ulusçuluğu gelişti, bu kavramlara karşı tepkiler de yoğunlaştı. Bu nedenle Türk ulusçuluğu başından beri hegemonyacı-asimilasyoncu bir ulusçuluk biçimine bürünmüştür. Bu noktada M.Kemal'in ulusçuluğu daha radikal, daha çağdaş gösterilmekle birlikte, egemenlik anlayışı bakımından diğerlerinden pek farklı değildir. Sadece çağın sorunları karşısında daha akılcı olduğu söylenebilir. O, ulusçuluğu misak-i milli sınırlarıyla çizmiştir.

Bu sınırlar içinde Kürt varlığının da bulunduğu unutulduğu, ama yine bu sınırlar dışında bir Türk varlığı bulunduğu bir an bile unutulmadığı bir ulusçuluk...

Az ya da çok, kendi ulusalcılığını da şekillendiren Osmanlı egemenliği altındaki mazlum uluslara karşı tepkiler, edebiyat alanında şöven bir yapıya bürünmekte gecikmedi. İlk kez Hüseyin Cahit, Tanin gazetesinde, Kürdistan yerine Vilayet-i Şarkiye deyimini kullanıyor ve böylece tepkisini ortaya koyuyordu. Bu deyim kısa zaman sonra tüm devlet organları tarafından da kabul görüyordu (117). Hele cumhuriyet döneminden sonra bu kelimeler artık duyulmaz olmuştur.

16. yüzyıldan sonra fetih savaşlarında görülen durgunluk gerçekte Osmanlıların geri çekilişlerinin bir işaretiydi. Dönemin değişen yapısı, ekonomik sorunları ve buna bağlı olarak siyasal sorunları ağırlıklı olarak toplumlara yansiyordu. 1639 da Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla Kürdistan'ın bölünmesi de bu zorunlulukların sonucunda olmuştur.

Toprak geliri gittikçe azalan merkezi yönetim II.Mahmut döneminde başlayarak (1785-1839) Kürt beylikleri üzerindeki baskısını arttırır. Ermeni çiftçileri ve kürt aşiretlerini doğrudan doğruya vergilendirir. (118) Bu durum, bölgedeki feodal güçlerin, ekonomik çıkarlarıyla çatıştığından, Kürdistan'da yönetime karşı güvensizlik artar. Elllerinde silahlı güçler bulunduran Kürt beylikleri kendilerini 100 yıl sürecek olan bir savaşın içinde bulurlar. Ekonomik çıkar sorunuyla başlayan savaşlar, süreç içinde siyasal perspektiflerle birleşir. Her ne kadar Kürt sorununu gündeme getiren yazılar edebiyat alanında 17. yy'dan itibaren

görlmeye başlanıyorsa da, yazılı edebiyatın siyasal istemlerini ancak 18.yy'ın ilk çeyreğinden sonra açık biçimde görebilmekteyiz. Bu ayaklanmalar içinde 1833-1836 yıllarında isyan halinde bulunan Soran beyi Mir Muhammed'i ayrıca ele almak gerekmektedir.

Kürdistan'da görülen değişik ayaklanmaların sosyal karakterini araştırırken bir konuya dikkat etmemek, araştırmacıyı kolayca yanılgılara sürükleyebilir. Ekonomik ve buna bağlı olarak dengesiz sosyal gelişmeye gösterilecek en iyi örnek Kürdistan'dır. Toplumsal örgütleniş biçiminin ve ekonomik yaşam biçiminin aynı tarihsel dönem içindeki çeşitlilikliği ve yanyanalığı yakın tarihimize kadar varlığını korumuştur. Bir yanda aşiret düzeni ve ekonomisi yaşarken; bir yanda da feodal örgütleniş ve ekonomiyi bulabilmekteyiz. Bu yapı, ayaklanmaların içten yıkılmasını ve hakim devletlerle işbirliği yapan güçlerle ayaklanmadaki olumsuz yönlerinin de kaynağıdır. Yine, aynı zaman dilimi içinde, ülkenin belirli bölgelerinde (Bitlis, Malatya, Diyarbakır, Sivas'ta) Avrupalı kapitalistlerle, gerek direkt ve gerekse metropoldeki ticaret burjuvazisi aracılığıyla, ticari ilişkilere girilir. Yün, afyon ve ipekli kumaşlar için kapitalist işletmeler kurulur. Her ne kadar bu ilişkiler daha çok türk, ermeni ve rum tüccarlar tarafından yürütülüyorsa da bölgedeki kürt halkı ve beylikler üzerinde önemli etkiler uyandırırılar. Bir Kürdistan birliği ve kürtlerin kendi topraklarına sahip çıkması düşüncesi feodal kürt beyliklerini ilgilendiren bir sorun olur. Kürdistan'ın en güçlü beyliklerinden olan Botan ve Soran beylikleri önlerine koydukları bu ideal için ayaklanırlar. Henüz belini doğrultamamış olan kürt ticaret burjuvazisi ise, feodal beyliklere bağlı olarak ayaklanmalarda yer almış; ancak 19. yy. sonlarına doğru, kürt küçük burjuvazisi ve aristokratlarıyla birlikte örgütlü mücadeleye geçebilmişlerdir. Ne var ki, bu dönemde de (kimilerine çelişik gibi görünse de) esas önderlik feodal beylerin elinde toplanmıştır.

Mir Muhammed, başkent olarak seçtiği **Rewanduz** şehrinde, tüm ülkenin birliğini sağlamak için top ve tüfek yapan tezgahlar kurar. 40 bin kişilik ordusuyla Soran, Behdinan ve Musul üzerinde hakimiyet sağlar. Azerbeycan'a kadar etkinliğini genişletir. Her gittiği yerde kürtler tarafından kurtarıcı olarak karşılanır. Reşit paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Mir Muhammed'in önünde tutunamaz. (119) Bunun üzerine, eski bir gelenek, mollalar aracılığıyla tekrar tarih sahnesine konur: "Kim halifenin ordusuyla savaşırsa kafir olduğu" söylenir. Kürtler bu güçlü propağanda karşısında savaşı bırakırlar. Mir Muhammed teslim olur; Sultan II.Mahmut tarafından bağışlanır, fakat ülkeye dönüşünde

yeni bir hareketinden korkulduğu için, Trabzon'da Sultanın adamları tarafından öldürülür.

Kürdistan'a özgü dinsel, sosyal, ekonomik vb. koşullar nedeniyle kürt beyliklerinin ayaklanmaları bastırılır. Beylerin çoğuna İstanbul'da oturmaları koşuluyla af çıkartılır ve kendilerine dokunulmaz. 19.yy. sonuna geldiğimizde, İstanbul'da ve Avrupa'da önemli bir kürt aristokrat kesimiyle, çeşitli nedenlerle buralara yığılmış kürt küçük burjuvaları yoğun bir şekilde karşımıza çıkar. Bu sonuncu unsurlar içinde, devlet hizmetlerinde çalışan veya ticari bir aktivite içinde bulunan unsurların olduğu unutmamalıdır.

İşte 19. yy. sonlarına doğru, ilk kürt örgütleri böyle bir sosyal zemin üzerinde kurulur.

İlk kürt gazetesi 1898'de Mithat Bedirhan Bey (Botan beylerinden) tarafından yayınlanır. Emir Ali Bedirhan Bey, General Şerif Paşa, Osmanlı Meclis Başkanı Şeh Abdulkadir tarafından Teali ve Teraki Kürdistan Cemiyeti 1908 yılında kurulur. Jön Türk (1908) devriminden sonra gelen ılımlı politik atmosferden yararlanan kürt aristokratları, Teavun ve Teraki gazetesini yayınlarlar. Yine aynı dönemde, Kürt Neşri Maarif Cemiyeti, İstanbul'da bir Kürt okulu açar.

Bu özgürlük ortamı, kısa süre sonra, 1909 Mart-Nisan aylarında son bulur. II.Abdulhamit'in temizlik hareketinden sonra, türk olmayan tüm dernek, kulüp ve okullar kapatılır.(120) Yöneticileri asılır ya da hapsedilir. Yakalanamayanlar yeraltı çalışmasına başlarlar. Bir kısmı Kürdistan'a dönerek çalışmalarını burada yaygınlaştırırlar. Diyarbakır bu çalışmaların merkezi durumuna gelir.

II.Abdulhamidin baskı dönemine tepkiler kısa sürede tüm ülke sathına yayılır. Dersim'de 1909 yılının sonuna dek ayaklanmalar olur. Yine Musul ve Süleymaniye'de Barzani ve Zibari aşiretleri tarafından desteklenen genişçaplı bir ayaklanma olur. Barzani aşiret reisi Şeh Mahmut Barzani, tüm Osmanlı devlet kurumlarının bögeden çekilmesini ister. 1910'da Bitlis'te de bir ayaklanma olursa da, bunlar kısa sürede bastırılırlar. 1912'ye dek süren baskı döneminden sonra, kürt örgütleri tekrar ortaya çıkar. Kürt aristokrasisi ve küçük burjuvaları arasında ulusal bilincin gelişmesine karşın, bunlar hala ayaklanmalar arasında ciddi bağ kuracak ve onları birleştirecek nitelikte değildir. Bu örgütlerin önemli bir kısmı ülke topraklarında değil, metropollerde şekillendiğinden önemli zaafılar taşıyorlar. Kurulan dernekleri ülkeye taşımak istediklerinde, karşlarına feodal ve aşiret bölünmüşlük ile birlikte işbirlikçi bir tabaka çıkıyordu. Diğer yandan, birkısım feodaller hala kendi dar dünyalarında yaşıyor ve feodal çıkarlarından taviz vermiyorlardı. Buna

karşın, aydın kürt yurtseverlerinin sıkı çalışmaları sonucu, Bitlis, Diyarbakır, Muş, Erzurum ve Musul'da Kürt Kulüpleri ve dernekleri kurulabilmiştir. Kürtler ulusal bilinç doğrultusunda şekillenirken, yaklaşan I.dünya savaşı, imparatorluğu sorundan geçici olarak kurtarmış; Rus ve Ermeni tehlikesi ön plana çıkarılarak dini sloğanlar etrafında kürtler savaşa sokulmuşlardır. Böylesi bir gidişe müdahale etmek isteyenler ol-duysa da (Koçgirili Ali Şer) bir kaos içinde bulunan bu tarihi dönemde etkili olamadılar.(121)

A- İLK KÜRT ÖRGÜTLERİ VE SYASAL YAPILARI

Her toplumda, geleceğin sosyal değişimlerinin habercisi olan olaylar ve kişiler vardır. Bu kişiler ve olaylar benliklerinde geleceği yaşarlar. Bu nedenle politik ve kültürel sahada baskıya uğramaları daha çabuk ve acımasız olur. Türk milliyetçiliğinin yaygınlaşmadığı bir dönemde Namık Kemal'i bir öncü olarak görürüz. 1905 devrimini 1917 Ekim devriminin bir hazırlayıcısı ve öncüsü olarak görürüz. Kürt milliyetçiliğinin öncüsü olarak da Ahmede Hani'yi tarih sahnesinde görüyoruz. İlerde bu konuya daha geniş değinme fırsatı bulacağız.

Tarihi olayları birbirinden kopuk ele aldığımız, onları diyalektik bağlarla incelemediğimiz sürece, kürtlerin toplumsal yapısı ve onun bir sonucu olan isyanlar hakkında öne sürülen tezler arasında kopukluk kaçınılmaz olur. Bu nedenle tek yanlı yargılardan ve şekilci kurallardan kalıplardan kaçınmak, olayları bütün bir tarihsel süreç içinde ele almak ve değerlendirmek bilimsel bir araştırma için vazgeçilmez ön şartlardandır.

tarihte baskı gören her halk, buna karşı direnişle yanıt vermiştir. Bunun silahlı ve toplu bir karektere bürünmesinin adı da isyandır. İsyanlara nitelik kazandıran çok farklı yapılar mevcut olmasına rağmen, yabancı bir egemenlik altında yaşayan bir tolu luk açısından isyan, her zaman bu egemenliğe karşı direnişin en üst noktasını oluşturur. İsyanların yapıldığı dönem, istemleri ve kapsadığı alan bir isyanın sosyal karakterini verir. Diğer taraftan her isyan aynı zamanda bir çıkarın ifadesidir. Bu çıkar, toplumda hangi sınıf tarafından temsil edilirse o sınıfın genel karakteri açısından sıfatlandırılır. Ancak sınıfların çıkarları mutlak değerlerle ifade edilemez. Bilimde "şey"lere mutlak değerler yüklenemez. "şey"ler felsefi anlamda kendi öz varlıkları dışında, yani önlenemez dönüşümleri dışında asla mutlak değillerdir. Bu nedenle değişkenliği her zaman bağrında taşırlar. Sosyal olaylarda da sınıflara mutlak değerler yükleyemeyiz. Yine bu nedenlerledir ki, sosyal devrimlerin karakterlerinde ülkeden ülkeye farklılıklar görülür. Fransa'da feodalite ile burjuvazi arasındaki şiddetli çatışmalara Almanya'da ratlayamıyoruz. 14. ve 15. yy.'da Fransa'da; 17. ve 18.yy.'da Almanya ve İtalya'da ulusal birliğin sağlanması için verilen savaşlarda derebeyler tümüyle bu ulusal birliğin dışında kalmış değillerdi. Yer yer bu birliğin içinde bulundular; yer yer de ayrıldılar. 1648'lerde 234 farklı üniteye bölünen Almanya, daha sonraları junker tipi bir gelişmeyle ulusal birliğini sağlayabilmiştir. Avrupa'da durum bu iken, sorun, bir de doğu to-

plumlarını içeriyorsa, daha dikkatli davranmak gerektiği kanısındayız. Afgan emirini, Afgan ulusunun temsilcisi olarak görmemize neden olan sosyo-ekonomik nedenler kürt toplumunun sosyo-ekonomik nedenlerinden çok farklı özellikler göstermezler. Sadece Afgan Emiri gibi güçlü birinin olmadığı söylenebilir. Bu da Osmanlı egemenliğinin Kürdistan'da uyguladığı yıkım politikasının bir sonucudur. Her ne kadar bir beyliğin diğerlerine karşı egemenlik elde etmesini engelleyici faktörler ayakta tutulmaya çalışılmış ise de, Kürdistan'ın birliği için hareket eden beyliklerin bulunduğu ve ideal için savaşa girdikleri bir gerçektir. Bu nedenle, Osmanlı yönetimi altında veya Türkiye Cumhuriyeti döneminde isyanların askeri gücünü feodallerin sağlaması ve bu önderliğe aristokratların, aydınların ve kürt küçük burjuva tabakasının katkıları, etkileri bu çerçevede içinde değerlendirilmek zorundadır. Kürt isyanlarındaki bu özelliği bir yana koyup, feodallerin rollerini mutlaştırmak, esaslı bir kavram kargaşalığına neden olmak demektir.

Türk tarihçileri bu isyanları genellikle, kah II.Mahmut'un yenilikçi hareketine karşı olduğu için; kah Kemalist reformlara karşı olduğu için gericilikle veya sıfatlandırılmayan rastgele bir isyan kavramıyla açıklarlar. Bu suçlamalarda hep feodal sınıf çıkarı ön planda gösterilmeye çalışılır. Diğer bütün ayrıntıları unutsak, feodal sınıf çıkarı elbette bir faktördür; ama isyanların kendilerini ne Celali isyanlarıyla, ne de türk kurtuluş savaşı sırasında batı Anadoludaki isyanlarla karşılaştırma olanağı vardır... Kürt isyanları yetersiz önderlikli de olsa, yabancı bir egemenliğe karşı direnişin ifadesidirler ve bu yönleriyle bile savaşta haklı yanı oluşturmaktadırlar.

Kaldı ki, isyanların sonunda doğacak güçlü bir önderlik, Kürdistan'ın birliği yönünde atılacak en büyük adımlardan biri olabilecekti. Osmanlı devlet sisteminin bu ülkede uyguladığı idari mekanizma ise, bir beyliğin gelişip güçlenmesine engel nitelikteydi.

Kürdistan'ın birliği için açıkça ilk eyleme geçen, belirttiğimiz gibi, Soran Beyi Mir Muhammed olmuştur. Selahhattin Eyubinin sülalesinden inen Mir Muhammed'in bu düşüncesinin tarihi kökleri Ahmede Hani'ye kadar dayanır. Böylesi bir birliği engelleyen olguların başında Osmanlı sömürgeciliğinin koruyuculuk maskesi altında otonomi tanıdığı, özgür aşiretler gelmektedir. Osmanlı yönetimi bu aşiretlere dokunmuyor ve onları koruyordu. 400'den fazla oluşturulan aşiret beyliği statüsü ile kürt toplumu en küçük nüvelerine kadar birbirine rakip kılınmıyordu.(122) Diğer taraftan feodal beylikler ise, egemenlik sınırlarını genişletmek ve kuvvetlenmek için çevrelerinde dolaşan bu göçebe aşiretleri kendilerine bağlamak zorundaydılar. Oysa aşiretler 100 yıllar sü-

ren geleneklerini kaybetmek istemiyorlar; karşı koyuyorlardı. Bu nedenle, önemli sayıda aşiret, bir kürt birliğine engel oldukları gibi, hakim devletin koruyuculuğunu da üstlenmiş oluyorlardı. Bu da Kürt toplum yapısının özgül durumunu açığa vuran bir etmendir. Kürt şairi Ahmede Hanî'nin (1650-1706) şiirlerinde neden birlik olunamadığını, dağınık kaldıklarını, yoksulluk çektiklerini vurgularken, gerçekte bu yaraya parmak basmaktadır. Kürt ülkesinin birliği için bir kırala ihtiyaç olduğunu bu nedenlerle açıklar. Kürt hareketlerindeki bu bölünmüşlük, burjuva tarih anlayışının ilk hareket noktalarını oluşturmaktadır. Onlar böylesi bir sosyal zeminden ulusal bir hareket çıkmayacağı görüşündedirler. Kafalarında şekillendirdikleri teorilere uymayınca, zahmetsiz bir şekilde olayı kapatmaktadırlar.

Bir ulusal kurtuluş savaşında toplumun her bireyinin bu harekete mutlaka katılması ne beklenebilir ne de istenebilir. Çağdaş anlamda ulusal kurtuluş savaşlarında toplum bölünebiliyor. Bir kesim ulusal kurtuluştan yana, diğer kesim karşı yönde, hakim devlet lehinde taraf alabiliyor. Bu gericileşen kapitalizmin iç dinamiklerde yaptığı tahribatın sosyal düşüncedeki bir uzantısıdır. Örneğin, bizat Türk toplumu içinde, ulusal kurtuluş savaşı içinde toplum bölünmüştür. Savaş boyunca M.Kemal'in ulusçuluğuna karşı, batıda, ayaklanmaların ardı arkası kesilmez. Bu durum türk ordusunu, yunan askeri güçlerinden daha fazla uğraştırır. Diğer yandan, ulusal harekete katılanlar arasında, feodal bey ve ağalar ile, dini liderlerin varlığı küçümsenemeyecek sayıdadır. İyi bir örgütçü olarak M.Kemal'in bu unsurlarla olan diyaloglarında gösterdiği politik tavrı iyi incelemek gerektiği kanısındayız.

O halde 1919-1923 savaşlarına, ulusal damgasını vuran nedir? Savaşın sonunda sadece galip gelmelerimdir?

Ne yazık ki bu noktada, türk tarihçileri ve liberaller bir noktayı gözden kaçırmaktadırlar. M.Kemal'in mücadelesinin bel kemliğini oluşturan Erzurum ve Sivas kongrelerinin seçiliş yerleri tesadüfi değildir. Neden türklerin yoğun olarak bulunduğu batı ve orta Anadolu'da bu kongreler yapılmadı da, bu bölgeler seçildi? ve bu kongrelere katılanlar, destek verenler kimlerdi? Mustafa kemal, ülkenin mevcut tehlikeden kurtarılması için "omuz omuza" mücadele etmeyi Kürtlere önerdiğinde, hala bir Rus ve Ermeni tehlikesini bir koz olarak onlara karşı kullanabiliyordu. Her zor dönemde Osmanlı'nın baş vurduğu gibi, dini propağandalarla onları yanına çekmeyi ihmal etmedi. Her yerde Kürt ve Türklerin birliğinden bahsedildi. 23 Temmuz-6 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum kongresine Kürdistan'dan 22 delege katılıyordu. Ayrıca, Elazığ, Diyarbakır, Mardin'den de delegeler seçilir.

İstanbul hükümetine bağlı olan Elazığ ve Diyarbakır valileri tarafından bu delegelerin kongreye katılmaları engellenir. Elazığ'dan 5, Mar-din'den 3 ve Diyarbakır'dan Müftü Hacı Müftü İbrahim efendi ile bir-likte isimleri belirlenemeyen bir gurpla birlikte, Kürdistan'dan 32 dolayında delege bu kongre için çalışma yapmış olur. Kürtler bu kon- greye katılanların (56 kişinin -bazı kaynaklara göre 54-) % 40'ını oluş- turmaktadır. 9 kişiden oluşan yönetimde 3 kürt yer alır. Bunlar; Erzincan'da Nakşibendi tarikatının lideri Şeyh Fevzi, 1918 yılına kadar Osmanlı meclisinde mebus olan Siirt'li Sadullah Bey ve Mutki aşiret reisi Hacı Musa Bey Mirzazade'dir. Erzurum ve Sivas kongrelerinde elde edemediği bölgeleri 1920 senesine kadar çeşitli ilişkilerle meclise sokmayı başarır. TBMM. açıldığında 72 kürt temsilcisi mebus olarak hazır bulunmaktadır. Koçgiri isyanı sırasında, ordunun bölgeye gitmesi- ne, karşı oy kullanmakla dikkatleri üzerine çeken Şadan aşireti aydınla- rından ve Erzurum mebusu Hüseyin Avni (123) meclis toplantılarından birinde şu konuşmayı yaptığında, M.Kemal dahil, herkes tarafından al- kışlanmışır: "Bu kürsüde konuşma hakkı iki millete aittir: Kürtler ve Türklerle" (124)

Kongrelere ve meclise katılan ağa, bey, şeyh ve din adamları, Türk tarihçileri ve "sol" liberaller tarafından "milli" olarak sınıflandırılırken, kendi "öz" ulusal çıkarları için örgütlenen, hemen hemen aynı sınıf ve tabakalardan gelen, unsurları ise "gayri milli" olarak sınıflandırmakta- dırlar. Bu tesbitler burjuva tarihçileri açısından değil ama, sol adına tezler üretenler açısından talihsizliktir. Bir kısım sol, örgütlü kürt un- surlara açıkça "Gayri milli" demesede, onları zaman zaman "gerici" za- man zaman da "feodal beylerin çıkar örgütleri" olarak nitelemektedirler. Sanıyoruz bu tesbitlere neden olan etmen, kürt to- plumunun tarihsel sorunlarıyla, Türk toplumunun sorunlarının birbiri- ne karıştırılması veya Kürt toplumunun sorunlarının Türk toplumunun sorunları içinde ele alınması, ancak onun ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmamasıdır.

Kaldı ki, M.Kemal'den yana tavır koyan Kürt mebusları içinde, ulusal sorunu açıkça ortaya koyan ve aynı zamanda mevcut Kürt örgütlerine sempati besleyen şahsiyetlerde mevcuttur. Bilimsel araştırmalarda ol- ması gereken çifte standart burada da kendisini gösteriyor: Kendisi için dışarıdan gelenlere "millici" gözüyle bakmak, ama kendisi dışında, biz- zat kendileri için olanları "gayri milli" olarak görmek....

Eğer Kürdistan'ı dünyadan soyutlamaz ve isyanların istemlerine karşı kulaklarımızı tıkamaz isek, Batıda gelişen ulusal hareketlerin Kürt to- plumu üzerinde önemli etkilerinin olduğunu görürüz. Bu etkinin tabaka

tabaka yayıldığıını söylemek her halde zor olmasa gerek. Özellikle 1890 yılından sonra bu tabakaların istemlerini sadece silah yoluyla değil, aynı zamanda politik örgütler de yaratarak dile getirmek istediklerini görüyoruz. Bu dönemde kurulan Kürt örgütleri önemli çalışmalar yapmışlar; çıkardıkları gazete ve dergilerle ulusal bilincin yükseltilmesinde küçümsenmeyecek gelişmeler kaydetmişlerdir. Osmanlı ve daha sonra Türk ordusundan ayrılan, birçok subay ve devlet memuru Kürt ulusal savaşlarına katılmışlardır. Genaral İhsan Nuri paşa, Genaral Şerif Paşa, Albay Halit Cibri, Albay Halit Bey bunlardan birkaçıdır.

Kürt örgütlerinin bileşimine geçmeden önce, kronolojik olarak, kurulan örgütleri ve yayınlanan gazete ve dergileri sıralayalım:

1898- Kürdistan gazetesinin Mithat Bedir Han Bey tarafından yayınlanması.

1908- Kürdistan Teali ve terakki Cemiyetinin kurulması ve Kürt Teavun ve terakki gazetesinin yayınlanması.

1908- Kürdistan'da Kürt Kulüplerinin kurulması.

1908- Neşr-i Maarif Cemiyetinin kurulması ve İstanbul'da kürtçe eğitim yapan bir okulun öğrenime açılması.

1910- Heviya Kurd (Kürt umudu) adında gizli bir örgütün kurulması.

1912- Hevi Cemiyetinin kurulması.

1912- Kürdistan Muhibbun Cemiyetinin kuruluşu.

1913- Roja Kurd (Kürt Günlüğü) gazetesinin yayınlanması.

1914- Hetawe Kurd (Kürt Güneşi) gazetesinin yayınlanması.

1918- İstiklal-i Kürdistan Cemiyeti.

- Kürt İstiklal Cemiyeti

- Kürdistan Taali Cemiyeti'nin kuruluşu

1920- Kürd Teşkilat-i İftimaiye'nin ve

- Kürd Millet Fıkrası'nın kuruluşu

- Havar (Çağrı) Dergisinin yayınlanması

1922- Kürd İstiklal Cemiyeti AZADÎ'nin illegal olarak kurulması.

1927- Hoybun (Bağımsızlık) Cemiyetinin kuruluşu.

Şimdi de kurulan bu örgütlerin bileşimine bakalım:

Mithat Bedir Han Bey tarafından yayınlanan Kürdistan gazetesinin yönetimi, daha sonra kardeşi Abdurrahman Bey tarafından yürütülür. Politik soruşturmalar yoğunlaştıkça yayın hayatını Cenevre ve Londra'da sürdürür. Jön Türk hareketinden sonra Sürayya Bedir Han Bey yönetiminde İstanbul'da tekrar yayınlanır. I. Paylaşım savaşı sırasında Kahire'ye taşınmak zorunda kalır. Gazete, her ne kadar bir ailenin elin-

deymiş gibi görünüyorsa da, Kürt ulusal hareketi içinde önemli roller oynar ve örgütlenmeleri hızlandırır.

Jön Türklerin iktidara el koyuşlarından hemen sonra Şeyh Abdulkadir (Osmanlı Meclis Başkanı), Genaral Şerif Paşa ve Emir Ali Bedir Han Bey tarafından, Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti kurulur. Bu cemiyet aynı zamanda Kürt Teavun ve Terakki adında bir de gazete yayınlar. Aydınlar öncülüğünde girilen bu hareket, kısa zamanda Kürdistan'da sesini duyurur ve çok geniş bir kesimi örgütler. Kürdistan'da ki örgütlenmenin temelini dah çok köylü yığınları oluşturur. Bitlis, Diyarbakır, Muş, Erzurum, Musul gibi illerde ve birçok ilçede Kürt kulüpleri şeklinde örgütlenirler. Örneğin Muş'ta birkaç ay içinde 700 üye kaydedilir. (125) Ancak örgüt içinde Botan beyliği hakimleri ile (Bedirhanlar) Şeyh Abdulkadir ve aşireti arasında bir iktidar mücadelesi sürdüğünden, Kürdistan'da ki bu gelişmeler iyi değerlendirilemez. Şeyh Abdulkadir örgütten ayrılarak kendi gazetesi Hetawe Kurd'ü yayınlar.

Daha önce gizli olarak kuruluşu yapılan Heviya Kurd adlı örgütün legal çalışmaları İstanbul'da ki Kürt öğrencileri tarafından yürütülür ve 1912 yılında Hevi adlı cemiyet kurulur. Bu cemiyet etrafında hemen hemen tüm Kürt entellektüelleri birleşir.

1913 yılında yayınlanmasına başlanan Roja Kurd'da önemli imzalar bulunmaktadır. Darülfünun hukuk profesörlerinden Babanzade İsmail Hakkı Bey, İctihat dergisi sahibi ve İttihat ve Terakki hareketi öncülerinden düşünür Dr. Abdullah Cevdet, Van'lı Memduh Selim (Memduh Selim, Cumhuriyet döneminden sonra Ziya Gökalp'ın türkçülüğüne kaymış, Kürt sorununu unutmuştur.), Bitlis Mebusu Yusuf Ziya ve yine mebus Kemal Fevzi, bunlar arasındadır. Osmanlı tarihinde önemli bir döneme damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki gibi bir hareketin öncülerinden olan Dr. Abdullah Cevdet'in yeri ayrıca bir araştırma konusudur. Abdullah Cevdet bu hareket içinde yer almasına karşın ateşli bir Kürt yurtseveridir. Ancak O, uzun bir süre Kürt sorununun Osmanlı sınırları içinde, diğer Türk aydınları ile birlikte çözüleceğine inanmıştır. Bu nedenle yeni Türkiye'nin modernleşme hareketine, yazıları ve düşünceleriyle katılır. Henüz harf devriminin ufukta görülmediği bir dönemde türkçe ve kürtçenin arap harfleriyle yazılmasının bu diller açısından yetersiz olduğunu ve bu nedenle latin harfleriyle yazılması gerektiğini savunur. Osmanlıların son dönemindeki üçlü yönetim (Enver, Talat, Cemal) tarafından devlet kademeleri arasındaki yazışmalarda latin harflerinin kullanılması istenmişse de, bunu devam ettirmek olanaklı olmamıştır.

Hevi cemiyetinin Erzurum, Diyarbakır ve İsviçre Lozan'da birer şubesi açılmıştır. Yurt dışında açılan bu şube ile Kürt sorununu uluslararası düzeyde tartışma gündemine getirmek istemişlerdir.

Kürdistan'da etkinlik kuran en önemli örgütlerden biri olarak 1918 yılında çalışmalarını başlatan Kürdistan Teali Cemiyetini mutlaka anmak gerekir. Cemiyetin aynı yıl yapılan kongresinde seçim sonucu yönetime gelenler bölgeleriyle birlikte şöyledir:

Başkan: Şemdinan'lı Şeyh Abdulkadir.

I.Başkan yardımcısı: Botan beylerinden Emin Ali Bey.

II.Başkan yardımcısı: Süleymaniye'li hariciye vekili Said Paşa'nın oğlu Yüzbaşı Fuad Paşa

Genel Sekreter: Yüzbaşı Hamid Paşa

Muhasebeci: Şeyh Abdullah (Şeyh Abdulkadir'in oğlu)

Üye: Dersim'li Albay Hal

Üye: Botan'lı Albay M.Ali Bedirhan

Üye: Süleymaniye'li askeri kaymakam M.Emin Bey

Üye: Halktan Hacı Ali Efendi

Üye: Öğretmenlerden Arvas'lı Şefik Efendi

Üye: Tercüman gazetesi baş yazarlarından Babanzade Şükrü Bey

Üye: Babanzade Fuad Bey

Üye: Tüccarlardan Fethullah Efendi

Üye: Profesör Dr. Şükrü Mehmet Bey Sekban (126)

Kürdistan Teali Cemiyeti aldığı bir kararla Genaral Şerif Paşa'yı ve Diyarbakır'lı Fahri Bey'i, Sevr görüşmelerinde Kürdistan temsilcisi olarak gönderirler. Örgüt tarihsel bir fırsatı iyi değerlendirmeye çalışırken iç anlaşmazlıklar kısa sürede su yüzüne çıkar. Çünkü başkan Şeyh Abdulkadir ile örgütün diğer ileri gelenleri arasından yeniden Kürdistan'ın statüsü ile ilgili görüş ayrılıkları baş gösterir. Şeyh Abdulkadir'in Türk gazetelerinde çıkan Kürdistan için otonomi istemi, örgütün bölünmesine neden olur. Buna karşın örgüt bağımsızlık talebinde direnir. Meclis başkanı olarak Şeyh "Türkler'in bu zor zamanında onlara sırt çevirmenin kürtlük gururuna yakışmadığını, şimdilik türklere yardım etmek gerektiğini ve esasen türklerin bir Kürdistan kurmak istediğini" sık sık tekrarlar (127). Bu çekişmelere karşın örgüt Kürdistan'da şubeler açar. Örgüt üyelerinden mesleki statüsü olanların tayinleri Kürt şehirlerine çıkartılır. Sivas'ın Koçkiri bölgesinde Ümraniye, Beypınar, Celalli, Sincan, Hamo, Zımara ve Domurca'da Dr.Nuri ve Alişer tarafından birer şube açılarak çalışmalarına başlarlar. Daha sonra bu bölgede 1919 yılı ortalarında başlayan ve Koçkiri İsyanı adıyla anılan

ayaklanma Kürdistan Teali Cemiyeti'nin içinde bulunduğu bunalım nedeniyle, yalnız başına kalmış, diğer bölgelerde koordinasyon sağlanmadan (Dersim bölgesi hariç.) ayaklanma başlatılır.

Diyarbakır'da Hevi örgütünün üyeleri tarafından cemiyetin bir kolu kurulur. Binden fazla üye kaydı yapılır. Diyarbakır'a gelen Dr. Abdullah Cevdet ve Dr. Fuat, cemiyete üye olurlar (128). Üyeler arasında, doktor, avukat, öğretmen, subay gibi aydın ve entellektüel kesimle birlikte, küçük burjuvalar ve köylüler çoğunluğu teşkil etmektedir. Örgüt içinde süregelen tartışmalar bir ayrılıkla sonuçlanır. Bağımsızlıktan yana olan güçler otonomistleri dışalıyarak Kürt Teşkilat-ı İctimaiye'yi kurarlar. Kurucular arasında, Emin Ali Bedirhan Bey, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Şükrü Mehmet, Bitlis'li Kemal Fevzi, Ekrem Cemil Bey, Kerkük'lü Necmettin Hüseyin, Babanzade Şükrü ve Fuat Bey'ler bulunur (129).

Kürt örgütleri arasında sağlanmayan bu birlik, Mustafa Kemal'in Samsun'da başlayan, Erzurum ve Sivas'da devam eden çalışmalarına engelsiz devam etme şansı vermiştir. Her ne kadar Mustafa Kemal, Şeyh Abdulkadir'in "Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bir oyuncağı ve İngiliz uşağı"(130) olduğunu söylüyorsa da, Şeyh Abdulkadir, ortaya attığı otonomi fikri ile Kürt yurtseverleri arasında bölünmeye yol açmış, böylece kürtler hakkında ılımlı görüşler ileri süren M. Kemal'in işini kolaylaştırmıştır. Bir diğer etmende, örgüt içinde süren iktidar mücadelesidir. Bu çekişme, ülkeyi boydan boya saran örgütlerin politik ve askeri olarak kullanılmasını engellediği gibi, ayaklanan bölgelerle işbirliğini de engellemiştir.

Kürt Ulusal Hareketini örgütlemek isteyen yurtseverler arasında, tüm yaşamını bu davaya adanmış Cibranlı Miralay (Albay) Halid Bey'i anmak gerekir.

Temelini Kürt aşiretlerinin oluşturduğu Hamidiye alaylarının kuruluşu, 1891 yılında, II. Abdulhamit'in kürtlere, ermeni ve ruslara karşı bir politikası sonucu gerçekleştirilir. 36 atlı alaydan oluşturulan bu yeni ordu, muazzam bir askeri güç olarak bölgede Osmanlı politikasının güvencesini sağlar. Her alayın 1200 atlıdan oluştuğu düşünülürse, bu gücün önemi daha iyi açığa çıkar (131). Bu alaylar gerçekten imparatorluğun doğu sınırlarını güvenceye almak, Rus ordusu ve Ermeni çetelerine karşı koymak, yine aynı zamanda Kürt isyanlarını içten bölmek, onlara karşı önlem almak ihtiyacından doğmuştur. Alaylar için oldukça yüklü masraf yapılır ve kesenin ağzı açılır. Ancak aşiret alaylarının kurulmasıyla bölgede egemenlik kavgaları da hızlanır. Kürt toplumu tekrar birbirleriyle savaş içine sokulur. Aşiret alayları zaman zaman birbirleriyle savaşukları gibi silahsız aşiretler üzerinde her türlü ege-

menlik hakkını kullanıyor ve köyleri talan edebiliyordu. Bu tür olaylar, fazla şikayet gelmedikçe imparatorluk merkezini rahatsız etmezdi. İşte Kürt Ulusal güçleri toplumu içten kemiren bu olumsuzluklarla da savaşmak zorundaydı.

1902 yılında İstanbul'daki tahsilini bitiren Cibran'lı Halid, II.Cibran Aşiret Alayına kaymakam olarak atanır. Henüz İstanbul'da genç bir subay olarak tanıştığı Kürt milli düşünceleriyle birlikte ülkeye döner. Birinci paylaşım savaşında gösterdiği başarıdan ötürü Miralaylığa terfi eder. Bu dönemde hamidiye alayları oldukça azaldığından, kalanlar birleştirilmiş, bir kısmı Cibranlı Halid'in; diğer bir kısmı ise, Hasenan'lı Miralay Halid Bey'e bağlanmıştır. Bu iki arkadaş, ömürlerini bir ideal uğruna idam sehpaalarında terkedene kadar birlikte çalışmışlar, döğüşmüşlerdir. (Cibranlı Halid 1925'te Şeyh Said İsyanını örgütlediği bir sırada, yakalanarak Bitlis'te idam edilmiştir. Hasenan'lı Halid ise, isyanın bastırılmasından sonra İran'a ve oradanda Suriye'ye geçerek Kürt yurtseverleriyle görüşmüş, Hoybun cemiyetinin kuruluş çalışmalarına katılmıştır. 1926'da yurtsever hareketi yeniden örgütlemek için Kürdistan'a dönerken yakalanmış ve Diyarbakır'da idam edilmiştir.)

Hamidiye alayları daha sonra tek elde, Cibranlı Halid komutasında toplanmıştır. Halit Bey taşıdığı yurtsever düşüncelerle dolu olarak İstanbul'daki diğer Kürt aydınlarıyla tartışır, mektuplaşır. Elde ettiği mevkinden faydalanmak istediği için ordudan ayrılmaz. Açıkça faaliyete bu şartlarda başlar. Kendisinin kaleme aldığı Nübara-Büçükan adlı Kürtçe eseriyle, Cezireli Molla Ahmed'in kürtçe şiir divanı ve Ahmede Hani'nin Memo-Zin adlı manzumesini çoğaltarak köylere dağıtır. (132). Bu yolla köylüler arasında ulusal bilincin yayılmasına katkıda bulunur. Etrafına sürekli kürtçe yazı dilini geliştirmek için telkinlerde bulunur. Arkadaşlarıyla yazışırken kürtçe yazmaya özel dikkat gösterir. Varto, Bulanık, Malazgirt, Hınıs, Karlıova, Solhan, Çapakcur bölgelerinde Kürt Teali Cemiyetinin faaliyetlerini yürütür.

Albay Halit ve arkadaşlarının önündeki en büyük engel, gerek Hamidiye alaylarının, gerekse o güne kadar aşiretlerin kendi aralarında dök-tüğü kanlar nedeniyle birbiriyle anlaşmak istememeleridir. Bu çekişmeler zaman zaman Alevi ve Sunni Kürtler arasında kanlı kavgalara yol açtığından, Halid Bey, alevi aşiretler üzerinde özel bir gayret sarfeder. Dersim, Ovacık aşiretleri 1919'da ayaklandıklarında, Halid Bey komutasındaki Hamidiye alayları bu bölgeye gönderilir. Halid Bey, burada hiç silah kullanmadan sorunları halleder. Kürtlerin problemleri üzerine tartışır. Halid Bey'in olaysız geri dönüşü M.Kemal ve etrafındakilerin dikkatlerinden kaçmaz. (133). Aşiretleri birlik için ikna etmeye

çalışır. Yine bu nedenle hazırlanan bir toplantıda Varto bölgesinin alevi aşiretleri olan Hormek ve Lolanlı'ları davet eder. Bu toplantıda "Kürtler'in Nemrut neslinden geldiğini, birlik olmadıkları için 600 yıldan beri Türk egemenliği altında yaşamak zorunda olduklarını, bu gün ise tüm aşiretlerin, mezheplerin aralarındaki çelişkileri bir tarafa bırakıp kardeşçe birleşmek ve özgürlük için savaşmak gerektiğini" anlatır. Ancak eski kan davalarının ağırlığı altında ezilmiş olan Hormekliler "Siz Hamidiye alayı oldunuz, yıllarca birbirimizi kırdık; bu defa sultan olmak isterse-niz, biz de size kul olmayız" diye tepki gösterirler. Anlaşma sağlanamaz ve toplantı dağılır. (134) Bu toplantıda yer alan Hormek aşiretinin ve reisleri M.Şerif Fırat'ın tavrı önemlidir. Bu aşiret, Osmanlılar döneminde devlet karşıtı bir güç olmalarına karşın, yeni dönemde devlet yanlısı bir güç olarak kendilerini göstermişlerdir.

Tüm bu olaylar devlet politikasının Kürdistan'da yarattığı tahribatla-ra iyi bir örnektir. devlet olanaklarından faydalanma amacıyla bu ku-rumlarla ilişkiyi kesmemek, gerçekte Kürt halkına hiç bir fayda sağlamamış, aksine halk arasında çekişmelere ve güvensizliklere yol aç-mıştır. Devlet kurumlarıyla birlikte oldukları sürece aksine devlet bun-lardan yararlanmıştır. Albay Halit'in durumu, niyeti ne olursa olsun böyledir, Genaral İhsan Nuri Paşa'nın, Dr.Nuri Dersimi'nin durumu böyledir.

Tüm olumsuzluklara karşın bölgedeki Alevi ve Sunni Kürt aşiretleri-nin birleşmeleri için çalışmalar sürekli yapılır. Halid Bey'in çalışmaları dikkat çektiğinden Hamidiye Alayları komutanlığından alınarak Erzu-rum kolordu Muhasebe Başkanlığına atanır. (1920) Enerjik bir yapıya sahip olan Cibranlı Halid, çalışmalarını aralıksız sürdürür. Türk Kurtu-luş Savaşı boyunca büyük fedakarlıklar gösteren Genaral İhsan Nuri Paşa ile Erzurum'da görüşür. Bitlis mebusu Yusuf Ziya ve etrafındaki-lerle (Kürt istiklal cemiyeti) AZADÎ isimli bir örgüt kurarlar. Kısa za-manda Diyarbakır, Bitlis, Urfa, Siirt, Elazığ ve Muş'ta örgütün kolları kurulur. Örgüt içinde her sosyal katagoriden insan bulmak mümkün-dür. Örgüt, esas olarak yaklaşan Şeyh Said ayaklanmasının hazırlığını üstlenmektedir. Diyarbakırda bu görevi Dotor Fuat, Zinnar Silopi, BAVE TUJO adıyla ün yapan Hacı Ahti adıyla da anılan, dava vekili Mehmet Efendi üstlenir. Şeyh Said ayaklanmasının gelişimini bir sonra-ki bölümde incelemeye çalışacağız. **Türkiye Kürdistan'ı ile ilgili son örgüt HOYBUN cemiyetidir.**

Türkiye devleti, kendi temellerini sağlamlaştırdıkça yardımını aldığı güçleri yavaş yavaş politik iktidardan uzaklaştırır. "Türk ve Kürtlerin kardeşliği", "omuz omuza düşmana karşı çarpıştı" lafları artık duyul-

maz olur. Bunun yerine "Cumhuriyetin Türk milletine ait olduğu, Misak-i milli sınırları içinde yaşıyan her kesin Türk vatandaşı olduğu" söylenir. Kürt ve Kürdistan kelimelerine bile tahammül edilmez.. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra bu düşünceler, bir devlet politikası olarak şekillendirilir ve yürürlüğe konulur. Türk kurtuluş savaşında yer alan Kürt aydınlarını bu politika oldukça etkiler. Dersim mebusu Hasan Hayri ve general İhsan Nuri bunlardan bir kaçıdır.

İhsan Nuri, 1924 yılına kadar Mustafa Kemal ile birlikte hareket eden, savaşta önemli görevler üstlenen biridir. Yeni Türk devletinin, kendi özgürlüğünü ararken, işbirliği ettiğı diğer ulusların özgürlüklerinin üstüne bastığını ve onları ezmeye çalıştığını görmüş biriydi. 1924'te orduyu terkettiğinde, bir süre, subay arkadaşları Rasim, Hürşit, Tefik Cemil ve beraberlerine aldıkları yurtsever askerler ile birlikte Kürdistan'da isyan halinde bulundu. Ancak hareket imkanının az olması nedeniyle Şeyh Said isyanından bir süre önce Suriye'ye iltica etmek zorunda kaldı(135). Daha sonra buradan Irak Kürdistan'ına geçer. 1925 yenilgisinden sonra tüm Kürt örgütleri yeni bir örgüt sorununu gündeme getirirler. Hoybun adıyla kurulan yeni örgüt kongresini Lûbnan'da toplar. Bu kongreye Kürdistan'ın her tarafından gelen delegeler katılır. Ermeni delegelerin katılımıyla her iki ulusun ortak bir örgütü görüşünü alır. Kongreye Ermeni Taşnak partisinden Vanlı VAHAN Papazyan (Goms) katılır. tüm iyi niyetli çalışmalara karşın bu toplantı Sovyetler gözünde olumsuz bir rol oynar. Çünkü Ermeni Taşnak Partisi milliyetçi çizgisi ile Ermenistan'da Sovyet hükümeti karşısında, burjuva bir devletten yana olmuş ve bu nedenle parti liderleri Erivan'dan kovulmuşlardı. Sovyetlerin Kürt hareketini yanlış değerlendirmelerinin bir nedeni buysa, diğeri de TKP'nin Kürt isyanları ile ilgili sunduğı raporlar olmuştur. Hoybun cemiyetinin öncüleri arasında, eski Botan beyleri yine dikkati çekmektedir. Celalettin Ali Bedir Han ve Kamuran Ali Bedirhan'dan başka, Kadri Cemil Paşa, Hasan Ağa Hacı, İhsan Nuri Paşa, Ekrem Cemil Paşa, Arif Paşa gibi Kürt ulusal sorununu uzun yıllar yaşıyan şahsiyetler göze çarpmaktadır. Kongre Kürt ulusal kuvvetlerinin başına İhsan Nuri Paşa'yı getirir. İsyen bölgesi olarak İbrahim Ağa'nın, diğeri adıyla Bra Heski Tello'nun çalışmalar yaptığı bölge ve çevresi seçilir. Ağrı merkezi ile Hoybun cemiyeti arasındaki irtibatın sağlanması da Ermeni komitesine bırakılır. (136)

B- KÜRDİSTAN'DA YÜZYIL SAVAŞLARI

Şimdi Kürdistan'da örgütlü savaşın hangi koşullar sonucu ortaya çıktığını ve bunun karşılıklı etkilerini inceleyebiliriz.

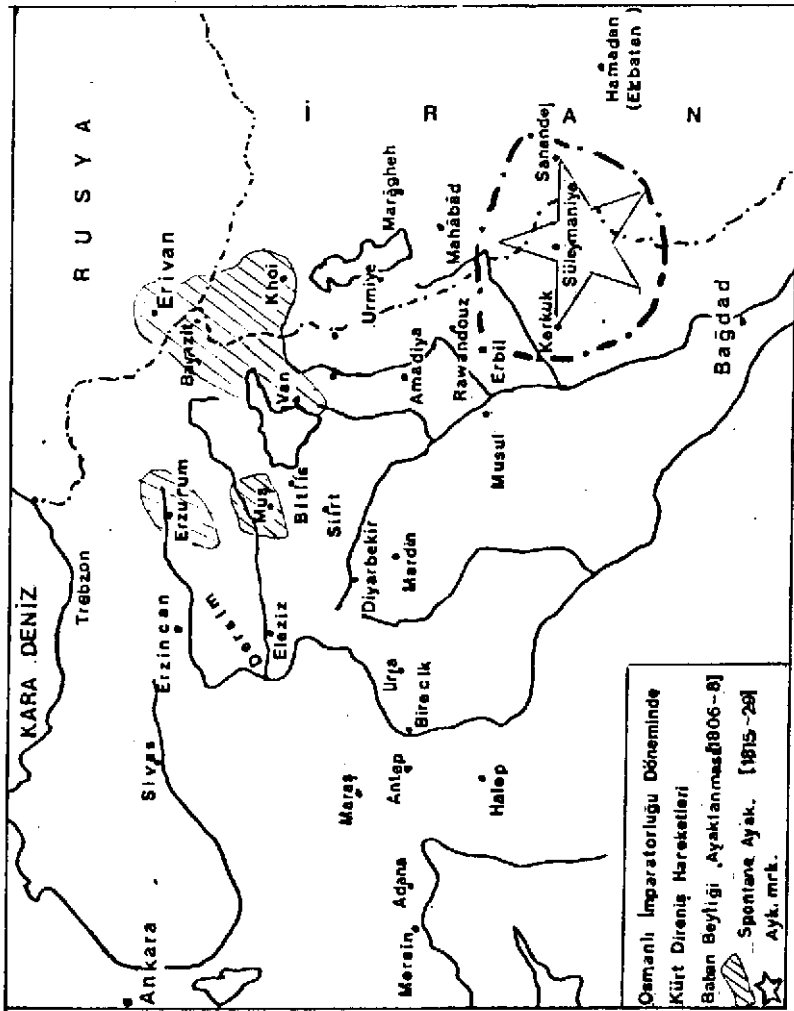
Tüm bir yüzyıl boyunca Osmanlı egemenliğine karşı süren savaşları, Kürdistan'da yüzyıl savaşları olarak anmak için yeterli verilere sahibiz.

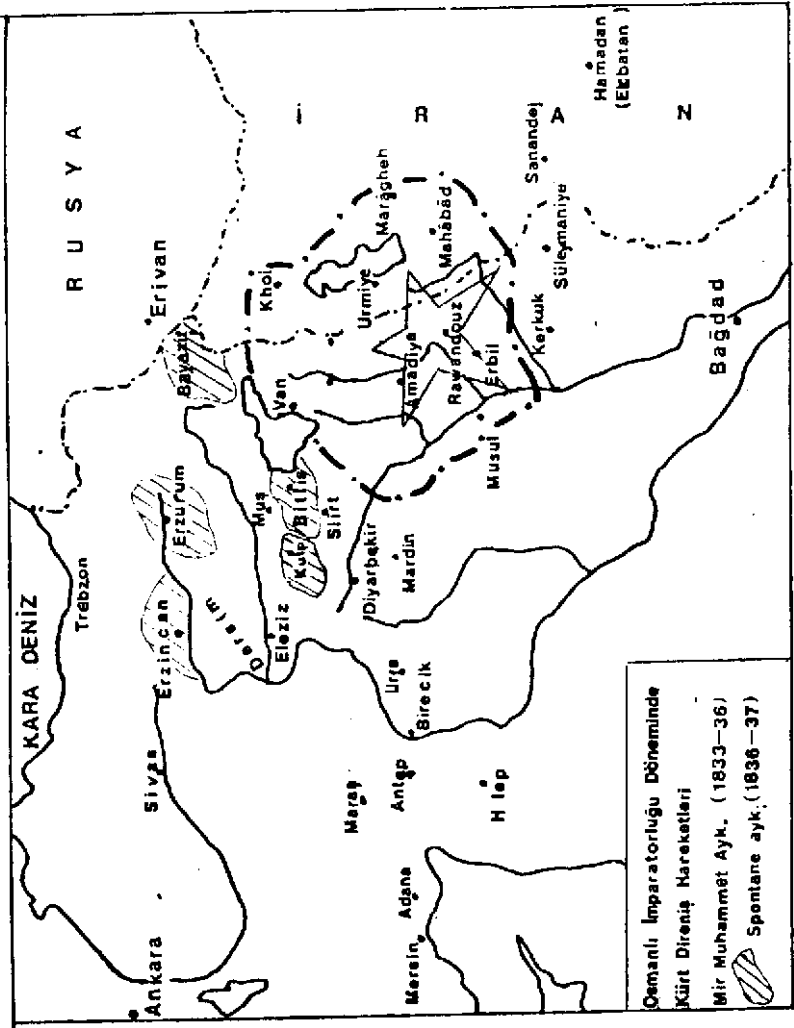
Osmanlılar döneminde bu ülkede sayısız isyanlar olmuştur. Ama biz burada, isyanların belli bir şekle bürünmeye başladığı dönemi, 19.yz. ve sonrasını ele alacağız. Mücadeleler olmuş, kanlar dökülmüş, sınırlar değişmiş ama, sorunun özü hep aynı kalmıştır. Kürt ulusunun ulusal haklarını çiğneyen devletlerin verdiği sözlerin, imzaladıkları kağıtların bir "hiç" olduğu anlaşılmış, ama değişen sosyal ve politik dengelerin verdiği fırsatla, her zaman gelişmeleri kontrol edebilmişlerdir. Bu kadar uzun bir mücadele geleneğine sahip olup, ulusal haklarını elde edemiyen tek ulus, yeryüzünde sanırız kürtler olsa gerek.

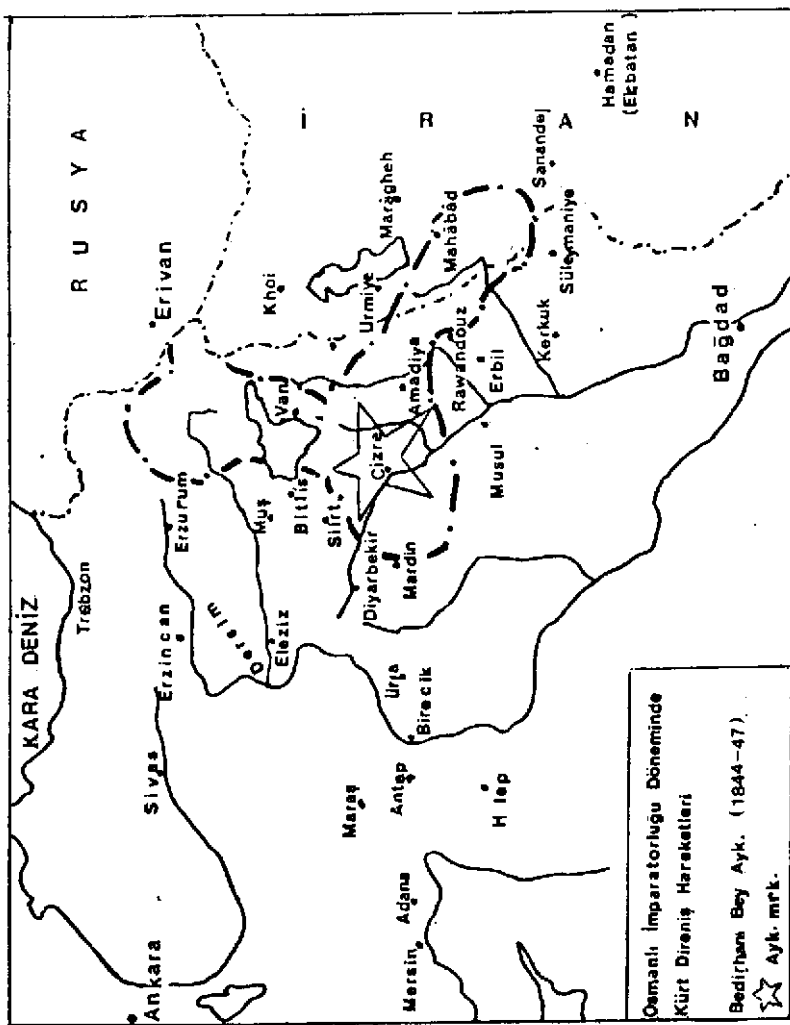
Yüzyıl savaşları sırasında Kürdistan'da meydana gelen ayaklanmaların çeşitli nedenleri vardır. Ekonomisi hızla dışa doğru açılan bir toplumda, beylikler daha fazla etkin ve egemen olma istemini gizlememektedirler. Ancak bazı beylikler bu güçlerini Osmanlıya dayanarak korumaya çalışırken, diğer bir kısım beylikler de bu ikili denge arasında yol almaya çalışmışlardır. Kürdistan'ın birliği doğrultusunda hareket eden beylikler üzerinde özellikle durulmuş ve içten -rekabetler yoluyla- yıkılmaya çalışılmıştır. Bu karmaşık yapı içinde, 19. yüzyılda süren tüm ayaklanmalara "milli" demek oldukça güçtür. Örneğin; Milli bir Kürt devleti kurma yolundaki çalışmalarını sadece Osmanlı toprakları üzerinde, İran Kürdistan'ında da hazırlayan Bedirhan Bey'in ayaklanması içten ykılır, öz yeğeni tarafından ihanete uğrar. Hakkari Hükümetinin başına getirilen Yezdan Şer 1855'te bu kez kendisi ayaklanır.

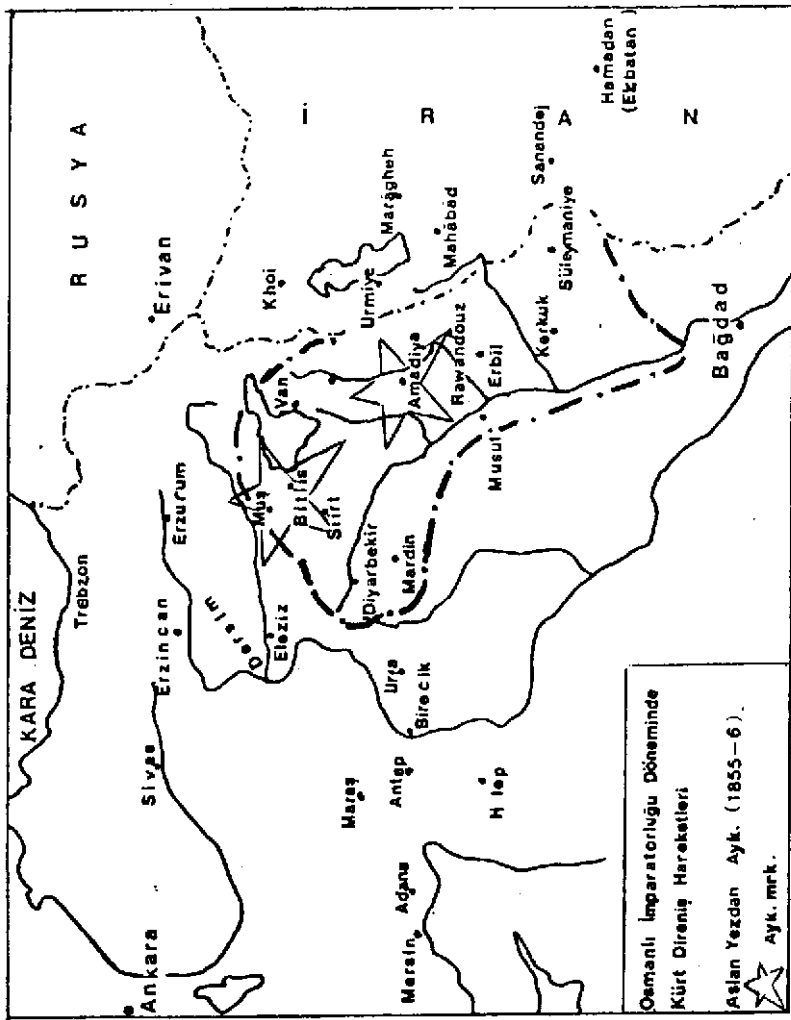
Bu tür spontane ayaklanmalar, Osmanlının, beylikler üzerine daha şiddetli gitmesini sağlamış, böylece millici akımları zayıflatmıştır. Bu ayaklanmalar sonuncu imparatorluk, zayıf noktalarını kuvvetlendirme olanaklarını elde eder.

KÜRDİSTAN'DA YÜZYIL SAVAŞLARI

Diğer taraftan, dönemin ekonomik yanı da Kürt Beyliklerinin statülerinin devamına olanak vermeyecek durumdaydı. Çünkü, kapitalistleşen bir Osmanlının artık sadece vergiye, askere değil, aynı zamanda toprak zenginliğinin pazara açılmasına da ihtiyacı vardır. Bu ise, toprakların direkt yönetimini ve denetimini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, Osmanlının Avrupa'daki merkezileşen devleti örnek almasını beraberinde getirdi. Bu nedenle II.Mahmut, Batı'da sürekli geriliyen devletin, doğu sınırlarını garanti altına almak için çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla Avrupa'dan askeri danışmanlar getirmiştir. Prusya'lı Mareşal Moltke bunlardan biridir. Doğu Üzerine Mektuplar adlı eserinde o günkü Kürdistan'ın çarpıcı özelliklerini sergilemektedir. Kendisi Osmanlı ordusunun danışmanı olduğu halde kürtler karşısındaki sempatisini gizlemez. Kürtlerin, bu savaşlar boyunca çok iyi atıcı olduklarını, ama organizasyonsuzluk nedeniyle yenildiklerini belirtir (137). Osmanlı ordusunda yer alan kürtlerin ise, bu işi gönüllü yapmadıklarını silahşör ve cesur oldukları halde bu ordudan sürekli kaçtıklarını yazar. Askerliğin o dönemde 15 yıl olması bu kaçışlara neden oluyorsa da, kürtler özgür yaylalarını bu orduya her zaman tercih ederler.

1- 1806-1809 Abdurrahman Paşa ayaklanması

Süleymaniye şehrinin kurucusu İbrahim Paşa'nın yegeni olan Abdurrahman Paşa, amcasının ölümü üzerine Baban Beyliği'nin yönetimini devralır. Ancak, bölgede güçlenme eğilimini gösteren ve etkili bir yönetim kuran Baban Beyliği'nin bu durumu Osmanlı yönetimini kuşkulandırır. Bu nedenle, rakip bir aşiret reisi olan Halid Paşa'yı Süleymaniye emirliğine atar. Bu durum karşısında Baban beyliği ayaklanır. Halid Paşa yenilir ve öldürülür. Osmanlı ordusu büyük bir güçle ayaklanmanın üzerine gider. Savaş, zaman zaman İran Kürdistan topraklarında devam eder. Üç yıla yakın süren bu savaşlar sonunda Abdurrahman Paşa yenilir ve İran'a sığınır.(Aralık 1808).

2- Mir Muhammed ve Kürdistan'ın fethi mücadelesi (1833-1836)

1833'lere kadar Kürdistan, bölgesel ve spontane ayaklanmalara sahne olur. Ancak bunlar fazla zorlanmadan bastırılır. Bu tür ayaklan-

malar genellikle vergi ve asker yükümlülüğünün yerine getirilmek istenmeyişinden, Osmanlı ordusunun bölgede uyguladığı geliş güzel soygun düzeninden kaynaklanır. Vergi toplayan askeri sorumlular ayrıca birde kendileri için haraç toplamakta, askerlerin erzak ihtiyacını halktan zorla toplamaktaydılar. Bu soygun politikası, yer yer toplu ayaklanmalara neden oluyordu. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından da faydalanıp, biraz daha özgür bir ortam yaratmak isteyen halk ve aşiretler, Erzurum ve Van bölgesinde ayaklanırlar.

Behlül Paşa, Beyazid bölgesi kürtleri olarak Ruslar'la işbirliği yapmak ister. Fakat Rusların Kürt sorunu karşısında açık bir politikalarının olmayışı sonucu, bu işbirliği girişimi sonucuz kalır. Aynı yıllarda Muş Beyi Emir Paşa, bölgeyi Osmanlı egemenliğinden kurtarmak için ayaklanmaya girişir.

Savaşın korkunç yükü doğal olarak köylülere ve aşiretlere bindiriliyordu. Göçebe ekonomisini soyup soğana çeviren vergi toplama işi, artık, silahlı bir güç bulunduran herkesin yaptığı gündelik bir olay olmuş durumdaydı. Gelecekte kırsal alandaki burjuvazinin çekirdeği olan oba başları, bu yıkım politikası içinde bir kısım köylüleri de biraraya getirecek, aşiretlerin, feodal beylere karşı ayaklanmasını örgütlerler (138).

Yine bu dönemdeki köylü ayaklanmaları içinde sınır ve etnik farklılık tanımayan bir diğer ayaklanmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Osmanlı-Rus savaşlarının ağır faturası şüphesiz sadece kürtlere çıkartılıyordu değil. Rumlar, ermeniler, türkler de buna dahildi. Feodal savaş bezirganları ise, tüm köylü ve aşiretler için düşmandı. Bu yapı, onları işbirliğine iten nedenleri oluşturur. Van ve Beyazit bölgesindeki Türk, Kürt, Ermeni köylüleri arasında oluşturulan birlik, bir ayaklanmayla sonuçlanır. İran ve Erivan bölgesi kürtlerinin de katıldığı bu kitlesel ayaklanma, yerli feodallere ve hükümet güçlerine karşı gelişir. Erzurum Seraskerliği, İran güçleriyle işbirliği ederek bu isyanı bastırır.

Kürdistan'da var olan bu huzursuzluk, Selahattin Eyyubi'nin sülalesinden inen Soran Beyi Mir Muhammed'i önemli ölçüde etkiler. Kürdistan'ın bağımsızlığı konusunda diğer beyliklerle temasa geçer. Önemli güçleri bağrında toplayan Mir Muhammed, yine Kürt beylikleri arasında önemli bir yeri olan ve Kürdistan tarihinde sonraları önemli roller oynayan, Bohtan emirlerinden Bedirhan Bey ile de anlaşma yoluna gitmiş, ancak bunda başarılı olamamıştır.

Mir Muhammed'de Kürdistan kavramı ve kürtlük bilinci önemli ölçüde gelişmiştir. O, sadece Osmanlı yönetimini değil aynı zamanda İran yönetimini de zorlamaktadır. Bu ise, iki rakip devletin işbirliğine zemin hazırlar.

Bir çok türkölere konu olan Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, gerilla birlikleri şeklinde örgütlenen Kürtler'in peşinden günlerce dolaşmak zorunda kalır. Bu savaşlar Osmanlı ordusunu yıpratır ve geri çekilmeye zorlar. Bu savaşlar içinde yer alan Mareşal Moltke şaşkınlığını gizlemez. Osmanlı'nın geri çekilmesi üzerine büyük bir prestij sağlayan Mir Muhammed, güçlerini Kuzey Kürdistan yerine İran Kürdistan'ına gönderir 1835. İran'daki tüm direniş noktalarını ortadan kaldırır. Azerbeycan'a dek uzanan bu topraklar üzerinde bir kurtarıcı olarak karşlanır. Ancak Osmanlı ordusu 1836 yılında tekrar, yeni güçleriyle harekete geçerler. Rewanduz bölgesinde yoğunlaşan çarpışmalarda Kürtler 40 bin kişilik güçleriyle tekrar üstün duruma geçerler. Bu durum karşısında Osmanlı paşaları eski bir oyuna baş vurarak dini duyguları harekete geçirirler. "Halife ordusuyla kim savaşırsa kafırdır" diye fetva çıkartırlar(139). Bunun üzerine Kürt birliklerinin direnişi kınlr ve yenilirler. Ailesi ile birlikte altı ay İstanbul'da sürgün yaşayan Mir Muhammed'e, Sultan II.Mahmut tarafından, Kürdistan'a dönmesi için izin verilir. Yeni bir eyleminden korkulduğu için, dönüş yolu üzerinde, Trabzon'da yine sultanın adamları tarafından öldürölür(1837). Böylece bir ideal uğruna savaş veren en önemli bir Kürt merkezinin gücü zayıflatılır.

Bu ayaklanmayı takip eden yıllarda, yine bir dizi bölgesel ayaklanmalar olur. Kulp bölgesinde Reşkotan ve Bekiran aşiretleriyle; Erzincan, Beyazıt, Erzurum ve Bitlis'te birbirinden bağımsız halde gelişen ayaklanmalar süreç içinde zayıflar ve yenilirler.

3- Bedirhan Bey ayaklanması

Kürt feodalizminin en güçlü beyliğini oluşturan Bothan Beyliği, öteden beri, Kürdistan üzerinde egemenlik emelleri besleyen, kendi egemenliğini tüm Kürdistan üzerinde kurmaya çalışan bir beyliktir. Osmanlıların son döneminde ve T.Cumhuriyeti döneminde, bir dizi örgütlenmeler içinde yer alırlar. Feodal kökenli olmasına karşın milli duyguları oldukça güçlü bir yapıya sahiptiler.

Osmanlı ordusunun 1839'da Nizip'te Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından yenilmesiyle birlikte Bedirhan Bey harekete geçer. Kuzeyde Kars beylikleri ile, İran Kürdistan'ında Ardelan Emirliği ile ve ayrıca Orta ve Güney Kürdistan'da oldukça önemli bir nüfus teşkil eden Ermeni, Asur ve Kaldeler'le anlaşma yapar. Ancak nestoriler Bedirhan Bey'e vergi vermeyi reddederek ayaklanırlar(140).

Savaş 1844'ten 1847'ye kadar neticesiz bir şekilde, ama açlığın, salgın hastalığın arasında devam eder. Hristiyan misyonerler devreye girerek Bedirhan Bey ile anlaşmış olan, İslam olmayan unsurları, Osmanlıdan tavrı almaya zorlarlar. 1847 yazında da Osmanlı Paşaları elinde önemli bir kuvvet bulunduran, Bedirhan Bey'in yeğeni Aslan Yezdan'ı elde ederler. İhanete uğrayan Bedirhan Bey, savaş fazla sürdürmez ve teslim olur. Yakınlarıyla birlikte Varna, Girit ve Şam'da sürgün hayatı yaşar. 1868'de Şam'da ölür.

4- Yezdan Şer Ayaklanması

Bedirhan Bey ayaklanmasında oynadığı inatçı rol sayesinde, Hakkari Hükümetinin başına getirilen Yezdan Şer (Halk arasındaki adıyla Aslan Yezdan) feodal çıkarlarını bağımsızlığa tercih etmesinin acısını geç anlar. Canlı bir kişiliğe sahip olan yeni Hakkari hükümdarının, gittikçe güçlenme eğilimi göstermesi, Osmanlıları kuşkulandırır. Bu nedenle çeşitli oyunlarla bu görevden 1850'de alınır. Amcası zamanından beri halk tarafından cesur kişiliği ile tanınan Yezdan Şer, tekrar amcasının idealleri doğrultusunda harekete geçer. 100 000 kişilik ordusuyla tüm orta ve Güney Kürdistan'ı kontrolü altına alır. Bu kez Nasturiler ayaklanmadan yana tavrı alırlar. Van ve Diyarbakır'dan Bağdat'a kadar denetim sağlar. Kendisini Kürdistan'ın kralı gibi görür. Aynı dönemde patlak veren Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle, bölgede etkinliğini iyice kaybeden Osmanlı'nın yardımına İngiltere ve Fransa yetişir. Ruslar'ın Kürtler'e karşı hoşgörülü davranışlarından çekinen bu iki devlet, arabulucu rolleriyle Kürt hareketini böler ve zayıflatırlar. Ruslar'ın daha güneye inmesini istemiyen bu güçler, Osmanlıdan yana tavrı alırlar. Görüşmeler bahanesi ile İstanbul'a getirilen Yezdan Şer tutuklanır.

5- Şeyh Ubeydullah Ayaklanması

Nakşibendi tarikatı liderlerinden Şeyh Taha'nın oğlu olan şeyh Abdullah, Osmanlı yönetimi altında bulunan kürtlerden çok, İran Kürtleriyle ilgilenmiştir. Geniş topraklar üzerinde bulunan dini etkinliği ona sınır tanımaz bir karakter veriyordu. 1872 yılında İran hükümetinin Urmiye ve Hoy bölgesindeki kürtlerden vergi istemesi üzerine, Şeyh, Osmanlı yönetiminin bu duruma müdahale etmesini ister. Şeyhin taşıdığı dini değerlerden ötürü, bu durumu, İran devletine karşı kullanmaya ça-

hır. Şeyh'e bir miktar silah ve cephane gönderilir. Çoğu kez söylen-
diğinin tersine, İngiltere, bu savaşlarda da sürekli hakim devletlerden
yana olmuş, Kürt hareketine gerçek anlamda yardım yapmamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları, bu topraklar üzerinde yeni bir yıkı-
ma yol açar. Huzursuzluk bölgesel ayaklanmaların çıkmasına neden
olur. Dersim, Mardin, Hakkari ve Bahdinan bölgelerinde bir dizi ayak-
lanmalar meydana gelir. Bu yıkım savaşlarına karşı Şeyh Ubeydullah
220 kadar aşret reisini toplayarak, Şemdinan'da hem Osmanlı'ya, hem
de İran yönetimine karşı savaş planı hazırlar. İran Kürdistan'ı üzerine
80 bin kişilik ordusuyla yürür; Mahabat, Maraga ve Meyanduab şehirle-
rini İran ordusundan kurtarır. Osmanlı yönetimi bu başarılarından ürker.
Şeyh'in otoritesi tüm Kürdistan'da yükselir. II.Abdulhamit tarafından
İstanbul'a davet edilir. Şeyh İstanbul'da iken, İran yönetimi, Osmanlılar-
dan tazminat talep eder. Bu diplomatik savaşın bir oyun olduğunu se-
zen şeyh, gizlice İstanbul'dan kaçır. Kürdistan'da mücadele yeniden
şiddetlenir. Bu kez, aynı zamanda Osmanlı yardımıyla, kürt halkını kur-
tarma hayalinin de yıkılmasıyla, savaş her iki devlete karşı yürütülür.
Şeyh bu durumda Ruslardan yardım beklemekte, veya en azından on-
lardan faydalanmak istemektedir. Ancak, bu durumu sezen ikinci
Abdulhamit, kuvvetli bir ordu göndererek Şeyh'i yakalatur (1882). Aile-
siyle birlikte Mekke'ye sürgüne gönderilir. Şeyh Ubeydullah burada
birkaç sene sonra ölür. Oğlu Abdulkadir, Jön Türkler'in iktidara el
koyuşlarından sonra, senatör olup, meclis başkanlığına getirilecek-
tir.(141)

(KONUYYLA İLGİLİ HARİTA SAYFA 168'DE)

C- 1920- VE SONRASI KÜRT ULUSAL DİRENİŞ HAREKETLERİ

I- Koçgiri Direnişi (Mart-Haziran 1920)

Koçgiri isyanı, sanıldığı gibi, bir bölgedeki aşiretlerin kendi başlarına giriştikleri bir eylem değildir. Bu hareket için daha önce hazırlıklar yapıldığını, Dr. Nuri Dersimi'den öğreniyoruz. Bu bölgenin esas sorumlusu olarak görülen Ali Şer, tüm devlet görevlerini bırakmış, yaşamını kürt ulusunun kurtuluş mücadelesine adanmış biriydi. Kürt Teali Cemiyeti'nin girişimleri sonucu, Ümraniye bölgesine taini çıkartılan Veteriner Dr.Nuri ve Eğin kayamakamlığına taini çıkartılan dersimli bir binbaşı ile, bu bölgedeki çalışmalar başlatılır. Önce, Ümraniye nahiye müdürü olarak Koçgiri aşiret reisinin oğlu Alişan ile temasa geçilir. Koçgiri aşiretleri ile Dersim bölgesi arasında ilişkileri sağlamak için de Alişer'in bu bölgeye gitmesi kararlaştırılmıştır. Kısa sürede halk arasında Kürdistan Teali Cemiyetinin üyeleri çoğalır; dernekler açılır. Bölgenin coğrafi şartlarının elverişsizliği nedeniyle, çalışmalar iki merkezden yürütülür. Birinci merkez: Sivas'ta Ümraniye ve çevresi; ikinci merkez: Dersim'de Ovacık ve çevresi. Halk arasında milli duygular yükseltilmiş ve bir müddet sonra Kangal ilçesi Yellice nahiyesinde, Hüseyin Abdal tekkesinde, Canbegan, Kurmesan ve diğer Koçgiri aşiretleriyle halkın katıldığı bir toplantı yapılır. Toplantıda; Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri bölgelerini içine alan bağımsız bir Kürdistan kurulması için silaha sarılmak gerektiğine karar verilir (142). Aynı şekilde Dersim bölgesinde de Hozat'ta yapılan böyle bir toplantı sonucu, Ankara hükümetine yazılı bir önerge, Dersim aşiretleri adına verilir.

Yazılı önergede;

1- Kürdistan Muhtariyet idaresine muafakat eden İstanbul saltanat hükümetinin bu babdaki kararını M.Kemal hükümetinin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.

2- Kürdistan Muhtariyet idaresi hakkında, M.Kemal hükümetinin görüş noktası hususunda Dersimlilere acele cevap verilmesi;

3- Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan muntakaları hapishanelerinde mevcut bütün kürt mevkufkarın hemen serbest bırakılması;

4- Kürt çoğunluğu bulunan muntakalardan, Türk hükümeti idare memurlarının çekilmesi;

5- Koçgiri mıntıkasına gönderildiği haber alınan askeri müfrezenin derhal geri alınması. (15 Kasım 1336/1920)

Büyük millet meclisi başkanlığına çekilen ayrı bir telgrafta ise, Sevr anlaşmasında Kürtler ile ilgili bölümün uygulanması istenir.

"Elazır vilayeti vasıtasıyla

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Sevr muahadesi mucibince Diyarbakır, Van ve Bitlis vilayetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lazım geliyor; binaenaleh bu teşkil edilmelidir, aksi taktirde bu hakka silah kuvvetiyle almağa mecbur kalacağımızı beyan eyleriz.

25 Teşrin Sani 1336 (1920)

imza

Garbi Dersim Aşair Ruesası

Bu telgraflara, ne hükümetten ve ne de Meclis başkanlığından, herhangi bir yazılı cevap verilmemiştir. Ancak, Elazığ Valiliği kanalı ile kürtlerin hakkının hükümet tarafından korunacağını bildiren, oyalama mesajları iletilmiştir.(143) Bölgedeki durumu, ajanları vasıtasıyla izleyen hükümet, kış şartlarından yararlanarak hareket emri verir. Henüz esaslı bir isyan hareketinin olmadığı bir sırada 4 Mart 1920 de Albay Halis komutasında bir birlikle, Topal Osman'ın çeteleri Umraniye üzerine gönderilir. Koçgiri bölgesi ise, baharda Dersim bölgesinden gelecek kuvvetlerle harekete geçmeyi düşündüğünden, henüz hazırlıklarını tamamlayamadan kendisini savaşın ortasında bulur. 6 Mart'ta süren yoğun çarpışmalar sonucu Albay Halis'in kuvvetleri esir alınır. Albay Halis, yargılanarak kurşuna dizilir.

Bu zaferden sonra, Ümraniye merkezine Kürdistan bayrağı çekilir. Savaş haber alan Ovacık aşiretleri 2500 kişilik bir kuvvetle, kışın zor şartları altında, Munzur dağlarının doruklarını aşarak Kemah'a ve oradan da Ümraniye'ye geçerler. Nureddin Paşa komutasındaki yeni ordu birlikleri, savaş bu şartlarda yürütmenin zorluğunu anlar; yeni bir hareketten önce, Kürt direnişini içten bölmeyi başarır. Koçgiri ileri gelenlerinden Hydari ve Ginyan aşiret reisi Murat Paşa'yı elde ederek, diğer birtakım aşiretlerin de tarafsız kalmasını sağlar. Bu güç dengesi içinde, başka bölgelerden yardım gelmeyince, ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanır. Bu esnada Kürdistan Teali Cemiyeti kendi iç sorunlarıyla uğraş-

makta, isyana yön verememektedir. Cemiyet bu esnada bölünmüş ve radikal kanat, Kürt Teşkilat-ı içtimaiye'yi kurmuştur.

Koçgiri isyanında, Kürdistan Teali Cemiyetinin temsilcisi olarak bulunan Dr.Nuri'ye göre, başarısızlığın temel nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

"Hareket başlarken Kürdistan Teali Cemiyeti dağılmış ve üyelerinin bazılarının ihmalkarlığı, bazılarının da İstanbul dışına kaçarak harekate iştirak imkanından mahrum olması nedeniyle, isyan bir ahenk ve plan içinde merkezileştirilip idare edilmez olur."

Manevi cephede ise;

a- İttilaf devletleri bu ayaklanmalara karşı ilgisiz kalmış ve hiç bir yardımda bulunmamıştır.

b- Kürt milletinin sosyal kurumunun daha çok aşiret şeklinde bulunması, aşiretler arasındaki çelişkilerin, kurtuluş savaşları için gereken birlik ve ahengi baltalaması, orta halk tabakasının azlığı nedeniyle de, aşiret reislerinin kolaylıkla devlet tarafından kazanılması,

c- Din ve mezhep çekişmeleri dolayısıyla Kürtler arasından mevcut güvensizliği çözmeye yetenekli aydın kitlenin azlığı." (144)

Dr. Nuri, Kürt toplumunun sosyolojik yapısını sergilediği bu analizinde, isyanların zayıf noktalarını da ortaya koyar. Bir yanda ulusal güçler, diğer yanda hakim devlet kuvvetleri ve onlarla birlik olan işbirlikçi güçler. Ama Dr. Nuri'ye göre; "Koçgiri, kürd'ün istiklal savaşının bir merhalesidir, onunla bir meydan savaş kaybettik, fakat harb bitmedi".

Aynı tarihlerde, İngiliz işgali altında bulunan Irak Kürdistan'ında Şeyh Mahmut (özgür ve birleşik bir kürdistan için) ayaklanır. 1923'te İran'da ayaklanan Sımko ile güçlerini birleştirir. Tüm Kürdistan üzerinde etkili olmaya çalışırlar. Ancak, her üç devlet için ayaklanmaların tehlikeli boyutlara ulaşması nedeniyle, İngiliz ve Fransızlarla varılan sınır anlaşmaları çerçevesinde girişilen işbirliği sonucu, 3 devletin güçleri tarafından, bu ayaklanmalar da bastırılır.

2- Şeyh Sait 1925 Direnişi

Kapsadığı alan, bileşimi ve sosyal içeriği bakımında çok geniş etkiler yaratan 1925 direnişi için, kürtlerin toplu bir ayaklanması demek doğru olsa gerek. 1922 yılında kurulan Kürdistan İstiklal Cemiyeti (Azadî) bu ayaklanmada en büyük rolü oynamıştır. Çalışmalarını gizli olarak yürüten bu örgütün hareket sloganı, "bağımsız Kürdistan" idi. Yine bu hare-

ket içinde yer alan ve büyük bir etkinliği olan Şeyh Said'in varlığı, 1925 direnişine dini bir görünüm veriyorsa da, bu aldatıcı olmamalıdır. Bu propaganda esas olarak, Kemalist iktidar tarafından, o günlerde mevcut muhalefet hareketini, yani Terakiperver Cumhuriyet Fırkası'nı susturmak ve bu iki hareket arasında dinsel planda bir işbirliği varmış imajı verilmek için ortaya atılmıştır. 1925 direnişinin politik alandaki esas yöneticileri Albay Halit, Mebus Yusuf Ziya, Gazeteci Kemal Feyzi ve Doktor Fuat olmuştur. Bununla, dini motiflerin bu harekette yer almadığını söylemek istemiyoruz. Kürt toplumu açısından bakıldığında, mezhep farklılığına dayalı dini motifler, sürekli gerici bir rol oynamıştır. Mezhep farklılıklarının üzerine gitmek ve halkı aynı cephelerde birleştirme konusundaki hassasiyeti en çok 1925 direnişinin hazırlığında görmekteyiz. Bunun dışında kullanılan dini motifler ise, ulusal bir savaşta, anlaşılır perspektiflere sahiptir. Kaldığı, M.Kemal'i, türk kurtuluş savaş boyunca, sık sık dini kıyafetler içinde ve hocalar arasında görüyoruz. Kürt hareketi açısından da bundan daha fazla bir değere sahip olduğu söylenemez. Kaldığı, 1925 direnişinde "din devleti" kurulacaktır diye bir istem yoktur. Yalnızca, Şeyh Said'in bir din adamı olarak imzaladığı bildiriler vardır. Din devleti kuracağı söylenen Şeyh Said'in, o dönemde Ermenilere karşı gösterdiği yaklaşım, O'nun hiç de fanatik biri olmadığını gösterir. Bu topraklar üzerinde eskiden beri Ermenilere karşı süren devlet politikası O'nun döneminde en az seviyeye inmiş, "Kürtlerin Ermenilere dokunmamalarını, dokunanların akibetlerinin çok kötü olacağı"nı söylemiştir.(145) Bu nedenle Şeyh Said'in dini kişiliğine bakıp, 1925 direnişini ön yargılı bir şekilde yargılamak, maksatlı bir çalışmanın ürünü olabilir. Bunun örneklerine resmi tarih kültürü içinde sık sık rastlamaktayız.

Otonomistlerden yolları kesin olarak ayrılan, Azadî örgütü, bağımsız bir Kürdistan için ileri attığı sloganlarla Bitlis, Daraheni, Elazığ, Diyarbakir, Urfa, Siirt ve daha birçok ilçede örgüt hücreleri oluşturur. Azadî örgütünün ileri gelenleri de zaten dini konularda fanatik unsurlar değillerdi; tam tersine mezhepsel çelişkilerin kürt halkını nasıl böldüğünün farkındaydılar. Bu nedenle, eskiden beri kanayan bu yarayı kapamak için gayret sarfetmişler, toplantılar düzenlemişlerdir. Bu toplantılar 1925 savaşından çok önceleri başlatılır. Örneğin; 15 Haziran 1920'de Varto bölgesinde böyle bir toplantı yapılır. 1919'da Albay Halit, asayiş sağlamak için gittiği Dersim bölgesinde yine bu doğrultuda çalışmalar yapar. 1925 direnişinin hemen öncesinde, Dersim aşiretleriyle tekrar bir görüşme yapılır. Daha sonraki ayaklanmalarda, sürekli, devlet güçleri yanında yer alan aşiretler dışında, alevi-kürt aşiretlerinin önemli bir

bölümünün sempatisi alınmıştır. Bunlar, pratik olarak 1925 direnişine katılmamış olsalar bile, bu dönemde yapılan devlet kıskırtmalarına yüz vermemeleri ve tarafsız kalmaları Kürdistan tarihi açısından 1925 direnişinin politik kazanımıdır.

Ayaklanmanın Elazığ ve Palu bölgesi komutanları olan Şeyh Şerif ve Yado kuvvetleri, Elazığ'ı teslim alıp türk ordusunu terhis ettikten sonra, Dersim Mebusu Hasan Hayri ile birlikte, Dersim aşiretlerine bir telgraf çekerek tekrar bir görüşme istemi belirtilir. Telgraf metnini aşağıda aynen veriyoruz:

"Hozat'ta Celalzade Mehmet Efendi vasıtasıyla Bilumun dersim aşiretleri Ruesasına,

Sukuneti muhafaza ediniz, yakında bir heyetle Dersim'e geleceğiz. Muafakiyetler.

Elaziz 6 Mart 1925

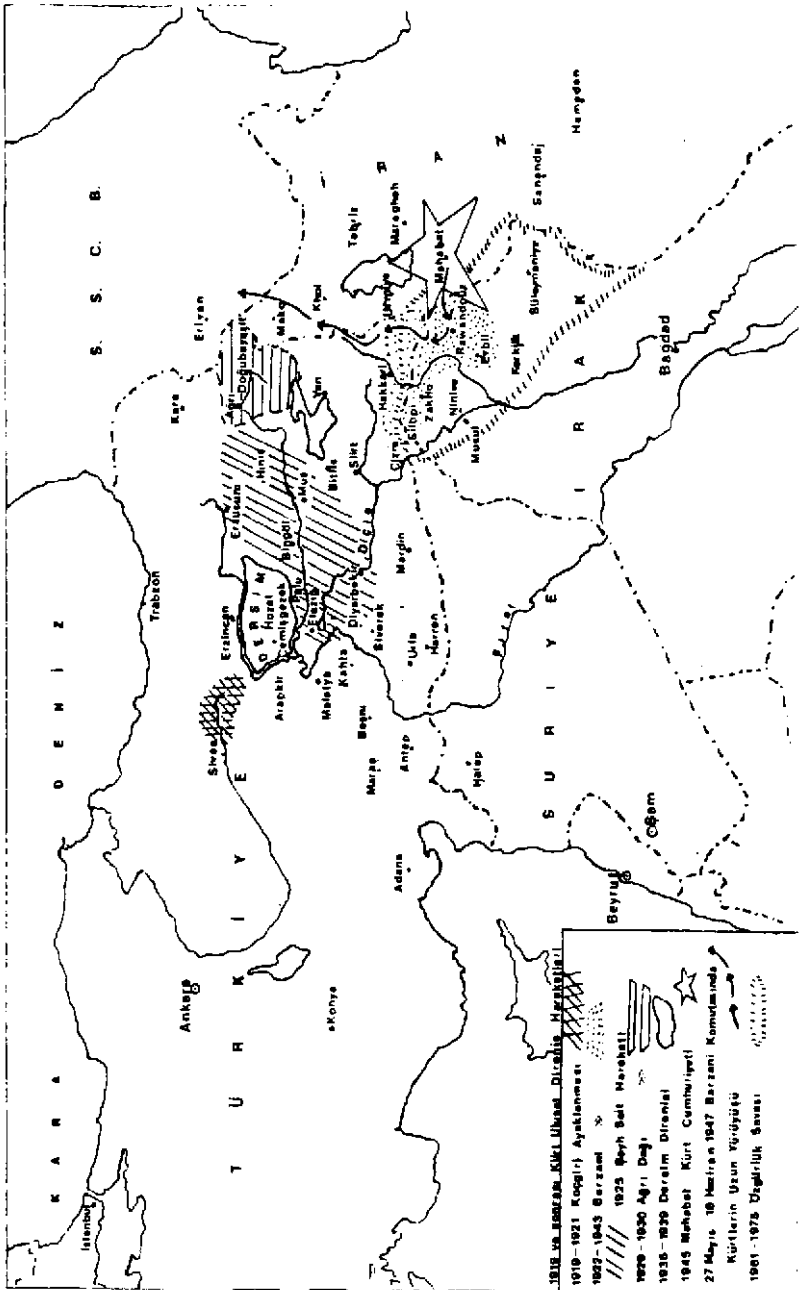
Elaziz Cephesi Komutanı

Şeyh Şerif

Dersim Mabusu Sabıkı

Hasan Hayri " (146)

Bu gelişmeleri haber alan Ankara hükümeti, derhal bir ordu göndererek, karşı saldırıyla, Elazığ'ı geri almış ve Hasan Hayri bizzat M. Kemal'in emriyle tutuklanmıştır. Yıllarca türk hükümetinin kürtler karşısında uyguladığı oyalama politikasının kurbanı olan ve bunu, geçte olsa farkederek Hasan Hayri, derhal, henüz yeni oluşturulan İstiklal mahkemesi önüne çıkartılır. Mahkeme başkanı kendisine, "Ankara Meclisinde niçin kürt milli kıyafeti giydiğini" sorar. Hasan Hayri, "Mustafa Kemal Paşanın emri ile kürt milli elbisesi giyerek, Lozan konferansına türk cemiasından ayrılmıyacağımıza dair telgraflar verdiğini" belirtir. Büyük yetkilerle donatılan İstiklal mahkemeleri, seri halde verdikleri idam kararına Hasan Hayri'yi de katarlar. Hasan Hayri, hükümetin Kürt politikası karşısında tüm iyiniyetli bekleyişinin karşılığını idam sehpasında görürken, "Yaşasın Kürt milleti! Ey Kürdistan Şehitleri! İşte Hasan Hayri size kavuşuyor." sözleriyle adeta kendisini ulusuna karşı afettirmek istemiştir.(147)

Kürdistan'da Azadi örgütünün çalışmalarını dikkatle takip eden Ankara hükümeti, yaklaşan tehlikeyi görmüş olduğundan, çeşitli provakasyon hareketleriyle ayaklanma çalışmalarını başarısızlığa uğratmaya çalışır. 1924 Ekim'inde Erzuruma gelen M.Kemal, tehlikeyi bizzat yerinde görür. Örgütün ileri gelenlerinden Yusuf Ziya ile Albay Halid'in derhal tutuklanmasını ister. 10 Ekim 1924'de Yusuf Ziya ve Huyto aşiret reisi Hacı Musa yakalanır. Ayaklanma için cephane hazırlamakla meşgul olan Albay Halit ise, 20 Aralık 1924'te yakalanır.(148) Böylece hareketin en ileri iki unsuru, daha savaş açılmadan, saf dışı bırakılır. Hükümet, bu tutuklamalarla büyük bir başarı elde ettiğini ve hareketi en azından lidersiz bıraktığını düşünür. Kürtçe yayınların 1924'te çıkarılan bir kanunla açıkça yasaklanmasından sonra, hükümetin kürt düşmanı yüzünü açıkça gören ve isyan eden İhsan Nuri'nin de ülke dışında olmasından faydalanarak, Şeyh Said'in üzerine kolayca gidilir. 8 Şubat 1925'te Diyarbakır yakınlarında Piran köyünde meydana gelen olay basit bir zabıta vakası gibi görünüyorsa da gerçekte oynanan, provakasyondan başka birşey değildir. Şu veya bu şekilde gelişmekte olan hareketin bir gün patlayacağını sezen iktidar, önce askeri nitelikli kişileri ve aydınları safdışı bırakmış; sonra diğer ilerigelenlerin üzerine yürümüştür. Piran köyünde jandarmaların ısrarla, şeyhin mahiyetinden birkaç kişiyi alıp götürmek istemesinin altında yatan neden budur. Pek doğal olarak istenen kişiler verilmedi ve silahlar patladı. Bu olayı, Ankara hükümeti, bir ayaklanma olarak nitelerken; yine çevre illerdeki örgüt üyeleri de ayaklanmanın başladığını sanarak harekete geçerler. Kendiliğinden bir patlama olur ve birçok il ve ilçe bir anda isyancıların eline geçer. Birkaç gün içinde Lice, Piran, Daraheni (genç), Hani ilçeleri işgal edilir. 14 Şubat'ta Daraheni, geçici Kürdistan hükümet merkezi ilan edilir. Henüz daha bir organizasyona gidilmeden, savaşın bu seyri birçoklarını şaşırtır.

Savaş karmaşık bir yapıdan kurtarmak için, 4 bölge tesbit edilir ve her bölgeye sorumlular atanır.

Buna göre:

I. Bölge: Şeyh Saitin Komutası altında, şu yörelerden oluşur. Hani, Lice, Genç, Diyarbakır, Mardin, Viranşehir, maden, Ergani, Siverek, Silvan, Çabakçur (Bingöl) ve Hazro. Şeyh Said burada 20 bin kişilik bir silahlı güçle hareket eder.

II. Bölge: Çabakçur'un batı aşiretleriyle, (Musyan, Okçıyan, Azan, Beritan), Elazığ ve Palu bölgeleri, 10 bin kişilik bir kuvvetle Şeyh Şerif ve Yado komutasına verilir.

III. Bölge: Çan, Siyaker, Simson, Kiği, Sancak ve Hösnek; Çan Şeyhlerinden Şeyh Mustafa ve Şeyh İbrahim'e verilir. Bu bölgede iki bin kişilik bir silahlı güç oluşturulur.

IV. Bölge: Çarpışmaların en yoğun olduğu ve M.Şerif Fırat'ın ifade-
siyle "Cıbranlı Halid'in istiklal fikriyle zehirlenen" en güçlü bölge
idi(149). Hasananlı Albay Halid, Melekanlı Şeyh Abdullah, Şeyh
Said'in oğlu Ali Rıza bu bölge komutanlarına atanmışlardır. Emirlerin-
deki 10 bine yakın bir güçle Ağrı, Bitlis, Muş ve Erzurum bölgesini
kontrol ederler. Esas görevleri arasında, Bitlis'te tutuklu bulunan Albay
Halid ve Yusuf Ziya'nın kurtarılması da vardır.

Şeyh Said, kısa zamanda Diyarbakır çevresindeki ilçeleri işgal eder
ve hedefi Diyarbakır'a yönlendirir. Bu nedenle Mardin ve Viranşe-
hir'deki güçlerin Diyarbakır önlerine gelmelerini söyler. Bu kuvvetin
gelmesi beklenmeden şehir kuşatılır. Tüm saldırılara karşı surlar için-
de kuvvetli bir savunma hazırlayan askeri birliği yarmak mümkün ol-
maz. Kürtler'in ellerindeki silahlar böyle bir savunmayı yarmaya yeterli
olmadığından, şehri beş gün kuşatmak zorunda kalmışlar ve mühim-
matın bitmesini beklemişlerdir. 2 Mart 1925'te, Mardin kapı önünde
açılan bir gedikten, şehir içine yetmiş kişilik bir birlik sokulmuş ve bu
birlikler, daha önce AZADİ örgütünce hazırlanan güçlerle birlikte,
içerde ayaklanmaya girişmişlerdir. Şehrin düşmesi an meselesiyken,
Fransız'larla anlaşarak Suriye topraklarından seferber edilen askeri kı-
talar, Mardin ve Siverek üzerinden ağır silah ve zırhlı araçlarla saldıra-
rak, kuşatma hareketini yarmışlardır. Böylece içerde beş gün süreyle
mahsur kalan ordu müfettişi Kazım Paşa (Kazım Orbay), Vali Ali ce-
mal (B.Cemal Bardakçı) ve Kolordu komutanı Mürsel Paşa rahat bir
soluk alabilmişlerdir.

YADO ve Şeyh Şerif kuvvetleri Elazığ ve Palu'yu rahat bir şekilde iş-
gal ederler. Şehirde bulunan askeri garnizonu terhis ederek, cezaevleri-
ni boşaltır ve mühimata el koyarlar. Ancak bu arada şehirde başı bozuk
çeteler rastgele dükkanlara saldırmış ve yağmalamış olduğundan, ba-
şlangıçta sıcak ilgi gösteren şehir halkı arasında huzursuzluklar baş gös-
terir. Yine kimin yaptığı belli olmayan, ama işgal birliklerinin eline
geçmesini önlemek isteyen, Türk birliğince yaptığı kuvvetle muhtemel
olan Hüseyinî'teki cephane depolarının patlaması sonucu, Şeyh Şerif
kuvvetlerinden önemli kayıplar olur. Bu olay Kürt birlikleri arasında
huzursuzluğa neden olur. (150)

IV. Bölgede Şeyh Abdullah, Kürt-Alevi aşiretleriyle tekrar görüşmek
ister. Bu istek Varto'daki Hormek ve Lolanlar tarafından reddedildiği
gibi, bu aşiretler silahlanarak hükümet güçleri yanında yer alırlar. IV.

Bölgede Varto, Malazgirt, Karhova, Hınıs ve Bulanık işgal edilir. Şeyh abdullah komutasında bin kişilik bir kuvvet Muş'a saldırarak Bitlis'te tutuklu bulunan Halid Bey'i ve Yusuf Ziya'yı kurtarmaya çalışır. Ancak, Muş yakınlarındaki Murat köprüsü üzerinde tahkimat kuran Türk birliklerinin ağır silah atışı altında geri çekilmek zorunda kalır. Bu saldırıdan hemen sonra Albay Halid ve Yusuf Ziya idam edilirler. Bu idamlar Kürtler arasında büyük bir psikolojik etki yaratır. Disiplinsizlik baş gösterir ve nerede bir askeri birlik görülse plansız bir şekilde saldırılır. Sarıkamış'tan gelen 12. fıkra'ya bağlı birliklere Hınıs dolaylarında saldırılır. Kurulan pusuda ağır kayıplara uğrayan Türk birliği top atışları ile kendisini kurtarır. (20 Mart 1925). Düzensiz bir şekilde, toplu halde dolaşan Kürt birlikleri, karşılarına çıkan düzenli ve tepeden turnağa silahlı birliklerle savaşmak zorunda kalmış, savaş kurallarının acı gerçekliği karşısında yenilmişlerdir.

Diyarbakır istiklal mahkemeleri hızla idam kararları vererek, önder güçler başta olmak üzere, harekete katılan yada katılmayan herkes üzerinde terör estirmiştir. Ama bu insanların darağaçları önünde haykırma-larını engelleyememiştir. Halktan bir kişi olan, BAVE TUJO adıyla ün yapan Hacı Ahti, mahkemede türkçe ifade vermeyi red etmiş, ifadesi bu nedenle kürtçe alınmıştır. İdam edilirken de yine kürtçe "Yaşasın Kürdistan" (Biji Kurdistan) diye haykırır. (151)

Yine hareketin öncülerinden, İstanbul askeri tıbbiyesinde okuyup, Paris'te ihtisas eğitimi yaptıktan sonra, Kürdistan'da bilinçli olarak görev yapan Diyarbakır AZADÎ örgütü yöneticisi Dr. Fuat, ulusal duygularını dile getirdiği son konuşmasında, 1925 ulusal direnişin ruhunu ortaya koyar "Yaşamımı bir gün vatan yolunda adamaya ah etmiştim. Bağımsızlık bayrağının, üzerinde idam edilmekte olduğumuz bu vatan toprakları üzerinde bir gün dalgalanacağından hiç kuşku yoktur." (152) Ayaklanma bastırılmış; ama askeri hareket durmamıştı. Askeri güçler, önderinde umutsuzca bekleyen binlerce sivil kovalıyordu. "Kürdistanı ateş ve kılıcın önüne vermişlerdi. İnsanları dayaktan geçirdikten sonra idam ediyorlar, köyleri ve tarlaları yakıyorlardı. Kadın ve çocukları peşlerinde sürükleyerek öldürüyorlardı. Kürtlerden intikam almak için, Mustafa Kemal'in türkleri, her tarafta kürtleri kırıp geçirirken, vahşilik ve kan dökücülükleri ile padişahlık döneminde Yunan'lı, Ermeni ve Bulgar'ı katleden, sultanın Türklerinden geri kalır yanları yoktu. Mahkeme kararları ile Kürtler, seferberlik haline benzer bir çabuklukla idam ediliyor, sürgüne gönderiliyor, hapis ediliyordu." (153) İşte İngiliz askeri ateşesi Armstrong'un gözlemleri, Kürdistan'da 1925 yılı takip eden günlerde böyleydi.

Yenilginin Başlıca Nedenleri:

Kürdistan'daki direniş hareketlerinin tarih sahnesine sık sık geçmesi, fakat, bir sonuca gidilmemesinde aranması gereken ilk nedenler, hakim güçlerin kuvvetliliği değildir. Bu ilk neden, yine Kürt toplumunun kendi içindeki zayıflıklarından kaynaklanmaktadır. Aşiretsel bilincin, ulusal bilinç içinde, asalak bir şekilde yer etmesi ve kendisini değiştirecek elamanlardan yoksun oluşu, problemin ana noktasını teşkil etmektedir. Sadece aşiretsel bilincin değil, ama bununla birlikte, aynı zamanda mezhepsel formlarında etkisi büyüktür. Bu topraklar üzerinde süren mezhep çelişkileri, bölgeye egemen iki devlet olan Osmanlı ve İran'da Safaviler tarafından sürekli kullanılmıştır. Bu çelişki toplumsal yapıda derin yaralar açmıştır. Tarihi olarak, Ortadoğu'da bu çelişkiyi şiddetli bir şekilde yaşayan bir başka halk yoktur. Bugün Lübnan toplumuna baktığımızda mezhep çelişkilerinin önemini daha iyi kavrarız. Böylece aşiretsel yaşam biçimi, mezhepsel yapılarla kuvvetlendirilmiş, ve toplumun bütünlüğü de bölünmüştür. Ulusal bilincin bu tip bölgelerde gelişemeyişinin temel nedeni burada yatmaktadır.

Azadi örgütünün tüm uğraşlarına karşın ikna edemediği bölgenin alevi kürt aşiretleri, isyanda olumsuz rol oynamış ve devlet güçlerine oldukça önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Böylece hareket içten zayıf olarak doğar. Diğer taraftan yeterli çalışma yapılmadığından, bir kısım aşiretler isyana katılmazlar. Bunlar, devletin Kürtlere karşı uyguladığı zorla yıldırma ve sürgün politikası karşısında dayanamayıp ayrı ayrı isyan ederler. 1925 Direnişine katılmayan Muş bölgesinin Huytu, Beleki, Sigo, Hiyan aşiretleri; Mutki, Hizan, Beşiri ve Midyat bölgelerinde Şeyh Said yakalandıktan ve güçleri dağıtıktan sonra ayaklanırlar. (Temmuz 1925). (154) Yine devlet güçlerine bu dönemde yardım eden ama savaştan sonra anti-Kürt politikanın çarkları altında ezilen aşiretlerden Celali, Haydaran, Ademan, Takoriyan ve Miskan aşiretleri 1929 Ağrı direnişinde yer alırlar ve büyük fedakarlıklar gösterirler. Bu tür olumsuz gelişmeler ulusal güçlerin durumunu moral açıdan zayıflatır ve yenilgilerde etken rol oynar.

Diğer önemli etmende, AZADÎ örgütünün liderlerinin erken yakalanmaları sonucu ilişkiye geçilen İran ve Irak'taki kürt hareketiyle yeterli diyalogun sağlanamamış olmasıdır. İran'da İsmail Simko, Irak'ta Şeyh Mahmut yardım için söz verirlersede, iletişim kopukluğu ve emperyalist güçlerin denetimleri sonucu bu yardım gerçekleşmez. Bu iki esas güç arasında ise, İran ve Irak'taki Kürt hareketinin birleştirilmesi için

yoğun temaslar yapılmıştır. Türkiye Kürdistan'ında, Albay Halid, hapishaneden gerekli talimatlar gönderiyor idiyse, bunları uygulayacak ilişki zinciri yok gibiydi. Savaş daha çok silahla kazanacaklarına inanmışlar, politik manevralara ve tedbirlere baş vurmamışlardır. Bu da Kürt hareketlerinde bugüne kadar görülen en temel eksikliklerden birini oluşturur. Böylece ulusal hareket, diğer ulusal kurtuluş hareketlerinden ve uluslararası işçi hareketinden kendini soyutlamış oldu. Kürt hareketinin bu zayıflığına karşılık, Türk hükümeti kendisini dış dünyaya karşı haklı gösterecek propogandaya sahip olmuş, bu hareketi, komünistler dahil herkese "gerici bir ayaklanma" olarak onaylatma başarısını göstermiştir. M.Kemal yönetiminin isyan karşısında aldığı tedbirlerin kurbanlarından olan sol gazetelerden "Aydınlık" ve "Orak-Çekiç" garip bir benzerlikle ayaklanmayı gerici olarak nitelemiş, hükümet tarafından alınan önlemleri övmüştür. Kürt hareketi böylece olması gereken en doğal dostlarından da mahrum kalır.

Maddi açıdan bakıldığında ise, savaşın kaybedilmesinde eldeki silahların dengesizliği de diğer önemli etmenler arasındadır. Kürt birliklerinde ağır silahlar (top, ağır makineli, uçak, ve zırhlı araçlar vs.) yoktur. Bu şartlarda çete savaşları verilmesi gerekirken, savaş iki ordunun karşılıklı mücadelesi şeklinde geçer. Bu durum doğal olarak dengeyi Türk ordusu lehine değiştirdi. İsyân hazırlıksız bir dönemde patlak verdiği halde, 40 binden fazla silahlı güç Diyarbakır'dan Erzurum yaylalarına kadar her yerde bu savaşın içinde yer aldı. Türk ordusu ise, 200 bin dolayında askerini seferber etmek zorunda kaldı. İsyânı bastırmak için emperyalist güçlerle anlaşmaktan kaçınmadı. Fransa ile yapılan anlaşmalar sonucu Suriye topraklarından geçen demiryolu kullanılmış, böylece asker, teçhizat ve mühimmat sefkiyatını kolaylıkla yapabilmıştır (155).

Biri Ankara'da, diğeri Diyarbakır'da kurulan istiklal mahkemeleri iki fonksiyon görmüştür: Ankara İstiklal mahkemesi daha çok M.Kemal yönetimine muhalefet eden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri ile, liberaller ve komünistler hakkında koğuşturma açmakla görevlendirilmişti. Bu ağır baskı dönemi sonucu tek parti sistemi Türkiye'de 1945 li yıllara kadar yaşama olanağı bulmuştur. Ankara mahkemesinin idam kararlarını onaylama yetkisi sadece TBMM'ne aitken, "Vilayet-i Şarkiye"ye bakan mahkemelerin verdiği idam kararlarının onayı, bölge askeri komutanlıklarına bırakılır. Bu konudaki bir kararnameyi İsmet İnönü hükümeti 15 Mart 1925 te yürürlüğe koyar. Bu yasanın verdiği geniş yetkilerle donatılan bir askeri yönetim altında, Kürdistan'da kur-

şuna dizilenlerin, idamların, sürgünlerin sayısını hesaplamak olanaksız olmuştur.

Hükümet bu tedbirleri alırken, muhalif hareketiyle "irtica" diye nitelediği isyan arasında ilişki kurarak, hazırlanan senaryolarla tüm muhalifleri susturur, ya da tutuklar. Bu noktada yine garip bir benzerlikle hükümetin irtica ve muhalefet hakkındaki görüşleriyle, III.Enternasyonalin görüşleri tam tamına çakışır. III.Enternasyonalin 26 Şubat 1925 tarihinde yayınlanan bir bildirisinde şunları okuyoruz:

"...Son zamanlarda bütün gerici güçler, Kemal'e karşı bir harekete önderlik eden 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını' kurdular. İsyancılar, din adamlarının yobazlaştırdığı göçebe aşiretleri harekete geçirdi, dinci sloganlarla ortaya çıktılar.

Ayaklanma büyük toprak ağalarının hakim olduğu doğu illerde patlak verdi. İsyancıların arkasında, Musul meselesinde, yani petrol meselesinde çıkarı olan İngiltere bulunuyordu..."(156).

Bildiride dikkat edileceği gibi isyanın ulusal yada en azından etnik niteliği üzerine bir tek söz yoktur. İsyan hareketi sanki bir ulusun kendi içindeki problemi gibi verilmekte, tamda Kemalistlerin yaptığı gibi, dini bir imajla süslenerek uluslararası kamuoyunda onuru kırılmaktadır. Türkiye'nin yeni liderlerinin hazırladığı bu iddiaları uluslararası işçi sınıfının ve ezilen halkların temsilcisi olan bir örgüt tarafından nasıl kabul gördüğü, hala, tarihimizin açığa çıkarmadığı belgeler arasında olmasına karşın, Ankara hükümeti yaptığı hatayı(!) 1929 yılında anlayarak düzeltir. 1925 olaylarının suçluları sadece Kürtler olarak gösterilir. Eski muhalefet unsurları serbest bırakılır. Kalıbına uydurulduğu belli olan bir belge ile bu unsurlar af edilir. Haber gazetelerde şöyle verilir:

"İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Sait Molla adamlarına ait önemli bir vesika meydana çıkarıldı.

Ne acı bir hakikattir ki, milli mücadele bilfiil hizmet yapmış ve göğsünü istiklal madalyasıyla süslemiş olan bir çok vatanseverin isimleri heyeti mahsusa listesine dahil olmuştur. Diğer taraftan Ali karar heyeti, tetkikati sonucunda birçok suçluların Heyeti mahsusa kararına layık olmadıklarını meydana çıkardı"(157).

Bu ilginç değişimler III.Enternasyonalin dikkatini çekmemiş olacakki, daha sonra gelişen Kürt hareketlerine karşı da aynı tutumunu devam ettirmiştir. III.Enternasyonalin bu yargılarında sadece TKP'yi sorumlu tutmak oldukça yetersiz gibi görünmektedir. Birde, yine enternasyonal tarafından, ezilen halklar sınıfına konulan ve bu nedenle iyi ilişkiler içine alınan, ama diğer yandan, kararlı adımlarla kapitalist ekonominin

kurallarını işleten Türkiye'nin makyavelist politikasının enternasyonal üzerindeki etkileri de hesaba katılmak zorundadır. III. Enternasyonal içinde, Kürt delegelerinin olmaması, Kürt hareketinin bu konuda çalışmalar yapmaması diğer bir etkidir. Tüm bunlar emperyalist baskı altında tutulan halkların, hala işgal altında, tüm demokratik haklarından mahrum yaşayan ulusların, yine ancak kendileri tarafından yaratılan örgütlerle uluslararası kamuoyunda duyurabileceklerinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3- Ağrı Direnişi: (1929)

1929 hareketi, Türk devletinin sömürgeci politikasına karşı açılmış bir cephe savaşıdır. Bu savaşta, Kürt birlikleri kumandanı olan General İhsan Nuri, M.Kemal'in yönetimini kendisine örnek almıştır. Ulusal normların en çok işlendiği savaş bu savaştır. Yine bu savaş burjuva dünya görüşünün, feodal unsurlarla uzlaştığı bir yapı içinde, Kürt ulusunun tipik gelişme sürecinin en açık örneğini teşkil eder. Bir vatan ülküsünün, bayrağının ve ulusal bir marşın savaşındaki devindirici rolünü bu savaşta görmek mümkündür.

1925 direnişinin ağır yenilgisi Kürt ulusunu derinden sarsar. Kürdistan'dan batıya gelen yollar yoksul kürt köylü kabileleriyle doludur. Sürgün yolları aynı zamanda ölüm yolları olur. Çoğu insan kar altında gömülü kalır. Batı Anadolu köylerine yetişebilir ise, burada kendilerine yaşam olanağı bulamazlar. Dilleriyle, kültürleriyle alay edilen insanlar durumuna düşerler. Toplum tarafından dışlanmış olarak hergün büyük gözaltında yaşamı çekemeyenler intihar ederler. Kürdistan'da kalanlar ise, devlet baskısını hergün daha çok üzerinde hisederler. Bu nedenle, bölge bölge isyanlar çıkmakta, köyler dağlara çekilerek direnmektedirler. Suriye'de oluşturulan Hoybun Cemiyeti dağınık olan bu güçleri tekrar örgütleyebilmek için 1925 Direnişinden sonra ülke dışına çıkan Hasananlı Halit, Yado ve diğer yurtseverleri ülkeye tekrar gönderir. Bunlar, hazırlanan Ağrı Direnişi için yurtsever güçleri toplamak ve askeri birliklerin hareket sahasını genişletmek için görevlendirilirler. Hasananlı Halit, 1926 baharında 25 atlı ile Malazgirt'e kadar gelir. Fakat burada yakalanırlar. Hasananlı Halit 31 Temmuz'da, Diyarbakır'da idam edildi(158). Yado ise uzun yıllar dağlarda isyan halinde bulunur. Devlet, Yado'yu bir çete, eşkiya gibi gösterir. Yado etrafında topladığı yurtsever güçlerle köyden köye, aşiretten aşirete dolaşır, çalışmalar yapar. Bir tek köyü, bir tek aşireti soymayan,

talan etmeyen ama eşkiya gibi gösterilen bu insanlar 1929 Eylülünde Mardin hudutlarında pusuya düşürülerek ailesi ve gurubuyla birlikte katledildi (159).

Bu dönem Suriye'ye geçen yurtseverlerden Şeyh Said'in kardeşi Abdullh'ta Dersim isyanı sırasında direniş hareketine yardımcı olmak için bir grupla 1937 de Türkiye Kürdistan'ına geçer. Diyarbakır bölgesine geldiklerinde, türk ordusundan daha önce kaçıp saflarına katılan bir subayın ihanetiyle, pusuya düşürülürler ve toptan imha edilirler. Böylece bir kez daha, kürt toplumunun iki ayrı mezhep ucunun savaş alanında birliği engellenir (160). Yine 1929 yılında Haydaran aşiret reisinin oğulları Samed ve Nadir, Suriye'den Türkiye Kürdistan'ına geçerek çalışmalarına başlarlar (161).

Hoybun Cemiyetinin 1927'de toplanan kongresinin aldığı karara göre, Kürt silahlı kuvvetlerinin komutanlığına, General İhsan Nuri Paşa getirilir. İhsan Nuri Paşa, stratejik bir konuma sahip olan Ağrı bölgesini, kürt birliklerini savunma hattı olarak seçer. Sovyetler ve İran ile olan sınırboyları askeri ve politik olarak kullanmaya çalışır. Ağrı'dan Van'a doğru 150 km.lik bir cephe hattı kurarak buradaki birlikleri askeri olarak örgütler, disiplinli ordu birlikleri şeklinde bölümlere ayırır. Bu çalışmalarını yaparken en büyük yardımı 1925 direnişinde devletten yana tavır alan Celali aşiretinden alıyordu. Devlete yardımcı oldukları halde anti-kürt politikasının kurbanları olan bu unsurlar, kısa zamanda gerçekleri anlamış ve yurtseverlerin safında yerlerini almışlardı. Celali aşiretlerinden başka Haydaran, Ademan, Takoriyan, Muştan aşiretleri bunlardan birkaçıdır.

İhsan Nuri Paşa ilk etapta oyalama taktiği uygulayarak Türk hükümeti ile görüşmeler yapar. Doğubeyazıt'e 30 km. mesafede bir köprüde yapılan görüşmelerde, kürtlerin mecburi iskanına bir son verilmesini şart koşar, ayrıca batıya sürülenlerin tekrar yerlerine dönmelerini ister. Askeri deneyi olan bir genaralin, Kürt hareketinin başına geçmesinden kuşkulanan İsmet Paşa hükümeti, hiç beklenmeyen bir anda af kanunu çıkartarak (28 Mayıs 1928) tüm kürtlerin tekrar yurtlarına dönmelerini sağlamıştır. Ancak, kürtlerin bir kısmı, köylerine dönmek yerine Ağrı isyanıyla birleşmiş, bir kısmı da Suriye'ye geçmiştir (162).

Ağrı direniş liderinin, anılarında yazdıklarından anlaşıldığına göre isyan bölgesi iki nedenden ötürü Ağrı olarak seçilmiştir. Birinci neden; Ermeni Taşnak Partisi ile olan ittifaktan ötürü Sovyet Ermenistan'ına yakın olması, ikincisi ise; kürtler gibi Ari ırkından olan İranlıların Türkiye'de çıkacak bir Kürt isyanına karşı en azından tarafsız kalacaklarının sanılması. Savaşın boyutları ve gelişmesi bu ihtimalleri geçersiz

kılmıştır. Nedenlerin başında Ermeni Taşnak Partisi ile kurulan ilişki gelmektedir. Her ne kadar o dönemde Sovyet Ermenistan'ında hala Taşnak partisi üyeleri barınabiliyorlarsa da, faaliyetlerini gizli olarak yürütmek zorundadırlar. Burjuva milliyetçi yapılarından ötürü, Sovyet yönetimince yasaklanmış bir örgüt durumundadır. Böylesi bir birlik Sovyetlerle bir sorunu olmayam kürt hareketini de zor durumda bırakmıştır. Manevi planda da olsa, bir dostu kaybetmiştir. Taşnak Partisi üyeleri hakkında sıkı bir takip açan Sovyet hükümeti, o dönemde Ağrı'da bulunan parti temsilcisi Ardaşer Muradiyan'ı bir planla Eri- van'a çağırır ve yakalar. Ardaşer Sibiry'a sürülürken beraberinde bu- lunan dört kürt askeri serbest bırakılır. Bu olay karşısında bir kürt birliği Aras nehrinin karşı kıyısında bulunan Sovyet nöbetçilerine ateş açar.(1929 yazı) (163). Bu olumsuzluklar Ermeni örgütünün çalışmala- rını aksatmaz, savaş boyunca kürt direnişinin dış dünya ile ilişkisini ve muhimmat ihtiyacını sağlarlar. Sovyetler ise bu gelişmeler karşısında Ağrı ve İran boyunca sıkı önlemler alırlar (164).

İran'ın ise, kendi sınırları içinde kürt sorunuyla yeteri kadar başı ağ- rımadır. Buna birde Türkiye ile çelişkisini eklemek istememektedir. Gerçi senelerdir bu bölgede sınır pratik olarak işlememekte, aşiretler yaz ayları İran sınırından geçerek, İran Kürdistan'ı yaylalarında kon- aklamaktadırlar. Bu nedenle muhimmat ihtiyacının bu yol kanalıyla karşılanacağı hesap edilir.

Oluşturulan Kürdistan Ulusal Hükümeti kanalıyla, bölgedeki tüm yetkiler bu hükümete devredilir. (165) Yayın organı olarak da, Ağrı adında bir gazete çıkarılır. 1927 yılından 1930'a gelinceye kadar Türk hükümeti zaman kazanmak açısından çeşitli manevralar düzenler. 1925 yılında sürgün edilenlerin yerlerine dönmesi, iki hükümetin görüşmele- rin sonucu olur. Türk hükümeti bu arada Sovyetler ve İran'la görüşme- lere girerler.

Türk birlikleri 11 Haziran 1930'da toplam 60 bin asker, elli savaş uçağı ve ağır zırhlı araçlarla saldırıya geçerler. (166) Çarpışmaların en kanlısı 20 Haziran'dan 27 Temmuz'a kadar Zilan deresinde geçer. Çarpışmalar sonucunda, kürt birlikleri sınırlarını genişleterek kuzeyde İğ- dir'i işgal ederler. Batı'da Eleşkirt ovasını kontrolleri altına alırlar. Güneyde ise Hoybun Cemiyetine bağlı gruplardan Hasanani Seyidan ve Barezan'lı Ali Can, Muş ve Malazgirt sırtlarından Ağrı'yı kuşatmak isteyen birliklere hucum ederler. Dersim bölgesinde de Seyit Rıza ve Keçalan aşiretleri 1930 yılı baharından itibaren başlayarak Erzincan ve Erzurum'da bulunan Türk birliklerine saldırırlar. Bu saldırılar tüm Ağrı savaşı boyunca sürer. (Bu olaylar üzerine Ağrı savaşından dönen

3.cü ordu Dersim'e tekrar saldırırsa da başarı elde edemez.) (167) Üç ay süreyle bir adım ilerleyemeyen ordunun bu durumu hükümeti telaşlandırır. İran'la yapılan görüşmeler sonucu sınır düzenlemesi adı altında Van ilinin bir kısım toprakları İran'a bırakılır. (168) Karşılığında Ağrı dağının İran'a bakan doğu yakasının denetimi türk ordusuna bırakılır. Bu çevirme hareketi, kürt direnişçilerinin dış dünya ile bağının kesilmesi ve İran'dan sağlanan mühimmat ihtiyacının durdurulması içindir. Niketim savaşın bu noktasından sonra İran topraklarına iltica eden Celali aşiretine İran ordusu da saldırır. Türk uçakları İran sınırını geçerek, aşiretlerin üzerine bombalar yağdırır. Ağrı, Zilan, Beyazıt dolaylarında bomba düşmeyen köy yok gibidir. Türk hükümeti yiyecek sıkıntısı çeken ve mahsur kalan kürt birliklerine teslim çağrısını yeniler. Bro Heski Tello ve Şeyh Abdulkadir'e teslim olmaları halinde, af edileceklerini bildiren birer mektup gönderilir. Geçmiş deneylerinden dersler çıkaran Bro Heski Tello ve Şeyh abdullah "açlıktan ölmeyi, teslimiyete tercih edeceklerini" bildirirler. Teslim olanlardan Hasan Ağa, kırbaç darbeleri altında öldürülür. Zinnar Silopi, savaş boyunca 10 binden fazla insanın katledildiğini yazar. (169) Toplu katledilenler arasında, Ahmed Hacı Bro Haydari'nin ailesinden 27 kadın ve çocuk, Abibayi'de (İran sınırı üzerinde) Musa İbrahim ve aşireti, Celali aşiretinden kadın ve çocukların İran topraklarına kaçan grubunu sayabiliriz. (170)

Savaş bu şartlar altında son bulur. Türk basını o gün artık Kürdistan hayalinin bir daha canlanmayacağını ifade eden karikatürler çizer. Ağrı dağının üzerine konan bir mezar taşının üstüne şunları yazarlar:

"Muhayyel Kürdistan Burada Meftundur." AĞRI (171)

Gazeteciler dahil herkes yanıliyordu. Kürdistan fikri birkaç sene sonra Dersim'de tekrar dirilecekti...

4- Dersim Direnişi

Cumhuriyet tarihinin en kanlı ve en acı sayfalarını oluşturan Dersim İsyanı hakkında geniş bir araştırma, ne yazıkki bu güne dek, yapılmamıştır. Elimizdeki tek kaynak, Koçgiri ve Dersim direnişlerinde yer alan, isyanın liderlerini yakından tanıyan, Dr. Nuri'nin "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı kitabıdır. Kitap önemli bir bilgi kaynağı olmasına karşın bu alanda "tek" olmasının taşıdığı sakıncalar vardır. İsyân dönemi sırasında meydana gelen olaylar, kayıplar ve askeri manevralarla ilgili bilgiler ise Genel kurmayın kilitli kasalarında saklanmaktadır.

Dersim, Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren, sürekli bağımsız bir yapı göstermiştir. Bölge olarak, bu bağımsızlığa uygun düşen bir örgütlenme biçimi yarata'mamış olmakla birlikte, aşiretler Osmanlı egemenliğine karşı olma temelinde aynı tavrı sürekli göstermişlerdir. Aşiretlerin kendi aralarındaki çelişkilere karşın bu gerçek kendisini ko- rumuştur. Örgütsüzlüğün diğer bir nedeni de feodal üretim tarzının bölgede güçlü bir biçimde yaratılmamış olmasındandır. Böylece Dersim, yüzlerce aşiret biçimine bölünmüştür. Bu aşiretlerden bir kısmı, bölgede barınacak olanaklara sahip olmadıklarından, çevre illere Sivas, Malatya, Elazığ, Bingöl ve Erzincan'a göçmüşlerdir. Böylece çevre iller ile Dersim arasında yoğun bir ilişki zinciri kurulmasının nedeni olmuşlardır. Dersim'in zayıf ekonomisi, bu kanalla ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Osmanlı döneminde, her ne kadar Dersim aşiretleri aralarında bir idari sistem kurmuşlarsada, ekonomik ve askeri olarak Kürdistan'ın diğer parçalarından çok daha geniş bir bağımsızlığa sahip olmanın avantajlarını kullanamamışlardır. Böylesi bir yapı içinde bekleyiş, kapitalist ekonominin kurallarıyla karşı karşıya geldiğinde, içten oluşan bir çözülme ile aşiretlerin bir kısmı, sömürgeci kapitalizmin tuzağına düşmüşlerdir. Sosyal gelişmelerden ve ulusal duygulardan yeterince etkilenmeyen aşiretler, bu politikanın ilk kurbanları olmuşlardır.

Diğer yandan, yeni Türkiye Cumhuriyetinin önüne koyduğu kapitalist model, zaten kendi sınırları içinde böylesi bir bağımsız toprağa göz yumamazdı. Bu anlamda Kürdistan'ın diğer bölgelerinden daha tehlikeli konuma sahip olmasına karşın, kürt hareketleri içinde çözümü en sona bırakılan bölge olmuştur. Burda coğrafi, sosyal, kültürel ve dini nedenler saklıdır. Daha önceki ayaklanmalar sırasında Dersim'de bir kısım aşiretler türk bölgelerine, karakollarına saldırılarda bulunmuş olsalar bile, genel olarak kendilerine dokunulmadığı sürece ses çıkarmayan bir bölge hüvüyeti kazanmış olduklarından, türk hükümeti, Dersim'i bilinçli olarak ilk hedefleri arasına almamıştır. Ulusal etkilerin en geniş biçimde yayıldığı bölgelerdeki ayaklanmalar ezildikten ve hareketin liderleri yok edildikten sonra sıra Dersim'e gelmiştir. Çünkü Dersim direnişinde diğer bölgelerden ses çıkaracak ne bir hareket ne de bir örgüt kalmıştır. Askeri manevralar, Kürdistan'ı bir boydan bir boya yerle bir etmiş, binlerce insanın cesetleri toprağa bile gömülmeden ortalıkta bırakılmış, onbinlerce sürgün, yollarda ölüme terk edilmiş, sağ kalan insanlar asimilasyoncu politika sonucu kişiliklerinden yoksun bırakılan birer canlı durumuna getirilmiştir. Böylesi bir ortam içinde, Dersim, savaşa zorlanmıştır. Daha 1936 yılında, parlamentonun açılış döneminde, Mustafa Kemal'in nutku, Dersim için yaklaşan falaketi haber veriyordu:

"Dahili işlerimizden en mühim bir safha varsa oda Dersim meselesidir. Dahilde iş bu yarayı, bu korkunç çabı, ortadan temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi, her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş salahiyyetler verilmelidir." (172)

Gerçekte Dersim'in teslim alınması için girişimler 1927'li yıllara kadar dayanır. Ancak türk hükümetleri, bunu başarmak için birtürlü uygun zaman bulamamıştır. 1927'den 30'lu yıllara dek süren Koçan aşiret savaşları ve 1929 Ağrı direnişi nedeniyle, her iki tarafa aynı anda cephe açmaya yanaşmamış, daha disiplinli bir hareket oluşturan Ağrı üzerinde askeri kuvvetler yoğunlaştırılmıştır. Yine 1928'de oluşturulan bölge genel müfettişlikleri kanalıyla yeni örgütlenmelere gidilmiş ve bu teşkilat sömürge valilerine has yetki ve görevlerle donatılmış, buna göre I.Genel Müfettişlik bölgesine Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkari, Muş, Mardin, Urfa ve Siirt illeri, III.Genel Müfettişlik bölgesine de Elazığ, Dersim, Bingöl, Erzurum; II.Genel Müfettişlik bölgesi ise Trakya illelerinden oluşturulur.

Ağrı savaşları sırasında ve sonrasında, Dersim üzerinde, Alevilik mezhebi kanalıyla yeni oyunlara girilir. Alevi olduğu söylenen Diyarbakır valisi bu işin öncülüğünü üstlenir. Alevi gelenek ve göreneklerine hoşgörü ile bakan vali Ali Cemal Seyit ve Dedelerin katıldığı toplantılarda, dini ayinler -semahlar- tertipler bizzat bu semahlara da katılır. Hatta daha ileri giderek, Mustafa Kemal'in bile alevi olduğu propagandasını yapar. Fakat tüm bunlar Dersim'i bağımsızlık düşüncesinden alıkoymaz.

1936'lara gelindiğinde, Dersim için açılan cephe, tüm askeri ve politik hazırlıklarını tamamlamış durumdadır. III.Genel Müfettişlik ve Dersim valiliği görevine Genaral Abdullah Alpdoğan getirilir. Yine aynı tarihte Elazığ, Dersim ve Bingöl'de (Çapakçur) sıkıyönetim ilan edilir. "Çıbanın sökülmesi" eylemi öncelikle isminden başlanılır. "Tunceli" ismi bu tarihten sonra Dersim'in geçmişini unutturmaya yönelik bir isim olarak kullanılır olur.

Binlerce altın lira dökülerek elde edilen insanlar, en yakınlarına ihanet eden bir unsur haline getirilir. Türk ordusunun işini kolaylaştıran en büyük etmen, satın alınan bu unsurlar olur. Aşiret olarak, ya da birey olarak satın alınanlar, ordunun işini büyük ölçüde kolaylaştırmış olurlar. Dersim direnişi, böylece içten zaafırla doğar. Kırgan aşireti ve Seyit Rıza'nın amcası oğlu Rayber Seyid Ağa bu rollerini savaşın sonuna dek oynarlar.

Dışta ise, olan bir kürt genel tehlikesine karşı, 1937 Temmuzunda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan'ın katılımıyla Sadabat Pakt'ı oluşturulur. Dersim Kürtleri de yaklaşan tehlikeyi sezdiklerinden ülke içi ve ülke dışı siyasi hareketlerle ilişkiyi sağlamışlardır. İsyân önderlerinden Alişer, Hoybun örgütü ile ilişkiye geçmiş, yine bir Hoybun üyesi olan Diyarbakir'li Cemal Paşazade Ekrem, Seyit Rıza ile görüşmüştür. Ülke dışında sürgünde bulunan Hasanan aşireti reislerinden Fasih, bir grupla Suriye'den, Diyarbakir'e gelir. Bu bölgedeki karakollara saldırı düzenlerler. Yine Şeyh Said'in kardeşinin oğlu Şeyh Abdullah, başka bir grupla Diyarbakir'e gelir. Tüm bu hareketlenmelere karşın, Ağrı direnişinin sonuçlarından sonra çalışamaz duruma gelen Hoybun örgütü, Dersim Direnişi için yeterli iç ve dış ilişkilerde bulunmaz.

Dersim aşiretleri, dış dünyadan kopuk bir halde olmalarına karşın, türk hükümetiyle sürekli gelişmelerde bulunmuş ve soruna adil bir çözüm önermişlerdir. Bu görüşmelerde, milli haklarının tanınması konusunda ısrarlı davranmışlardır. (173) Türk hükümeti ise kayıtsız şartsız teslimden başka çözüme yanaşmaz. Kısmi seferberlik ilan edilerek 1926-27-28 doğumlular batıda askere alınır. Diyarbakır 7. Kolorduya bağlı uçak karargahı Elazığ'a taşınır. Erzincan ve Erzurum'daki kolordular Dersim'e doğru harekete geçirilir.

Desim'li aşiretler de kendi aralarında birlik kurarlar. Direnişin önderi Seyit Rıza'nın aşireti Yukarı Abbasan başta olmak üzere Feshadan, Karabalyan, Bahtiyar, Yusufan, Demanan, Haydaran ve Kalan aşiretleriyle ittifak kurarlar.

1937 yılı ilkbaharıyla birlikte türk birlikleri saldırıya geçtiklerinde, Dersim'de genel şartlar böyledir.

Bölgede MİT elamanı olarak görev yapan Kurmay Binbaşı Şevket eliyle örgütlendirilen işbirlikçi "Kafatası avcılar" savaşın önderlerini kısa aralıklarla ortadan kaldırmayı başarırlar. Koçgiri isyanından sonra, sürekli Dersim'de barınan Alişer ile Bahtiyar aşireti reisi Şahin Ağa, bu çetelerce öldürülür. Hozat'a, Elazığ'a götürülen her bir insan başı için yüklüce para alan çeteler, aynı zamanda ordunun gerisinde bıraktığı yarıntılarda sahipsiz kalan hayvan sürülerini de toplayıp mülkiyetlerine geçirirler. Bu unsurlardan bazıları, direnişçiler tarafından ortadan kaldırılır. Ancak ordunun sağladığı büyük destek sonucu, askerin giremediği bölgelerde bu çeteler faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir. 37 yılının ilkbaharından, Direnişin önderi Seyit Rıza'nın görüşmeler yapmak için çağrıldığı Erzincan'da tutuklanıp hapsedilmesine kadar geçen zaman içinde, ordu, büyük güçlükler içinde kalmış, bir kısım bölgelere hala girememiş durumdadır. Direniş üzerinde etkili olabilmek için idam ka-

rarların yıldırım hızıyla verilmiş; 75 yaşındaki Seyit Rıza ve hava saldırıları sırasında yaralanan oğlu Hüseyin ile birlikte 11 kürt önderi, 18 Kasım 1937'de Elazığ'n Buğday meydanında idam edilmişlerdir. İdamlar nedeniyle İsmet İnönü, yaptığı konuşmada "Dersim sorununun ortadan kalktığı" ve "bittiğini" belirtir. (174)

Bunun doğru olmadığı, hareketin yaklaşan kış nedeniyle durdurulduğu yeni başbakan Celal Bayar'ın 30 Haziran 1938 de yaptığı konuşmayla açığa çıkar. Başbakan bu konuşmasında "Orduların Dersim bölgesinde tekrar manevralar yaptığını duyurur" (175) Gerçekte ise manevra denilen temizlik hareketi durmamış, 38'in ilkbaharıyla birlikte tekrar başlamıştır. Öndersiz kalan aşiretler her biri kendi bölgesinde yoğun bir mücadeleye girmiş ve orduyu önemli kayıplara uğratmışlardır. Uçaklar tarafından bombalanan köylerden kaçıp dağlarda dolaşan, mağaralarda saklanan, silahsız savunmasız sivil halka, Hitler faşizmine taş çıkartıcısına saldırmış, bu insanlar uçurumlardan aşağıya atılmak suretiyle veya mağaların önünde ateş yakılmak suretiyle öldürülmüşlerdir. Bu katliamlardan tesadüf eseri kurtulan birçok insan bugün o vahşet anılarıyla aramızda hala yaşamaktadırlar. Hitler faşizmiyle çok ilgilenen aydınlarımız, kendi ülkelerinde, gözlerimize baka baka, acı anılarıyla bu dünyadan göçen insanlarımızın dertleriyle bırakalım politik nedenleri, tarih bilinciyle bile ilgilenmek istememişler, hakim devlet anlayışına boyun eğmişlerdir. Onları "işbirlikçi" olmakla suçlamak onurlarını kırar mı bilemeyiz; ama bir gerçek varki, insanlık tarihi onları affetmeyecek, onurlandırmayacaktır.

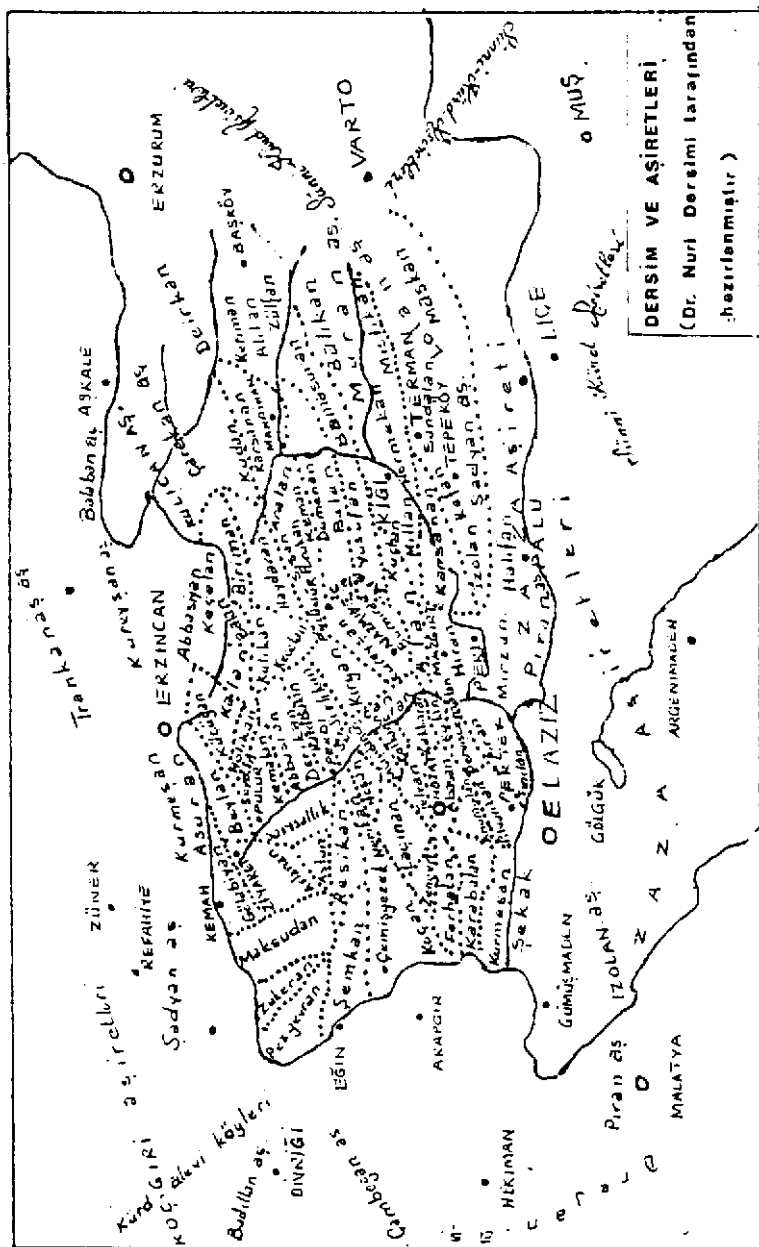
Yapılan bu katliamın, uluslararası kamuoyunda türk demokratlarının duyurulmaması için, sürgünde bulunanlara af yasası çıkartılmış, bir kısım siyasi sürgünler ülkeye dönmüştür.

İksor uçurumlarından atılan insanların, Lac deresinde, kutu deresinde, Ali boğazında değirmenderde katledilen binlerce insanın çürüyen kemiklerine bugün bile raslanıldığı söylenmektedir. Vahşetin boyutları, sadece direnenlerle sınırlı değildir. Tüm savaş boyunca kendilerine yardım eden, Kırgan aşireti, Rayber Seyit ağa ve diğerleri de bu vahşetten nasiplerini almışlardır. Kırgan aşireti reisi Şat oğlu Hüseyin Salman, karısı ve aşiretin büyük bölümü katledilmiştir. Yine işbirlikçi unsurlardan Rayber Seyit Ağa, oğlu ile birlikte kurşuna dizilmiş, yapılan yardımın karşılığı olarak kendisine verilen binlerce altın liraya tekrar el konulmuştur. (176) Pek çok ünlü türk subayı bu katliamların yakın tanığıdır. Erzurum kolordu komutanı Tefik Paşa, katliamları eleştirdiği için sorgu altına alınmış, yine aynı kolordu subaylarından Binbaşı Hayri, gördüklerinin etkisiyle psikolojik bunalımlara girmiştir. Genel Kurmay

Başkanı Fevzi Çakmak, Genaral Kazım Özalp ile birlikte yakın dönemi-mizin ünlü isimlerinden Cevdet Sunay ile Muhsin Batur, Dersim isyanı sırasında olaylarla yüzyüze gelmiş subaylardır.

Yakalanan Kürtler köle Afrika'nın tarihine benzer bir şekilde boyun-larından iplerle birbirine bağlanarak toplanmış ve batıya sürgün edil-mişlerdir. Dersim direnişinin bastırılmasıyla Türkiye Kürdistan'ı uzun bir sessizlik dönemine girer. Kürtlükten, Kürdistan'dan bahsetmek ar-tık imkansız gibidir. Yaygınlaştırılan eğitim kurumları aracılığı ile, tür-klük ve türkiye bilinci genç kürt nesline aşılır. Kişiliklerinden soyutlanan gençler okuldaki eğitimle sosyal yaşamın gerçekleri arasın-da bocalar dururlar. Bu eğitim sistemine karşı, güçlü bir direnişin ol-maması sonucu birçok bölgede asimilasyon politikası kolaylıkla gerçekleştirilir. Yatılı bölge okullarına gönderilen gençlerin durumu ise daha bir içler acısıdır. Ailelerinden koparılan bu insanlar herşeyleriyle savunmasız bir biçimde medeniyet adı altında türk kültürünün kucağı-na atılırlar.

Elbette her olgu sömürgecilerin istedikleri gibi gerçekleşecek değıl-dir. Bu politikaya karşı güçlü bir tepki de doğmuş ve meyvasını 1960 sonrası vermeye başlamıştır. Unutturulmaya çalışılan kişilik ve kavram-lar yavaş yavaş tekrar bilinçlerde yeşermeye başlamıştır.

KÜRT EDEBİYATININ KAYNAKLARI AÇISINDAN DİRENİŞ HAREKETLERİNE BAKIŞ

Ulusal hareket denilince birçokları, bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların tümünün katıldığı genel bir hareket olarak anlarlar. Oysa, kapitalizm şartlarında, bir toplumun tümünün ulusal istemler doğrultusunda hareket etmesini beklemek idealist bir yaklaşımdır. Biz-zat Türk Ulusal Savaşı bunun bir kanıtıdır. Hele günümüzde sınıfların dağılışı ve uluslararası ilişkileri açısından bu oldukça zordur. Kapitaliz-min uluslaşmaya katkılarının yanısıra, ilişkiye girdiği ve kendisine bağ-ımlı hale getirdiği sınıf ve katmanların yarısını asimilasyona uğratarp, kendi toplumuna yabancılaşan bir katmanı meydana getirdiği bilinmeli-dir."Bunların ulusal bir savaşın karşısında rolleri ne olacaktır?" sorusu-nun karşılığı dikkatle incelenmek zorunda olduğu kanısındayız. Bugün dünden çok daha fazla oranda demokrasi adına bu sınıf ve katmanlara roller yüklenmektedir. Ulusal sorunun hala yaşandığı İspanya'da Bask bölgesi, Fransa'da Korsika, söğümaya yüz tutmuş Alsazlar, Yeni Kalo-doni ve bir dizi sömürgelerinde egemen kültürle yoğrulmuş olan tabak-aların ulusal soruna yaklaşımları "nihilist" temelde olmaktadır. Bu toplumlar kendi ulusal kültürlerinden kopartılmakta ya da ulusal kül-türleri egemen ulusun kültürüyle yoğrulup yeni tipte bir kültürle, ama adına yine egemen ulusun damgası vurularak sunulmaktadır. Böylece Avrupa orijinli bir kültüre siyah derili bir insan "benim" diye sahip çıkı-labilmektedir. Buradaki sorun bizim açımızdan insanların kültürel ren-klerle yoğrulmaları değil, bu kültürel renklerin yine emperyalist politikaya alet edilmesinden doğan kaygılardır. İsrailin Filistin kültürü üzerindeki asimilasyon politikası buna iyi bir örnektir. Filistin kültürü-nü Filistinlilere yabancılaştırma politikası bir devlet politikası olarak tüm iktidarların üstünde ayrıca bir yere sahiptir. Böylece Filistinlilerin hayat damarları kesilmek istenmektedir. Ulusal benliklerinden kişilikle-rinden soyutlanan insanları, bir ulusu ayakta tutan sosyal değerler adı-na harekete geçirmek oldukça zordur. Günümüzün modern devletlerin uyguladığı bilinçli bir politika olarak bu sorun bugün mazlum ulusların var olma kavgalarında önemli bir yere sahiptir. O halde kültürel değ-erlere sahip çıkılması ve geliştirilmesi, bu ulusların politik savaşlarında vaz geçilmez bir unsurdur.

Diğer taraftan, toplumsal geçiş süreçlerinin homojen bir yapıda ol-madığı, çok karmaşık ve değişken sosyal, ekonomik ve politik sorunla-

rın sonucunda oluştuğu tarihsel bir gerçektir. Yine bu oluşum içinde şaşırtıcı olayları görmek mümkündür. Ama bunu kavrayabilmek için egemen kültür anlayışından kurtulmak gerekecektir. Bilimsel çalışma metodunu şu veya bu ulusun çıkarına değil sadece insanlığın çıkarına ait kılmak tarihsel motifler açısından son derece önemlidir. Çok yakın tarihe ait bilgiler bile bu anlayışın ürünü olarak çarpıtılarak verilmekte, araştırılması yasaklanmaktadır. Genç insanlar da bu ruha uygun biçimde şekillendirilmektedir. Hele sorun bir de Kürt halkının tarihine değinmek olduğunda elden geldiğince bilgileri kısırlaştırmak ve verimsiz hale getirmek egemen kültürün en göze çarpan davranışı olmaktadır.

Osmanlılar döneminde Kürdistan'ın sosyal yapısı ve idari bölünmüşlüğü oldukça karakteristik özellikler gösterir. 16 kürt beyliği yanında ayrıca 500'den fazla aşiret idaresi sistemi kurulmuş böylece feodallerin güçlenmesinin yolu kesilmiştir. Kürdistan'da şehirlerin gelişmemesinin bir nedeni de budur. Bu sistemde aşiretler feodallere karşı korunmuş olduğundan feodal beylerin toprak genişletme ve insanları toprağa bağlama imkanı ortadan kaldırılmıştır. Bu durum Kürt burjuvazisinin de gelişimine engel olmuştur. Halbuki aynı tarihsel dönemlerde Osmanlı devleti Türk aşiretlerini kanlı bir şekilde toprağa bağlama savaşı vermiştir. Toroslardaki Dadaloğlu destanları özgür aşiretlerle devletin savaşını içermektedir. Kendi topraklarında Türk aşiretlerini toprağa yerleştirirken Kürdistan'da tam tersi bir politika yürütmesi Osmanlı devletinin bunu bilinçli yaptığının göstergesidir. Bu politika sonucu bir türlü rahat yüzü görmediği doğu sınırlarında Kürt toplumunun dinamik güçlerini dağıtmış ve kendisi için tehlikeli bir gücün ortaya çıkmasına böylece engel olmuştur. Böylesi bir yapının milliyet aşamasında yaşayan halklar için ne gibi sorunlar taşıdığı tartışılmaz bir gerçektir. Nitekim sorunun kendisi edebiyat alanında çarpıcı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Daha 17. yüzyılda, Kürt şairleri arasında ülke ve ulus kavramlarının, Kürt toplumunun genel sorunları içinde işlendiğini görüyoruz. Aşağıda verdiğimiz birkaç örnek bunu anlatmaya yeterlidir. Aynı tür dizeler bir başka halk için örneğin, Türklerin uluslaşma süreci açısından bir örnek teşkil ederken, Kürtlere sıra geldiğinde bunu görmezlikten gelmek bilimsel bir araştırma tarzı olmasa gerek... Kürtlerde anlaşılmayan nokta, toplumun farklı kesimlerinde var olan toplumsal örgütlenmenin ve ekonomik yapının derinlemesine farklılığıdır. Bu farklılıktan ötürü, toplum olarak dengesiz bir gelişim göstermiştir. Ulusal duygular kimi yerde gelişmişken, özgür aşiretlerin arasında aşiret bireyi olma bilinci her türlü değerın üstünde tutulmuştur. (Bir yanlış anlamayı önlemek için şunu hemen belirtmekte yarar vardır. Uluslaşmadan

bahsederken bahsettiğimiz 17. yüzyıl Kürtlerde ulusal normlardaki kavramların; Vatan, Dil, Ülkü v.b. ilk kez kullanıldığı çağ olması açısından önemlidir. Bu uluslaşmadaki ilk nüvelerin ortaya çıkış çağıdır.)

İşte göstermeye çalıştığımız bu karmaşık toplum yapısı içinde, Kürt aydınları ve aristokratları bir yandan kendi toplumunun zayıflıklarını, diğer yandan çağa damgasını vuran milli görüşlerin etkilerini üzerlerinde taşımışlardır. İsyanlar idolojik gıdalarını bunlardan alırken askeri güçleri de feodal beylikler sağlamışlardır. Erken yenilgilerin temelinde yatan da sanırız bu ikili karakterdir. Her ne olursa olsun isyanların bastırılmaları, onun genel karakterini değiştirmez. Tüm 19. yüzyılda süren isyanların önderlikleri feodal de olsa ortaya konan istemler ve bağrında taşıdığı sosyal katmanlar açısından ulusal boyutlardadır.

Edebiyat ürünleri ulusların tarihinde birer kişilik semboldürler. Her dönemin taşıdığı sorunlar edebiyata çeşitli boyutlarda işlenmiştir. Tarihîsel dönemler böylece daha net bir şekil almıştır. Örneğin Türk tarihinde uluslaşma sürecini netleştirmek için edebiyat alanındaki yapıtlara bakmak gerekecektir. Türkçenin türk toplumunun ulusal dili olması hiçte kolay olmamıştır. Ne Tanzimat dönemi ne de Servet-i Fünuncular Türkçe'ye gereken önemi vermemişlerdir. Diğer taraftan Osmanlı edebiyatının en önemli tarafını oluşturan divan edebiyatında ise bambaşka bir hava esmektedir. Değil genel anlamıyla ulusun, toplumun bile sorunlarıyla uğraşmaya zaman bulamamışlardır. Oysa en geniş tanımıyla bir edebiyatın ulusal karakterde olabilmesi için toplum sorunlarını irdelemesi ve toplumun ülkülerini işlemesi gerekir. Gerek Türk halk edebiyatında gerek divan edebiyatında bunları görmek mümkün değildir. Türklük kavramı, ülke ve millet kavramı ilk kez ancak Namık Kemal ile birlikte Türk edebiyatına girmiştir (1840-1888). Ama ulusal bir edebiyatın yaratılması için 1908'li yılları yani genç kalemleri beklemek gerekecekti.

Türk toplumunda durum buyken, Kürt edebiyatının 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıldaki ürünleri bizleri şaşırtıcı zenginliklerle doludur. Daha o çağda Kürt dili üzerine, Kürt yurdu üzerine düşünceler üretilmiştir. Kendi dönemlerindeki diğer şairlerde görülmeyen sosyal konular güçlü biçimde işlenmiştir. Ali Tarmuki'nin, Kürtçe'nin güzelliği üzerine yazdıklarını Türkçe de okuyabilmek için Ziya Gökalp'i (1875-1924) beklemek gerekecekti. Ahmade Hanî'nin Kürt'lerin toplumsal sorunları ve Kürt yurdunun parçalanmışlığı üzerine ürettiği düşünceleri, Kürtlük bilincini Türk edebiyatında okuyabilmek için Namık Kemal'i beklemek gerekecekti. Bu eserler incelendiğinde açıkça görülmektedirki Kürtlerde uluslaşma bilinci sanıldığı gibi yeni değildir. Ali Tarmuki'nin (1590-

1653) Ahmade Hani'nin (1650-1706), Ahmad Bek Komari'nin (1795-1876) Kürt dili ve ülkeleri üzerine yazdıklarının hele Ahmade Hani'nin onlarca Kürt beyliğinin bir krallıkta birleştirilmesi isteminin tüm 19. yüzyıl boyunca süren ayaklanmalardan ayrı düşünmek imkansızdır. tüm bunlar birbirini etkileyen ve bütünleyen olgulardır. Kürtlerde var olan ulusal kişiliğin birer kanıtıdır. Ancak bu etkinin tüm Kürdistanı kapsaması için daha beklemek gerekecekti. Ali Tarmiki'nin dizelerini okuyalım.

*Toprağın şarkısı
Çağların yolu çok uzundur
Halkların yaşamı sonsuzdur.
Ey halkım! mucizevi izler buldum
Senin o güzel dilinde
Seyrederken mavisini
Serin sularının ve temiz gökyüzünün*

*Bu kadar şimşek bu kadar çığlık,
Bu kadar bilinmez kelimeler kulaklarımızda
Gece uzun ve ufuk griydi
Fakat uyanmak bir o kadar güzeldi.*

*Üfür kavalına
Mart geceleri uyuklayanlardan daha güzel
Onun nazik sedasından gözyaşları düşer
Bu ülkenin yaylalarında
Kürtçem! sen yalnız ebedisin.*

Bir başka şiirinden;

*Kürtçe sözler yakut taşıdır, ey Perikhan!
Sana bir kolye yapacağım ondan
geçecek sarhoşluğu şarabın
Vede senin gençliğin, Perikhan'ım! (Peri kızı, Melek)*

Ahmade Hani'nin ise toplumsal sorunlara daha geniş perspektivden baktığı görülür.

Kürt birliğinin sağlanması toprak bütünlüğünün elde edilmesi için birleşmek gerektiğini ve bunun için de bir krala ihtiyacı olduğunu çarpıcı dizeleriyle anlatır. Yeri gelmişken hemen belirtelim ki daha önce M.Emin Bozarslan tarafından yapılan Memo Zin adlı eserin çevirisinde

bazı bölümlür nokta nokta verilmiş, çevrilmemiştir. Hangi nedenlerle çevrilmediğini bilemiyoruz. Her ne hal olursa olsun bu dizeleri tam olarak sunmayı bir görev biliyoruz.

*Olsaydı eğer bir kralınız
İyilik sahibi bir şir isteyenimiz*

*Bizim de külçemiz sikkeyle basılır
Bu denli revaçsız ve şüpheli kalmazdı*

*Ne kadar safi ve temiz olsalar da,
Altın ve gümüş sikkeyle değer kazanırlar*

*Olsaydı bir padişahınız eğer
Allah verirdi o'na şerefli bir iktidar*

*Gösterilseydi eğer o'na bir taht
Gösterirdik kendimizi bu taht ile*

*Olsaydı eğer bir tacı
Duyardık ondan büyük bir şeref*

*Biz yetimleri ederdi teselli
Kurtarırdı namertlerin elinden bizi*

*Brakacaklar Rumlar bize hakim olmayı
Topraklarımızı parçalamaktan ve köleleştirmekten*

*Türkler ve Tacikler tarafından yenilen
köleleştirilip dilenci yapılan bizler*

*Fakat Allah cezalandırmak için bizi
Saldı üstümüze bu Rumları ve Persleri*

*Eğer onlara bağlılık bir utanç ise
Bu utanç düşer beylere*

*Şeref sadece prenslere ve emirlere aittir
Ne yapabilir şairler ve yoksullar.*

Ahmed-i Hani

Bir başka dizelerde Kürtlerin neden parçalanmış olduğunu, neden bu duruma düşüklerini kendisine sorar.

*Ben Allahın hikmetinde şaşakaldım:
Kürtler dünya devletinde,*

*Acep ne sebeple kalmışlar boynu bükük
hepsi birden niçin olmuş mahkum.*

Kürt ülkesinin bu dağınıklığı onu rahatsız etmektedir. Kürtler yoksul-
durlar evet! Ama Kürtler korkak değildirler, savaştan kaçmaz, cenga-
ver ve silahşörlerdir. O halde neden kendileri için birleşmezler?...
Ahmade Hani sadece olayı izlemekle kalmaz, heyecanlı bir şekilde ne
yapılması gerektiğini de yazar. Birlikten ve Bütünlükten yanadır. çizdiği
sınırlar bir aşiretin veya bir beyliğin değil, bir ülkenin ve ülkede yaşayan
bir halkın bütününe kapsamı açısından oldukça çarpıcıdır. Bu eski
Türk edebiyatında görülen "Yurtluk kavramından çok ayrı bir karekte-
re sahiptir"

*Bak, Arabistan'dan Gürcistan'a kadar
Kürtlüktür olmuş kaleler gibi*

*Bu Rumlarla Acemler onlarla hisar olmuş
Kürtlerin hepsi dört kenarda yer tutmuş.*

Kürt ülkesinin ikiye bölünmesini de umutsuzluk olarak görmez bunu bir tek hedef için birleştirmeye çalışır ve duygularını ortaya koyar.

*Yaptı Kürt halkı iki kamp
Kader okuna bir hedef için*

Ahmade Hani şiirlerinde Kürtlük bilincini herşeyin üstünde tutar. O'nun için en önemli sorun Kürt ülkesinin kendi kaderini kendi eline almasıdır.

Ben bir kürdüm

*Eğer bu meyve suyu değilse bile
Kürttür O, ve budur önemli*

.....

.....

*Ben bir ipek böceğiyim, sarraf değilim
Kendimi ben yarattım, kimse beni eğitmeden*

*Ben dağların ve uzak yolların kürdüyüm
Ve bir kaç cümleler kürtçe sana söyledim.*

Kürt edebiyatındaki bu gelişmeler şaşırtıcıdır. Ama uzun süre bilince çıkartılmadığı için bize şaşırtıcı gelmektedir. Baskıyla asimilasyon politikalarıyla, yasaklamalarla bir tarihi zenginliğin üstü örtülmek istenmekte ve kürt ulusunun tarihle olan kökü kurutulmaya çalışılmaktadır. Devlet kütüphanelerinin, müzelerinin kilitli dolapları kırıldığında yarın çok daha gerçeklerin açığa çıkacağı şüphesizdir. Türkiye üzerine araştırma yapmaya alışmış elit bir aydın tabakası da suya sabuna fazla dokunmadan, devlet politikasının üstüne fazla gitmeden kürt sorununa oldukça ürkek yaklaşmışlardır. Acaba gençliğimizin yanlış bilgilerle donatılmasında resmi devlet politikası kadar bu aydınlarımızda suçlu değil midir? Oysa tarih daha pekçok, ama pekçok gerçekliğin açığa çıkmasına gebe dir. Yeter ki bilimsel araştırma ruhunu devlet politikasının ayakları altında çiğnetmiyelim.

Sözü yine direnen, herkesin arapça ve farsça yazmaya meraklı olduğu bir dönemde kendi dilinin güzelliğini düşmanlarının gözüne adeta sokarcasına işleyen Ahmede Hani'ye bırakılır.

*Duruyu bir yana itip içti tortuyu
İnci gibi olan kürt dilini*

*Düzene koydu, intizama getirdi,
Böylece amme için çekti cefa*

*Ki el demesin "Kürtler,
İrfansız, asılsız ve temelsizdirler.*

*Çeşitli milletler kitap sahibidir,
Sadece Kürtler nasipsizdirler."*

*Hem düşünce adamları demesin ki "Kürtler,
Amaç edinmediler aşkı*

*Hep birlikte ne isterler, ne de istenirler
Hep beraber ne severler, ne de sevilirler.*

*Onlar aşkın tadından yana hepten nasipsiz,
Hakiki ve mecazi aşktan da boştur."*

*Hayır... Kürtler o kadar kemalsiz değil,
Fakat öksüz ve mecalsizdir*

*Hep birden bilgisiz ve cahil değil
Sadece sefil ve sahipsizdir.*

Kürt edebiyatının, düşünce ve sanat ürünlerinin 10.yüzyıldan itibaren birden bire ortaya çıkmasının maddi temeli, bölgedeki güç dengelerini de fırsat bilan büyük aşiret ve beylerin toparlanarak siyasal pilanda etkinlik kurmaları ile açıklamak mümkündür. Böylece halk üzerindeki siyasal otorite boşluğu kalkmış, diğer yandan bu siyasal otorite halk yaşamına bir düzen getirmiştir. Gerek Mervani, gerekse Eyyubi kürt devletleri bu siyasal boşlukları doldurdıkları gibi, kültür ve edebiyat alanında kişiliklerinin ortaya çıkmasını, kendi toplumsal varlıklarının

çevre halklara gösterilmesine önayak olmuşlardır. Siyasal plandaki bu otoriter dönem kısa da sürse etkileri kültür yaşamında uzun sürmüştür.

Özellikle Eyubiler devleti döneminde siyasal yönetimin ve ordunun önemli bir bölümünü teşkil eden kürtler tüm orta doğuya yayılarak kültürel planda önemli etkinliklere sahip olmuşlardır. Selahattin Eyyubi'nin ölümünden sonra da kürtler yönetim birimlerinde etkin olmaya devam etmişlerdir. Bu dönem osmanlıların bölgede hakimiyet kurdukları döneme kadar devam eder.

Eyyubi Kürt devleti kısa bir dönem de sürse, kürtler üzerinde oldukça büyük etkiler yaratmış, Ortadoğunun her halkı ile yakın ilişkiye sokmuştur. Bu ilişki aynı zamanda kültürel alanda etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Durgun olan aşiret ekonomisi bu yoğun yer değişim ve ilişki döneminde hareketli bir hale getirmiştir. Her ne kadar kapitali yoğunlaştırıcı iç etmenlerden yoksunda olsalar, mal kullanmanın, değiş-tokuşun yarattığı zenginlik, kendi kendine yeterli olmada taşıdıkları üst sınır, kültür alanına da damgasını vurmuştur. Nitekim Anadolu'da ahi kurumunun ilk örneği ve kaynağı olarak görülen fütüvvete dahil olma, o günün modası içinde kürtlerde de yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Kaynağını dinsel değerlerden alan, feodal şöhret ve gururu en üst derecede yaşayan fütüvvet sahibi kişi, bu kavramın özelliği olan "eli açıklık, yigitlik, gözü peklik, başkasına yardım edicilik" kurallarını yerine getirmek zorundadır. Her ne kadar Anadolu'daki ahi kurumunun tersine fütüvvet ekonomik özellikten çok dinsel bir özellik gösteriyorsa da kürtler ekonomik yaşamlarının en parlak dönemlerinde fütüvvete dahil olmuşlar ama ahiliğe yabancı kalmışlardır. Abbasi halifesi Nasır Lidinillah'tan sonra, fütüvvet verme yetkisi Selahattin Eyyubi'ye geçmiş, Eyyubiler devleti yıkıldıktan sonra da Mısır Memluk sultanları fütüvvet beratı vermişlerdir.

Memluk Sultanları döneminde hala kürtlerin yönetiminde bulunan Suriye ve yukarı mezopotamya'da, o dönemin valisi Aleaddin el Hakkarî fütüvvet beratını "kürt aşireti beylerine ve bütün kendi dağlık bölgesi halkına" giydirmiştir. Vali Aleaddin el Hakkarî şeyh Abdulhamid'i Mısır'a fütüvvet beratı dağıtma yetkisi almak üzere gönderir. Bunun sadece valinin değil "aşiretlerin" ve "dağlık bölgesi halkının" da istemi olduğu elde edilen belgelerden anlaşılmaktadır. Neşet Çağatay'ın Ahi'lik adlı çalışmasında aslının Münih'te olduğu belirtilen bir belgede, aşiretlerin ve dağlı bölgesi halkının fütüvvete ve fütüvvet giysisine çok ilgi gösterdikleri ve yalnız "fütüvvet hakkı için" yemin ettikleri, bunlardan hiç birinin, hiç bir zaman fütüvvet üzerine yemin edip de yalan söylediklerinin görülmediği belirtilmekte ve fütüvvet müsaadesi için yazılı

bir emir istenmektedir. Gerekli hazırlıklar yapılarak, fütüvvet giysisi olan gömlek ve şalvar gümüş bir sandığa konmuş, atlasa sarılmış, misk ve anberle kokulandırılmış ve ipek bir iple bağlanmış ve Abdulhamid'e, Alaeddin el Hakkari'ye giydirmek yetkisi verilmiştir. Bunlarla birlikte ona bir kılıç, bir tal'a, bir sancak, bir mühür ve bir mendil verilmiştir. Sultanımızın bu emri yerine getirildikten sonra aşağıdaki secili hutbe isdaredildi: "Peygamber'in ashabından en soyluları ile (Ali b. Ebi Talip kastediliyor.) fütüvvet neseblerini bağlamış olan Tanrıya hamdolsun ... Tanrı, Muhammed'in beline Cebrail aracılığı ile kemer (şed) bağlamıştır. Tanrının rahmeti onun soyu ve arkadaşları üzerine olsun."(177)

Sunmaya çalıştığımız örnekler kürt edebiyatı içinde sadece bir de-mettir.. Aynı örnekleri anonim halk edebiyatı ürünlerinde de görmek mümkündür. bu edebiyat ürünleri içinde, bugün yoksul ve geri bir eko-nomik yapıda olan Hakkari bölgesinin 1000 yıllarından sonra 19. yüzyıl sonlarına dek gösterdiği gelişmeler kürt edebiyatı açısından özel bir yere sahiptir.

Hukuk ve ilahiyet üzerine arapça yazan İsa Hakkari (? - 1189), Hakkari'nin Bate köyünde doğan Mala-i Bate (1417-1494), Ahmede Hani, Şeref Han (1689-1748) ve Şah Partau Hakkari bölgesinin yetiştirdiği şair ve yazarlarındandır. Bundan başka Harir'li Ali'nin (1009-1078) kürtçe divanı, Cizreli Mela (1115-1160), şiirleri her dönem kürtlerin kalbinde yer etmiş olan Feqi Teyran (1302-1375), Ahmed Bek Komasi (1795-1876), çalışmalarını "Halkının Kitabı" isminde toplayan devrimci şair Hacı Kadir Koyi (1817-1897), Kadın şair Hah Şaraf Hanım'ın divanı (?..-1847), Şeyh Rıza Talabani (1835-1910) Kürt edebiyatının 20. yüzyıla kadarki ürünleridir.

Kürt edebiyatı elbette sadece şiirle sınırlı değildir. Taramanlı Ali 1591'de kürtçe bir Arap dili grameri yazmıştır. Yine aynı yıllarda Bitlis prensi Şeref Han, Kürt tarihini anlattığı Şerefname isimli kitabını bitirmiştir (1596).

Bunun dışında Kürt dili üzerinde, Avrupalı birçok seyyah, misyoner ve devlet görevlileri tarafından araştırma yapılmış, gramer ve sözlükler yayınlanmıştır. Bu çalışmalara yer yer Kürt, Türk ve Ermenilerden de katılanlar olmuştur. Kürt dili üzerinde çalışma yapmak isteyenlere bir ön bilgi olması bakımından 20. yüzyıla kadar yayınlanan eserlerin kronolojisini aşağıda veriyoruz:

1- 1655: Evliya Çelebi'nin Kürtçe lügatı (178)

2- 1787: Bahdinin bölgesinde 18 yıl kalan İtalyan misyoner P.Maurizio Garzoni'nin Gramatica e Vocabolario della Lingua Kurda; isimli Roma'da basılan kitabı.

3- 1795: Baban Beylerindn Kadiri tarikatı şeyhi Meref Nodeyi Berzenci (1752-1838) nin oğlu için hazırladığı 1500 kelimelik arapça-kürtçe lügatçe,

4- 1836: Baselli misyoner Hörnle G. Schneider etnografi ve dilbilim çalışmalarını "Über ihre Reise nach Urmia und einigen andern Kurdistriken im Wwsten dieser Stadt"ın: Baseler Magazin Für die neueste Geschichte der Evangelischen. Missions und Bibelgezelichaften'de yayıladı. İncil'in Kürtçe çevirisi onun çalışmaları sayesinde olmuştur.

5- 1840-1848: Rus Kürdolojisinin babası sayılan, Ermeni yazar Haçatur Abovyan (1809-1848) Kürt dilini Kurmancı ve Zazaca olarak iki ana guruba ayırarak, kürt medeniyeti üzerine önemli makaleler yazmıştır.

6- 1840: Alman dilbilimcileri E. Rödiger ve A.F.Pott'un kürtçe üzerine araştırmaları, Kürdischen Studien,"Zeitschrift für die kunde des Morgenlandes"te 1840, 1842, 1844, 1850' de yayınlandı.

7- 1853: Rus dilbilimcilerinden, Kazan Üniversitesi Türkçe profesörü E. Beresine, Musul ve çevresinde konuşulan Kürtçeyi inceleyerek bir gramer ve sözlük hazırladı. (E. Beresine: Recharches sur les dialetes persans, Kazan, 1853)

8- 1857: Alman oryantalisti Bernhard Dorn (1805-1881) St.Petersburg'da öğretim üyeliği yaptığı sırada onun yönetiminde Piotre J.A Lerch (1828-1884) "Forchungen Über die Kurden und die İranischen", St. Petersburg 1857, adlı çalışmasında Kurmancı ve Zazaca metin derlemeleri, Almanca çevirileri ile birlikte yayınlar. Kitabın girişinde Kürt dilinde daha önce yapılmış çalışmaların tümünün eksiksiz taramasını yapar. Ertesi yıl Kürtçe/Rusça ve Zazaca/Rusça bir sözlük yayınlar.

9- Rus İranologu A. Chodzko, Paris'te yayınlanan Journal Asiaticue'te Kürtçe'nin önemli lehçeleri üzerinde araştırmalarını yayınladı. " Etude philologigues de lalangue kurde (dialecte de Süleymanie) Avril-Mai 1857. 1. kısım; dialecte kurde oriental, dialecte kurde occidental. 2. kısım; Kurde de Khorasan, Kurde de Mossoul.

10- 1860: Kürt dili ve edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların önemli bir bölümünün bulunduğu St. Petersburg'da Erzurum'da görev yapan A. Jaba yine Bernhard Dorn'un desteği ile " Receuil de Notices et Recits Kourdes" u yayınladı. Jaba Molla Mahmud Beyazidi'den Kürtçe öğrendi.

11- 1864: Viyanalı Oryantalist Friedrich Müller Kürt dili üzerine iki eser yayınladı: "Kurmanji-Dialekt der Kurdensprache, Viyana, 1864" ve "Zaza-dialekt der kurdensprache, Viyana, 1865 ".

12- 1856-1868: Değişik inciller Kürtçe'ye çevrilip İstanbul'da Ermeni harfleriyle basıldı. Harput Protestan misyonerliği 1868'de Ermeni harfleriyle bir Kürtçe alfabe yayınladı.

13- 1879: Ferdinand Jasti, A. Jaba'nın çalışmalarının ürünü olan ilk Kürtçe/Fransızca sözlüğü "Dictionnaire Kurde/Français, St. Petersburg 1879

14- 1880: Amerikan misyoneri Rhea, Gever'de (Yüksekova) kaldığı sırada Hakkari lehçesini temel aldığı bir Kürtçe sözlük yayınladı. "Samul A.Rhea, Brief grammar and vocabulary of the Kurdish language of the Hakari district, Journal of the American Oriental Society 10.

15- 1887-1890: Eugen Prym ve Albert Socim, Kuzey Kürdistan lehçeleriyle ilgili (Tur Abdin ve Botan) bir çalışma yayınladılar. Ayrıca bir Kürtçe/Almanca sözlük hazırladılar. "Kurdische Sammlungen, Erzählungen und lieder in den dialekten des Tur Abdin und von Bohtan, St. Petersburg 1887-1890".

16- 1888: A. Houtoum Schindler, Amurlu, Balkor, Mokriso zanzana, Bahtiyari, Lori, Goran lehçelerini kapsayan "Beitrage zum Kurdischen Wortschatse in Zeitschrift des Deutschen Morgenlandischen Gesellschafft" isimli çalışması.

17- 1891: S.A. Egiazorov'in 3000 kelimelik Kürtçe/Rusça ve 4000 kelimelik Rusça/Kürtçe sözlüğü.

18- 1892: Bitlis-Modkan yöresi valisi Yusuf Ziyaeddin Paşanın Bitlis, Siirt bölgesi lehçesi için hazırladığı "El-hadiya, El-hamidiye, fi El-lughat, El kurdiye, İstanbul 1892" isimli Kürtçe/Arabça sözlük.

19- 1895: Fransız konsoloslu Amedee Querry tarafından hazırlanan küçük bir lughat "Memoires de la Societe Asiatique'de yayınlandı.

20- 1897: Viyana'lı Orientalist Hugo Makas St.Petersburg'da kürt folkloru metinlerini Almancaya çevirerek, gramatik açıklamalı ve bir sözcük dizisi ile beraber "Kurdische tekste im Kurmanji-dialekte duks der gegend von Mordin" isimli eserine yine 1900'de Diyarbakır bölgesine ait çalışmalarını Kurdische Studien, eine probe des dialekte von Diarbekir: ein Dedich ans Göwar, Jesin-dengebete, St. Petersburg, 1900'de toplandı.

21- 1903: Albert von le Cog, Nubuhar'ın el yazmalarına uygun olarak Kürtçe ve zazaca metinlerini yayınlarak zengin Kürt folklorunun korunmasına katkıda bulundu. "Kurdische tekste kurmangi erzählungen und Lieder nebst einer zaza erzählung, gesammelt und herausgegeben in der urschrift und in transkription mit anhang und wortsammlung deutsch, baba-Kurdisch und zaza, Berlin, 1903"

20. yüzyıla geldiğimizde Kürt edebiyatının en güzel ürünlerini çağdaş sorunlarla yine iç içe görmekteyiz. Vatan, Özgürlük ve Bayrak sevgisini yoksul Kürt köylüsünün, gencinin gönlüne işleyen şairler bizzat ayaklanmaların içinde yer almış, önemli görevler yüklenmişlerdir. Alişer (1862-1937) Kürdistan düşüncesini bölgesel ve mezhepsel kaygılardan arındırıp tek bir vatan düşüncesini işler. Koçgiri savaşlarında ve daha sonra yer aldığı Dersim isyanında çevrasına sürekli bu mesajı vermiştir. Dersim için yazdığı bir şiirde;

*"Kürdistan eline kim ki buluşur
İmdada kavuşur hemen ulaşır,"*

Dersim'in sadece kendisi için değil tüm Kürdistan için savaşmasını ister. Osmanlıya karşı gösterdiği direnişin boyutlarını şimdi genişletmek tüm Kürdistan'a maletmek gerektiğini belirtir. Dersimli kahramanlarla birlikte ileri atılır:

*"Çoşa gelip şimşek gibi sataşır
Etrafı yıkar seli Dersimin
Kahraman çoktur kılıncı takılır
Bütün Kürdistana yardım tokunur"*

Alişer yaşamının sonuna kadar bu ülküler etrafında çalışmalar yapmış, ülküler için savaşıp ölmüştür.

Goran (1904-1962) geleneksel Kürt şiirine yeni bir estetik kazandırmayı başarmış ve en popüler şairlerden biridir.

Vatan şiirleriyle ünlü Dildar (1918-1948) yok edildiği söylenen Kürt halkının varlığını,

*"Ey düşman; Kürt halkı yaşıyor hala
Zaman makinasının ateşleri onu yakmadı."*

diye düşmanın yüzüne haykırırken ileri atılır ve onunla boğuşur.

*"Kalkıyor ayağa Kürt genci cesurca
Çizdi tacını yaşamın kanyla."*

Vatan için savaşı ve vatan için sevgisi çağdaş sorunlardan ayrı değildir. Bu sevgiyi ve mücadeleyi sosyal bir devrim ile birleştirir.

*"Biz kızıl bayrağın ve devriminin çocukları
seyret geçmişimizi, bak ne kadar kanlı."*

Dildar'da tarih bilinci oldukça kuvvetlidir. Bugünü sürekli tarihle birleřtirir dūřmana inat. Bu nedenle Kūrtler arasında kısa sūren yařamına raęmen milli řair olarak adlandırılır.

Biręok direniře tanık olan Mahabad kentinde doęan Hemin (1921..) pers ideolojisinin etkisi altında, Kūrtlerin de Perslerin bir kolu olduęu ve bu nedenle Kūrt diye ayrı bir soyun mevcut olmadıęını yayan propaganda karřı řiirlerinde inatlıca "Ben Kūrdūm" diye haykırır. Dizelelerinde Ahmade Hani'yi tekrar yařatır. Gūnlūk yařamın nimetleri o'nu ilgilendirmez özgūrlūęū daęlarda bulacaęını bilir:

*"Ne melek gōzlere ne de beyaz gerdanlara aşığım
Ben dağlara, taşlara ve ęıplak doruklara vurgunum*

*Ne kadar olursa olsun ızdırabım,
yoksulluğım ve mutsuzluğım*

*Hizmet etmeyeceęim dūřmanına
Hiçbir soluk vermiyeceğim ona*

*Hiç gelir falakalar, zincirler, işkence bana
Vucudum paręalansa bile
Haykracaęım: Ben Kūrdūm diye !.. "*

Hemin 1946 Mahabad Kūrt Cumhuriyetinde önemli gōrevler almıřtır.

Yine Mahabad'ta doęan Hejar (1921) řiirlerinde Kūrt ũlkesinin bōlūnmūřlūęūnū, yoksulluęunu Ahmade Hani gibi konu edinir. Tabi yeni materyallerle: Kūrdistan ũzerinde ęıkarılan petrolūn nereye gittięini sorar:

*"Petrolūmūzle zenginleřen zulumcūlerimiz
Brakmazlar yakmak için bile bir pay
Siyah gecelerimizin lambalarına..."*

Hejar dōnemindeki tūm isyanlarda yer almıřtır. ũlke ve mũcadele kavramı olarak sadece İran kũrdistan'ı deęil, Irak ve Suriye Kũrdistan'ında da bulunmūř Barzani ile birlikte savařmıřtır.

Kūrt halkının barışa susamışlığını ve demokratik haklarını dizelerinde řōyle dile getirir.

*"Yasaklandı bize ana dilimizde okumak
Barış içinde nefes vermemiz yasak
Katledildi binlerce ve binlerce gencimiz
Biz Kürtler için oldu bir cinayet
Özgürlüğe susamak, özgürlüğü istemek."*

Cigerhun ise tüm Kürt edebiyatını benliğinde yaşatması açısından çağdaş edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Ulusal Kürt edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Ulusal Kürt edebiyatının en anlamlı ve verimli eserlerini Cigerhunda görmek mümkündür. Bu ise apayrı bir çalışmanın ürünü olabilir.

VAHŞİ KAPİTALİZMİN KISKACINDA YOKSUL BİR ÜLKE : KÜRDİSTAN

"Üretimleri henüz aşağı biçimleri, yani kölelik ya da serflik düzenini aşamamış halklar, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir pazara sürüklenipte, ürünlerinin dış ülkelere satılması bu yüzden başlıca çıkarları durumuna gelince, işte tam bu andsn başlayarak, aşırı çalışmanın, uygarlığın bu yeni ürününün korkunçluğu da, köleliğin ve serflikin barbarlığı üstüne biner." (179)

A - Sevres ve Lozan anlaşmaları: Kürdistan'ın ikinci bölünüşü.

Osmanlıların son üç'lü Jön Türk Yönetimi (Enver, Talat, Cemal yönetimi.) sırasında Alman emperyalizmi iyice yerleşir. Çünkü Almanya Jön Türklerin ideolojisi durumuna gelen pantürkizm'i destekliyordu. Gerçekte ise bu, Alman emperyalizminin Uzakasya'ya kadar el atmasının hesaplarıydı. 1913 yıllarında Osmanlı ordusu Almanya'dan gelen general Liman Von Saders "Paşa" başkanlığındaki bir talim heyetinin etkisi altında kalır. Alman "Paşa!"nın kendisi I.Ordu Komutanlığına getirilir(180). Böylece Alman emperyalizminin ön asya'daki bir kolu olarak I.dünya savaşına hazırlanırlar.

Savaş hazırlanan Osmanlılar, kürtlerden oluşan birlikler kurarlar. Yaşlılar, kadın ve çocuklar dışında herkes askere alınır. Geride kalan halk açlık ve bakımsızlıktan kırılır. Osmanlı hükümeti savaşı bahane ederek vergileri artırır. Parası olmayanın malını, hayvanını zorla alıp götürürler. Erzurum ve Sivas'ta karargah kuran orduların yiyecek, içecek ve geçimi bölgedeki yoksul halkın sırtına yüklenir. Kürdistan'da yalnız Dersim bölgesi savaşa katılmayı reddeder. Osmanlı ordusuna asker göndermezler.(181). Hiçbir cephede başarı sağlayamayan Osmanlı ordusunun yaptığı tek şey Ermeni ve Kürtler üzerinde ki baskısını artımasıdır. Yüzbinlerce Ermeninin yanı sıra 700 bin kürt Kürdistan'dan göçe zorlanmıştı.Bunların bir çoğu yollarda açlıktan ve hastalıktan ölür.(182).

Savaşın sonunda yenik çıkan Osmanlı devleti İngiltere, Fransa, İtalya arasında nüfus bölgelerine bölünür. 10 Ağustos 1920 de imzalanan Sevres anlaşmalarına Kürt halkının haklarını belirten rapor sunulur.Kürt halkının temsilcileri olarak toplantıya katılan General Şerif Paşa, Er-

meni halkının temsilcisi olarak katılan Bogos Nubar Paşa ile ortak bir önergeyi konferansa sunarlar.(183)

Sevres'e göre Van, Bitlis, erzurum, Trabzon illeri içinde olmak üzere bölgede bir Ermeni Devleti kurulması kararlaştırılır. Kürtlere de çok dar sınırlar içinde, Urmiyenin bir bölümü ile Irak ve Suriye sınırları dışında Diyarbakır, Urfa ve Cizre çevresinde yarı-bağımsızlığa benzer bir hak tanınmıştır. Pratik olarak Kürdistan bu anlaşmayla parçalara ayrılıyordu. (Sevres anlaşma maddeleri 62-64)

Yenilgi, Türk toplumunda derin etkiler yaratmıştır. Asker, bürokrat ve ticaret burjuvazisi ulusal etkiler altında birleşerek savaşı emperyalist egemenliğe karşı yöneltirler. 1917 Ekim devriminin ezilen halklara sağladığı yeni gelişmelerden de faydalanan bu hareket etkisini tüm Türkiye çapında duyurur. Başını Osmanlı ordularında önemli komutanlıklar yapmış Mustafa Kemal'in çektiği ulusal kurtuluşçu hareketi o dönem destekleyen tek ülke Sovyetler Birliği olmuştur. 1917 Devrimi Türk bağımsızlık savaşı için son derece olumlu sonuçlar doğurmuştur. Sovyet yardımı savaş boyunca silah ve para olarak devam eder. (184)

Burjuva karakterde olan devrim, daha savaş yıllarında (1919-1923) önce Fransızlarla sonra İngilizlerle yapılan anlaşmalarla bağımsızlıkçı yönünden saptırılır. Çünkü Sovyet Devrimi Türk burjuvazisi için de bir tehlikeydi. Bu nedenlerle her iki güç arasında bir denge politikası güden Türk ulusal kurtuluş savaşı dönemi 24 Temmuz 1923 de imzalanan Lozan anlaşmasıyla son bulur.

Başlangıçta, bağımsızlıktan sonra Kürtlere de haklarının verileceğini söyleyen Mustafa Kemal 72 Kürt Milletvekilini açılan Türkiye Büyük Millet Meclisine kabul eder. (185)

Lozan görüşmeleri sırasında Kürtlerin Türklerden ayrılmak isteyip istemedikleri sorusu gündeme geldiğinde Mecliste bulunan Kürt milletvekillerine Türklerden ayrılmayacaklarını bildiren telgraflar çektilir. Mustafa Kemal bu olayı alkışlar ve bu milletvekillerinden ertesi gün Kürt kıyafetleriyle (milli giysileriyle) meclise gelmelerini ister. (186)

Türk ve Kürtlerin hükümette birlik kurduklarını söyleyen Türk delegesi Başkanı İsmet Paşa Türk Devlet sınırları içinde kalan Kürtlerle ilgili bir karar alınmasına engel olur. (187) Daha Sevres anlaşması sıralarında ortaya çıkan bölünmenin şekli bu anlaşmayla kesinleşir. Zengin petrol yataklarının bulunduğu Musul, İngiliz ordusu tarafından işgal edilir. Irak'ta bir İngiliz manda yönetimi oluşturulur ve Irak Kürdistan'ı buraya bağlı olarak yönetilir. Suriye'de de Fransız manda yönetimine bırakılan Kürtler böylece çağdaş dünyaya iç dinamikleri tahrir edilmiş ve dört parçaya bölünmüş bir ulus olarak girerler.

Türkiye’de ise Kürt milli kıyafetiyle meclise gelen Dersim milletvekili Hasan Hayri’ye idam talebiyle yargıldığı istiklal mahkemeleri önünde T.B.M.M’ne "niçin Kürt milli kıyafetiyle geldiği" sorulur?..

B - GEÇMİŞİN ALTINDA EZİLEN BİR ÜLKE:

Kürdistan üzerindeki sürekli savaş ve istilalar toplumun yapısında belirleyici faktörlere sahip olmuştur. İç dinamiklerinin yeterli gelişemesi sonucu, ülkede cılız bir kapitalizmle, güçlü bir feodal yapı hakim durumdadır. Ve yine bundan ötürü 19. yüzyıla sermaye birikiminden yoksun olarak girmiştir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti ise, 1923 yılında İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile Kapitalist modelini benimser. Bu kongre Türk burjuvazisinin kabaran iştahını planlı bir yola sokmaktan başka bir öneme sahip değildir. Çünkü devletin kapitalist olacağı çok önceden biliniyordu. Türk toplumunun kapitalist bir üretim biçimine mümkün olduğu kadar hızla geçmesini sağlamak amacıyla, sermaye birikimini, ticaret ve toprak burjuvazisinin yararına hızlandırmasını üstlenir. (188) Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal’e göre "Yeni Türk devleti cihangir bir devlet değil, iktisadi bir devlet olacaktır." (189) Osmanlı tarihini iyi bilen genç türk burjuvazisi bu nedenlerle ekonomik sorunlara ağırlık vermekte ve ülkede bu temelde gelişecek bir kalkınmaya önderlik etmek istemektedir. Ne varki, o günlerde henüz çok zayıf olan bu sınıfa esas desteği devlet vermektedir. Devlet elindeki tüm olanakları bu sınıfın gelişimi için kullanır. Osmanlılardan beri var olan köylünün toprak özlemi yerine getirilemez.

Kapitalistleşme eğilimleri kendini en fazla devletin Kürdistan politikasında hissettirmektedir. Zayıf olan ekonomik gücünü geliştirmek için buna ihtiyacı vardır. Çünkü kapitalizmin varlığı ve gelişmesi bir kapitalist olmayan üretim biçimleri çevresini gerektirmektedir. (190) Bu nedenle Türk devleti kürdistan’a yeni bir politika ile eğilmek istemektedir. Bu politikanın sonucu:

Türk burjuvazisi, Osmanlı devletinin tarihsel birikimlerini yeni gelişmeler ışığında kullanmışlardır. Bu politika sonucu Kürdistan yeniden işgal edilir ve doğal ekonomi adına ne varsa yıkılıp yabancı pazara bağlanırken, feodal beylere, devlete bağlılık koşuluyla etkili oldukları alanda siyasi ve ekonomik imtiyaz tanınır. Ancak eski isyanların etkisinden kurtulamayan ve ulusal değerlere sahip çıkan önemli bir kesim bu imtiyazları redderek ulusal güçlerin yanında yer alırlar. Cumhuriyat döne-

mindeki isyanların temel askeri gücünde bunlar tarafından sağlanır. Bölgede yer altı ve yer üstü zenginliklerini kullanım hakkı tamamen devlete bırakılır. Kapitalist pazarı doyurmaya başlayan yarı-feodal unsurlar bile sahip oldukları topraklar üzerinde böyle bir kullanım hakkına sahip değildirler. Bu politika Osmanlı devletinin bir "devlet politikası" olarak T.C'ye geçmiştir. Bu kontrol mekanizması, gerçekte sömürgeci bir uygulamanın koşullarından biridir. Bu tarihe kadar Kürdistan pazarı, siyasal olarak osmanlı yönetimi tarafından, ekonomik olarakta imparatorluk bünyesindeki çeşitli uluslara bağlı ticaret burjuvazisi tarafından belirlenirken, T.C'nin kuruluşundan sonra bizzat Türk burjuvazisi tarafından belirlenir ve yönetilir olmuştur.

Tanzimata kadar var olan Kürt hükümetleri ve beylikleri diye adlandırılan sistem sürekli işlememiş olsalar bile burjuvazinin egemenlik anlayışıyla çalışmaktaydı. her ne kadar Eyalet sisteminden Vilayet sistemine geçiş tanzimattan sonra yavaş yavaş işlerlik kazanmışsa da Osmanlı devleti hala kendi otoritelerinin tüm topraklarda ekonomik ve politik olarak kurma peşindedir. Örneğin bir özgür aşiretler sorununu henüz çözmemiş değildir, buna fazlada yanaşmamaktadır. Bu sürecin yerine oturtulması ise T.C. devletinin kurulmasının ardından gelen yıllarda olabilmektedir. Kürdistan pazarını kendi ulusal pazarına bağlama isteminden asla taviz vermeyen Türk burjuvazisi tüm gücüyle Kürt sorununun üzerine gider. 1919-1923 Kurtuluş savaşı yıllarında verilen sözler birden unutulur. Sorunun çözümünde de alınan baz Osmanlı'nın uygulamaya koyduğu ama tam olarak bitiremediği uygulamalardır. Mevcut vilayetler daha küçük parçalara bölünür ve direk merkezi otoriteden yönetilir. Dönem dönem sorunların ağırlığına göre genel müfetişlikler kurularak yönetimde yeni kademeler oluşturulur. Eğer geriye dönüp tekrar kısaca gelişmeleri sıralayacak olursak karşımıza şöyle bir hareket immesi çıkmaktadır:

1- Emperyalist paylaşım savaşına katılan Osmanlı imparatorluğu yenilir.

2- Galip devletlerce Yunanlılar Batı Anadolu'yu istilaya teşvik edilir.

3- M.Kemal 19 Mayıs 1919 da Osmanlı devletinin bilgisi içinde Sam-sun'a çıkar.

4- Buradan Erzurum'a hareket ederek 23 Temmuz da Erzurum kongresini toplar.

5- Tam bu dönemde Sivas vilayetinde Koçgiri aşiretlerinin önderliğinde, oluşturulmak istenen yeni yönetimden Kürtlerin durumunun ne olacağı sorulur; Bu bölgedeki Türk memur ve askerlerin geri çekilmesi ni talep ederler. (191)

6- Erzurum kongresinde işlenen ana tema müslüman Türk ve Kürtlerin "Gavur"a karşı kutsal birliğidir. Kongrenin Erzurum'da yapılmasının bir nedeni de budur. M.Kemal hem dinci çevrelerin, hem Kürtlerin hem de Türk şövenlerinin ortasında yol aramaktadır. Bu kongreye 5 kürt şehrinden 54 delege katılır ve kongre heyetinde 4 Kürt bulunur.

Kongrenin birinci maddesinde yer alan ifade de bu birlik şöyle edilir: "Madde 1... Trabzon vilayeti ve canik sancağı ile vilayet-i Şarkıye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, mamuretülaziz, Van, Bitlis ve bu arada doğrudan Dahiliye Nezaretine bağlı sancaklar hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ayrılmak imkanı tasavvur edilemeyen bir bütün olup saadet ve felakette tam iştiraki kabul ve kaderleri hakkında aynı maksadı hedef ittihaz ederler. Bu muntıkada yaşayan bilcümle islam unsurları yek diğeriye karşı karşılıklı hürmet ve fedakarlık hissi ile doldurulmuş ve "Irki durumu ve toplumsal ve çevrelsel şartların saygılı özkardeştirler" (192)

7- Hemen arkasından, yine aynı çevre içinde 4-11 Eylül arasında Sivas kongresi toplanır.

8- İktidar gücünü toplayan M.Kemal bu vaatlerle Kürtlerin bir kısmını kazanır ve Koçgiri'yi diğer bölgelerden yalıtır. Böylece Topal Osman çetesiyle birlikte hareket ederek ayaklanmayı 1921 yılı yazında bastırabilir. Bu olay T.B.M.M.de önemli tartışmalara neden olur.

9- Lozan (Temmuz 1923) görüşmelerinde Türk tarafını temsilen katılan İsmet Paşa, Kürt sorunu gündeme geldiğinde sürekli biçimde yeni devletin türk ve kürtlerden meydana geldiğini vurgulayarak pozisyonunu kuvvetlendirmeyi denemiştir. Bu görüşmeler sırasında M.Kemal mecliste yer alan Kürt milletvekillerine bu doğrultuda Lozan'a telgraflar çektiğemesi İsmat Paşa'nın durumunu kuvvetlendirmiştir.

10- Görüşmelerden istediği gibi çıkan türk tarafı çeşitli emperyalist güçlerle sağladığı yeni anlaşmalara ve Sovyetler Birliği ile emperyalist güçler arasında sürdürdüğü orta yolcu politikasına güvenerek devleti, Erzurum kongresi kararlarının aleyine olarak, bir tek ırkın, bir tek toplumun varlığı doğrultusunda hazırladılar. "Karşılıklı hürmet ve fedakarlık hissi" yerini bir tek ulusun egemenliği olan "Ne mutlu Türk'üm diyene" biçiminde şekillenen Türk milliyetçiliği hissine terketti. Böylece tüm demokratik formlar ortadan kaldırıldı. Bu tehlikeyi sezen ve direnişe geçen Kürt milletvekilleri hakkında soruşturmalar açıldı. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni, Dersim milletvekili Hasan Hayri ve Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'ler bunlardan birkaçıdır.

11- Kemalist rejimin önemli destekçileri olan Kürt aydınları, subayları ve köylüleri kemalizmin gerçek niyetleri karşısında hüsrana uğraya-

rak tek tek veya kitle halinde bu destekten ellerini çekerler. General İhsan Paşa ve arkadaşları, Albay Halit Bey açıkça yeni rejime karşı koyarlar.

12- Bu gelişmeler Kürt'ler arasında toplumsal bir muhalefete dönüşerek, Kürtlerin ulus haklarının alınması ve tanınmasını temel alan 1925 ayaklanmasına yol açar.

13- Bu ve bunu takip eden diğer ayaklanmaların ardından Türk hükümeti kürtleri kitle halinde göçe zorlar. Zor ve çetin kış şartlarında günlerce yaya yürümek, açlığa, hastalığa karşı koymak zorunda kalan sürgün kabilelerinden sağ kalanlar Batı Anadolu ve Trakya köylerine yerleştirilir. Bu köylerde ağır psikolojik baskı altında tutulan sürgün ailelerin gruplar halinde birleşme istemleri rededilir. Yalnızca Tekirdağ köylerine dağıtılan Kürtlerin birkaç merkezi köyde toplanmalarına izin verilir. Bir araya gelen Kürt gruplarının kendi kültürel değerlerine daha sıkı sarıldıkları görülür. Bu yapıları asimilasyon politikasına mücadele etmediği için bu gruplar tekrar dağıtılır. Kürdistan'da boşaltılan yerlere ise Türkler ya da diğer göçmen gruplar yerleştirilir.(193). Bunlara devletin siyasal desteği yanında ekonomik kolaylıklar da sağlanır.

1,5 milyondan fazla Kürt tüm bu savaşlar sonunda sürgün edilir. Sürgünlerde yol boyunca yüzbinlerce ölü bırakılır.(194)

Askeri işgali tamamlayan burjuvazi Kürdistan pazarını demiryolu ve kara yolu ağlarıyla kendine bağlar. Özellikle 1950'den sonra Kürdistan'da yol yapımı çalışmalarına önem verilmeye başlanılmıştır. Yer altı ve yer üstü zenginliklerine karşılıksız el konur. Tüm madenler, ormanlar, akarsular türk burjuvazisinin gelişimi için kullanılır. Kürdistan Türk pazarına bağımlı bir ülke haline getirilir.

Bu gelişmeler burjuvazinin kendisini geliştirmesi ve siyasal otoritesini kurmasıyla bir paralellik göstermektedir. İzmir iktisat kongresinde alınan kararlar uyarınca güçlendirilmk istenen burjuvazi çeşitli devlet kuruluşlarınca açıkça desteklenir. Bunlardan en önemlilerinden biri olan sanayi ve Maden bankasının kuruluşu (1925) amacı özel sektöre kredi sağlamak, özel kesimle ortaklıklar kurmak ve devlete ait olan sanayi kuruluşlarını geçişi olarak işletmek ve zamanla bunları özel kesime devretmektir. 1932 yılına kadar faaliyette bulunan banka, devlete ait işletmeleri özel sektöre devretmiş ve aynı zamanda 16 özel sermayeli girişime ortak olmuştur.(195).

Emperyalizm ile nisbi ilişkiler içinde gelişme göstermek ve güçlenmek isteyen Türk burjuvazisi 1929 dünya ekonomik bunalımı ile kriz içine düşmüş ve bunu takip eden yıllarda ülkenin kapısını emperyalizme açmıştır. 1945'i takip eden yıllarda Sovyetler'le, kapitalist ülkeler ara-

sında yürüttüğü denge politikasını, kapitalist ülkeler lehine bozarak, yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandırmıştır. 1954 yılında, yeterli görülmeyen dış kaynaklı sermayeyi daha da özendiren düzenlemelere girilmiştir. Bu çerçevede yabancı sermayenin çalışma alanları tarım, madencilik ve petrol alanında genişletilmiştir. Bu yıllarda ABD tüm alanlarda %40' a yaklaşan payla öndedir. Bunu Batı Almanya, İsviçre ve Hollanda herbiri %10'luk bir payla izlemektedir.(196).

Türkiye Kürdistan'ında görülen kapitalistleşme süreci de bu gelişmelerden sonra hızlanmış, pazara açılmamış bir tek köy dahi kalmamıştır.

C- SOSYO-EKONOMİK YAPILARIN EVRİMİ

1-Aşiretlerin evrimi

İlkel Komunal toplumun bir sosyal örgütlenme biçimi olarak aşiretler bir çok yerde yakın zamana kadar feodal yapının yanısıra yaşamını sürdürmüşlerdir. Sosyal ilişkileri ve siyasal sonuçları açısından birbirine benzeyen bu iki tip örgütlenme, Kürt toplumunun ana halkasını oluşturmuştur. Süreç-içinde bir kısım aşiret üyeleri feodaller tarafından serfleştirilmiş de, Osmanlı egemenliği altında eyalet düzeninin getirdiği koruyucu kanunlar altında Kürt aşiretleri varlıklarını koruyabilmişlerdir. Ancak aynı tarihsel dönemlerde Osmanlılar Batı Anadolu'daki özgür türkmen aşiretlerini zorla toprağa yerleştirmektedirler.

Kürdistan'da ilk etapta göçebeler halinde görülen aşiretlerin bir kısmı süreç içinde yavaş yavaş toprağa yerleşmişlerdir. Tarla tarımı veya hayvancılıkla uğraşan aşiretlerde hakim olan **kapalı ekonomidir**. Ekilip biçilebilir toprakların, topluluk üyeleri arasında bölüştürüldüğü yerleşik aşiretlerde ve hayvancılıkla uğraşan kesimlerde, aşiret bireyleri ihtiyaçları kadar üretimde bulunurlar. Tarıma dayalı zanaatçılık da yine kendi ihtiyaçları içindir. Yine yakın zamana kadar Kürtler kendi ürettiği pamuk ve ketenden elbiselerini kendileri dokurdu.

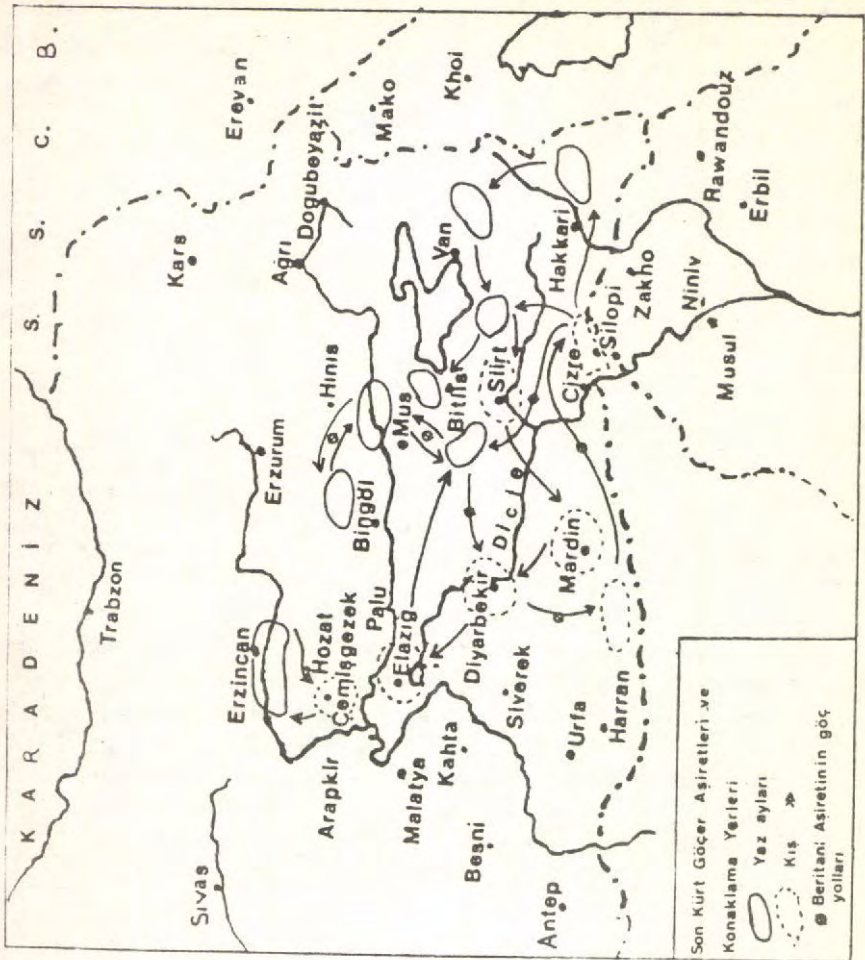
Aşiretin iç ilişkileri kendine özgü nitelikler taşır. Aşireti yöneten yine aşiret üyelerince seçilen kişidir. Aşiret reisliği için aranan koşul onun, becerikli, yiğit ve aşiret çıkarlarını iyi koruyan biri olması gibi nitelikler taşımasıdır. Aşiret reisinin üyelerine baskı yapma onları istediği gibi kullanma hakkı yoktur. Toplulukta gelenek ve görenekler töreler son derece etkindir. Sosyal ilişkileri düzenleyen yazılı yasalar, devlet yasaları değil, törelerdir. İhtilafları aşiret kendi içinde çözer. Bunu yaşlı ve etkin kişilerden oluşan bir meclis yerine getirir.

Aşiretin dışı karşı güvenini koruması, aşiret dayanışmasını yaratan etkenlerin başında gelir. Özellikle merkezi otoritelerin zayıf olduğu, soygun ve saldırıların çoğaldığı dönemlerde bu önemlidir. Aşiret üyeleri dış saldırılara karşı korumak için birbirine kenetli olmak zorundadırlar. Bu dayanışma aşiret içinde var olan kan bağı ile daha da pekişir.

Aşiret organizasyonunda üretim aletleri ortaktır. Ancak ekonomik gelişmeler, toprağa yerleşen aşiretlerde, aşiret üyeleri arasında bir varlık farklılığı doğurur. Özellikle ekonomik gelişmelerin hızlandığı Türkiye Cumhuriyeti döneminde bu farklılık aşireti üretim aletlerine sahip olanlarla olmayanlar gibi iki kategoriye bölmüştür. Geniş topraklara sahip olanlar, bu topraklar üzerinde başkalarını yarıcı veya kiracı olarak çalıştırlar. (197)

Aşiret ilişkilerini ayakta tutan geri ekonomik yapının çözülmesi, pazar ekonomisinin gelişmesiyle mümkün olur. 1950'lerden sonra, yol yapımı çalışmalarının hızlandığı Kürdistan'da, yavaş yavaş kapalı ekonomik yapıdan sıyrılır. Meta dolaşımı bir ihtiyaç haline gelir. Batı'da üretilen ürünler Kürt şehirlerinde görülmeye başlanır. Tarımda endüstriyel bitkilerin ekilmeye başlandığı yerde çözülme daha hızlı olur. Buralarda büyük çaplı artık-ürünün yaratılması nedeniyle, pazara açılma konusunda elverişli bir duruma sahip olurlar. Kapitalist hırsın ve ekonomik çıkarların günden güne yoğunlaşması bireyselliği de beraberliğinde getirdiğinden, aşireti oluşturan nedenlerle bir birlikte kan bağı da anlamını yitirir.

Endüstriyel bitkilerin alımı olan araçlar makinalaşmaya dayalı bir sömürü kurmak anlamıyla, köylünün toprağına, gerek borçlandırma, gerekse satın alma yoluyla el koyarlar. (198) Böylece ailelerin bölünmesi ve toprakların elden çıkmasıyla birlikte topraksız bir köylü tabakası oluşur. Bunların bir kısmı başkalarının yanında ortaklık yaparken bir kısmı da mevsimlik işçi olarak metropoldeki büyük şehirlere çalışmaya giderler. Bu kesimin köylüleri ile bağı kopmadığından tam anlamıyla proleterleşemezler. Ancak köyde makinalaşmanın hızlanmasıyla bir tarım proleteryası oluşur. Tarım proleteryası daha çok feodallerin evrimi ile büyük bir sayıya ulaşır.

Son göçer aşiretlerden bazıları şunlardır.

Beritanlar: Bingöl, Mus, Diyarbakır, Ceylanpınar, Silopi, Siirt alanlarında konaklarlar.

Düdüren, Batüyan, Davudyan, Tayan, Alıkan, Kiçan, Sorhan, Zifksn, Gerişan, İspirtiyen, Memediyan: (Kışın) Mardin, Diyarbakır, Elazığ, Siirt ovalarında; (yazın) Siirt, Bitlis Hakkari ve Van bölgesi dağlarında konaklarlar. Yarı göçebe aşiretler, Şavaklar: (Kışın) çemişgezek; (Yazın) Munzur dağları, Eğin.

II- Feodallerin Evrimi

Batı Anadolu'da tarım alanında görülen kapitalistleşme 19.yüzyılda başlanmasına karşı, Kürdistan'da büyük toprak mülkiyetine dayalı kapitalistleşme daha geç olur. Bundan feodal beylerin yeni gelişmeler karşısında duyduğu siyasal korkuların da etkisi büyüktür. Osmanlıların zayıflığı; ardından Türk ulusal savaşı ve ardından gelen gelişmeler istikrarsızlığı; kapitalist pazara açılmaya engel olmuştur. Bu nedenle aşiretler gibi feodal beyler de pazar ekonomisine geç girerler. Bu döneme kadar süren süreç içinde, feodaller sınıfı, tüketmediği artık-ürünü öteki tüketim maddeleriyle mübadele eder.

Kürdistan'da pazara açılma oluşumu cumhuriyet dönemindeki isyanlardan sonrasına raslar. Örneğin daha 1927 yılında Erzincan'da ürünün ancak % 2'si pazara sürülmektedir. (199)

Kemalist burjuvazi tarafından ezilen feodal beyler gelişmelere boyun eğerler. Kürdistan pazarını kendi ulusal pazarına bağlama istemi, zorunlu olarak ekonominin kurallarını da harekete geçirir. Doğal ekonomi adına ne varsa yıkılır ve yerine meta ekonomisi sokulur. Çünkü burjuvazinin kendi gelişimi için buna önemle ihtiyacı vardır. Kürdistan'daki kapitalist olmayan bu yapılar, Türk burjuvazisi için verimli bir toprak oluştururlar. genç türk burjuvazisi sermaye birikimi sağlamanın yolunu bu pazarı elde etmekle sağlayacağını bilmektedir.

İsyanların başarısızlığından sonra, devlete karşı koymama koşuluyla toprak üzerindeki mülkiyetlerini istedikleri gibi kullanan feodal beyler, köylü üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahip olurlar. 1950'den sonra, devlet kurumlarının da tam anlamıyla işlerlik kazanmasından sonra değişimler kendini açığa vurur. Bu tarih, emperyalizmin çeşitli anlaşmalarla Türkiye'ye daha güçlü girişinin de tarihidir. Makinalaşmanın Türkiye'de hızla artmasından Kürdistan da nasibini alır. Pazar ekonomisinin dayattığı daha fazla üretim güdüsü, feodalleri, büyük toprak mülkiyeti sahiplerini makinalaşmaya zorlar. Tarımda makinalaşma sonucunda, işgücü fazlalığı açığa çıkar. Mülk sahipleri besleme gereği duyduğu köylüleri serbest bırakırlar. Bunların bir kısmı büyük şehirlere -Adana, İstanbul, Ankara, İzmir v.b. gibi- iş bulmak umuduyla göçerler.

Ellerine küçük çaplı da olsa sermaye geçiren feodaller dönüşüme uğrayarak, sermayelerini ticarete, küçük çaplı sanayi alanlarına yatırır. Köyden çıkarak büyük kent merkezlerine yerleşirler... Böylece Türk burjuvazisinin üretim mallarının Kürdistan'da pazarlanmasında da aracı rolü oynarlar. Ayrıca Banka kredileriyle, konumlarını güçlendirerek köylüler üzerindeki etkinliklerini korurlar.

Gaziantep, Urfa, Diyarbakır ve Mardin'de şehirlere yerleşen ve toplam tarım arazilerinin % 70'ini kontrol eden bu unsurlar bu aşiretlerdeki toplam çiftçi ailelerinin % 7,5 ini oluştururlar.

Bu temelde oluşan sınıfsal çelişkilerin kendileri için tehlikeli olmasını engellemek için, kabileci-feodal ilişkileri kültürel düzeyde korumaya çalışırlar. Böylece köylüleri hala etkileyebilirler. Bunda siyasal oy hesaplarında payı vardır. Ekonomik alanda burjuvazinin üretim mallarının pazarlayıcısı -komprator burjuvazi- olma rolünü üstlenirken siyasal alanda da ayrıcalıklara sahiptirler. Seçimlerde, kendileri veya destekledikleri kişiler rahatlıkla seçilebilirler. Tüm bunlara rağmen, makinalaşmanın yaratıldığı sınıfsal ilişkilerdeki farklılık giderek büyümekte ve feodal ilişkiler kültür alanında da kaybolmaktadır. Toplumsal gerilim sürekli artar ve topraksız köylüler silahlanarak büyük toprak mülkiyetlerini işgal ederler.

Tarımda kapitalistleşmenin sonucu ekonomik olarak güçlenen bu sınıf, kendi "Ulusal Pazarı" konusunda son derece isteksizdir. Türk burjuvazisiyle girdiği işbirliği o'na yetmektedir. Ancak, tüm bu avantajları bir tek şartla kullanabilmektedir: Bölücü olmama yani Kürtçü olmama halinde!..

Böylelikle, Batı Anadolu'da ki burjuvazinin oluşturduğu devlet örgütlenmesi içinde, her iki ulusun burjuvazisinin bir ittifakından değil, birinin lehine diğerinin boyun eğmesinden söz edilebilir.

III- Tarım ve sanayi alanındaki gelişmeler

Tarım

Tarımda makinalaşmanın başlaması önemli değişimleride beraberinde getirmiştir. 1960'dan 1980'lere gelinceye dek tarımsal aletlerin artış hızı Türkiye ortalamasının çok üstündedir. 1965-1966 yıllarında bu artış Türkiye'de % 19, Kürdistan'da % 45; 1966-67'de % 15 ve % 24'tür. (200) 1964 yılında 51.781 olan Türkiye'deki toplam traktörün 2014 adedi Kürdistan'dadır. 1982'de ise Türkiye'de ki toplam 491.001 adet traktörün 47.861 adedi Kürdistan'dadır. Kürdistan'daki gelişme 1964-1982 arası % 2276 ya ulaşırken Kürdistan dışındaki Türkiye toprakları üzerinde % 736'lık bir gelişme görülür. (201)

Makinalaşmanın bu hızına karşın, ürünlerden elde edilen verim bu kadar yüksek değildir. Bunda modern tarımın tam anlamıyla yapılamamasının ve Kürdistan'ın dağlık bir alan olmasının rolü büyüktür. Gübreleme ve sulama hala yeterli düzeyde değildir. Türkiye'de tüm ekilir toprakların % 21'ni oluştururken, verimin % 15'ini elde edebil-

mektedir. Bu oran endüstriyel bitkilerin ekim sahasında daha yüksektir. Türkiye'deki toplam ekilen endüstriyel bitki alanının % 9,8'nü oluşturmaya karşın % 8,9'lık bir verim elde etmektedir.

Endüstriyel bitkiler arasında en büyük payı şeker pancarı ekimi oluşturmaktadır.

Hayvancılık alanında, Kürdistan büyük bir kaynak oluşturmaya rağmen yeterli hayvansal ürünler elde edilememektedir. Bunda hayvan ürünlerine bağlı sanayinin gelişmemesinin rolü büyüktür. Bu alanda sadece devlet yatırımlarından bahsedilebilir. Bunlarda batı'nın ihtiyaçlarına göre planlanmıştır. 33.421.428'e varan hayvan sayısı ile önemli bir yere sahiptir. Bu sayı Türkiye'deki sayının % 39'udur. Buna karşın deri üretiminin % 16'ni et üretiminin % 13'nü , süt üretiminin % 35'ni karşılamaktadır. Bakınız tablo 1.

Sanayi

Türkiye topraklarının %30'nu (230 000 km kare) ve nüfusun % 20'sini oluşturan Kürdistan'da sanayi çok zayıf niteliktedir. Önemli yer altı ve yer üstü zenginliklerine devlet tarafından el konmuştur. Özellikle maden ve petrol çıkarmayla ilgili kurulan işletmeler batıdaki burjuvazinin sanayidaki ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Petrolün en büyük bölümü, elektrik üretimindeki en önemli pay bu topraklardan elde edilmesine karşın ülke bunlardan yeterli biçimde faydalanamaz. Şehirleşme plansızdır ve alt yapı tesisleri ya yoktur yada gelişmemiştir.

Ülkede en büyük işletmeler devlet tarafından kurulmuştur. Bunun dışında özel sektöre ait yatırımlar çok azdır. Tüm devlet yatırımlarının % 10'nu, özel sektör yatırımlarının % 2,7'si Kürdistan'dadır. (202). Bu nedenle kökenli gelişen burjuvalaşmanın dışında bir sanayi burjuvazisinden bahsetmek imkansızdır. Bununla birlikte metropole yerleşen bir kısım büyük kürt burjuvazisi batıda önemli yatırımlar yapmaktadır Kürdistan'da, devlet yatırımları dışında sanayi, küçük tezgah ve atölyeler halinde tarıma bağlı olarak mevcuttur.

Devlet tarafından kurulan işletmeler belirli alanlarda toplanmıştır. Bunlar genellikle, şeker, çimento, süt, dokuma, sigara fabrikaları ile et ve balık kurumlarıdır.

TAHİL ÜRETİMİ		ENDÜSTRİYEL BİTKİ ÜRETİMİ	
Ekilen alan(hektar)	üretim (ton)	Ekilen alan (hektar)	üretim(ton)
Kürdistan 2.822.232 (18 il topl.)	4.098.894	121.372	1.227.617
Türkiye 13.421.685 (toplam)	26.418.000	1.233.816	13.478.720

Tüm ekilen toprakların dağılımı

	Ekilen alan(hektar)	üretim(ton)
Kürdistan (18 il topl.)	3.594.375	6.385.797
Türkiye	16.749.940	46.815.046

Bellibaşlı tarımsal aletlerin dağılımı

	Karasaban	Traktör	Bicer döver
Kürdistan (18 il topl.)	285.749	47.861	1.094
Türkiye (toplam)	823.781	491.001	13.477

Bellibaşlı Hayvansal ürünlerin Dağılımı

	Hayvan top.baş	süt üretimi (ton)	Et üretimi (ton)	Deri üret. (adet)
Kürdistan (18 il)	33.439.045	1.796.425	51.540	2.468.020
Türkiye (toplam)	85.444.878	5.211.620	332.660	16.917.760

Kaynak: 1982 Tarımsal Yapı ve Üretim

D - PROLETARYA

Kendi iç dinamikleri büyük ölçüde tahrip edilen Kürdistan'da proletarya sanayi'nin zayıflığı nedeniyle değişik özellikler gösterir. Ekonomisi daha çok tarıma ve hayvancılığa dayalı olduğundan, proleterleşme olgusu önce yoğun olarak bu alanda görülür. Toprak dağılımındaki büyük farklılıklar ve el emeğinin makinalaşma sonucu gereksiz kalması yarı-proleter unsurları yoğun olarak ortaya çıkardı. Çünkü toprak sorununu öylesine derin çelişkileri bağrında taşımaktadır ki, Köy işleri Bakanlığının yaptığı anket çalışmalarına göre 513 köyün bir ya da birkaç aileye ait olduğu saptanmıştır. Çiftçi ailelerinin % 38'i (300 bin aile) topraksızdır. Bu oran Urfa'da % 40,8, Mardin'de % 53,7 dir.(203)

Feodal üretim ilişkilerinin el emeğine olan yoğun ihtiyacı sonucu köylerde barınabilen bu insanlar, tarımda makinalaşmanın başlaması ile köylerde barınamaz oldular. Yapılan işin niteliğine göre bir traktör 10 ile 50 köylünün yerini almaktadır. Serbest kalan köylünün ilk baş vura-cağı alan şehirlerdir. Ne var ki, kürdistan şehirleri bunları barındırabilecek durumda değildir. Bu nedenle göç metropole yönelik olarak akın etmektedir. Önceleri geçici çalışma istemiyle olan bu göç, zamanla yerleşik bir karakter taşır. Bugün 2,5 milyon kürt metropoldeki büyük sanayi merkezlerine yerleşmiş durumdadır.

Yine büyük tarım çiftliklerinde (Adana vb.) mevsimlik çalışan büyük bir kitle mevcuttur.

Tarım proleterya'sının yoğun karakteri yanında, yine tarıma dayalı sanayi ve tezgahlarda çalışanların sayısı son yıllarda önemli artışlar göstermektedir. 1964 yılında devlet kuruluşları da dahil imalat sanayiinde çalışanların toplam sayısı 14.863'tür. Bunun sadece 2876'sını özel sektöre ait işletmelerde çalışanlar oluşturmaktadır. 1978 yılına gelindiğinde 170.200 sigortalı işçi'nin sadece 33.400'ü büyük imalat sanayiinde çalışmaktadır. Tüm ücretli çalışanlarsa Kürdistan nüfusunun % 7,7'ni (644,800) oluşturmaktadır.

Rakamlar Türkiye ile karşılaştırıldığında önemsiz gibidir. ancak gelişmeler, bu kadar ile bile keskin çelişkileri bağrında taşıdığından çok önemli politik değişimlere yol açacak niteliktedir. Proleterya zaman zaman kaba köylü direnişlerini politize edecek ve yön verecek bir karektere ulaşmıştır.

Ülkedeki geri yapının bütün yükleri işçi sınıfının ve yoksul köylülüğün sırtına binmiştir. Kürt burjuvazisi tarihsel rolünü oynamak yerine Türk burjuvazisine soygun ekonomisinde yardım etmeyi tercih etmektedir. Ekonomik ve politik sahada elde ettiği bir takım ayrıcalıkları "Kürt

sorunu" nedeniyle kaybetmek istememektedir. Bu nedenle Kürdistan'ın İran ve Irak parçasında feodal ve burjuvaların etkisinde kitleleri etkisi altına alan Kürdistan Demokrat Partisi, Türkiye'de oldukça zayıftır. Bunun dışında Marksizm'den etkilenmiş durumda olan bir dizi hareketin Kürt sorununa ilişkin öne sürdükleri çözüm şekli redikal olmaktan uzaktır.

	<u>1964 Sayımlarına göre imalat sanayinde çalışan</u> <u>üretimde çalışan Diğer görevliler Özel sektör pay.</u>		
Kürdistan (18 il)	14.863	2.649	3.140
Türkiye (toplam)	273.441	46.361	179.347

Kaynak: (1964 sanayi yılığından alınmıştır.)

	<u>1978 sayımlarına göre işgücü dağılımı</u>		
	Tüm ücretliler	Sigortalı	Büyük imalatla çalışan
Kürdistan (18 il topl.)	644.800	170.200	33.400
Türkiye (toplam)	5.331.100	2.228.800	798.500

Kaynak: (1980 İstatistik Yıllığından alınmıştır.)

Öne sürülen ekonomik ve siyasal tespitler Kürdistan'ın yapısının değil, genel olarak Türkiye'nin ekonomik ve siyasal analizinin bir sonucu olduğundan Kürt halkı açısından eksiklikler taşımaktadır. Kürdistan'da halk yığınlarının, tarihsel gelişiminin ve çağdaş uygarlığın nimetlerinden faydalanması için onun iç dinamiklerinin harekete geçirilmesi zorunludur. İç dinamiklerinden yoksun bırakılan bir toplum ne kadar uğraşırsa uğraşılsın gelişim seviyesini yükseltemez. Sürekli bağımlılık zinciri içinde yol alır. Bu nedenle Kürt toplumunun kendi gerçekliğine ilişkin analiz yapmak ve bu analizden hareketle siyasal sonuçlara gitmek çözümleyici bir yoldur. Çünkü bilimsel araştırma

olayları kendi gerçekleriyle ele almak zorundadır. Tarihsele motiflerde bunlardan ayrı düşünölemez. Oysa Türkiye’de bugüne dek Marksizm adına yapılan sosyo-ekonomik araştırmalarda gerek Osmanlı devletinin gerekse Türkiye Cumhuriyetinin yapısı bir bütün olarak incelenmiştir. Bu soyut bütönlük anlayışı başka başka sosyal, kültürel ve ekonomik sorunların aynı değerler içinde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye’ye uzun yıllar yarı-feodal, yarı-kapitalist bir öлке denmesinin nedeni Türkiye’deki sosyal ve ekonomik değerlerin, Kürdistan’daki değerlerle birleştirilmesi sonucudur. Proleterya adına yola çıkan bir kısım siyasi yapıların ise kapitalizmi hakim üretim biçimi görmeleri, Kürdistan’ın sosyal yapısını göz ardı etmiş, örgütlenme ve mücadele anlayışı konusunda bu nedenle önemli zaafırları bağrında taşımıştır.

IV- KÜRTLER VE KÜRDİSTAN'IN DİĞER PARÇALARI:

A- SOVYET KÜRTLERİ

Sovyetler Birliğinin çeşitli cumhuriyetlerinde yaşayan kürtler, göçebe aşiretlerin 18. yüzyıldan itibaren oluşan göç dalgalarıyla ilişkilidir. Bu göçebe aşiretler zamanla o bölgelere yerleşmişlerdir.

Bugün, 1970 sayımlarına göre Sovyetler'in çeşitli cumhuriyetlerinde 278.463 kürt yaşamaktadır.(204)

Cumhuriyetler içinde Azarbaycan ile Türkmenistan 150.000 ve 50.000'lik bir kürt nüfusu barındırmasına karşın Ermenistan 37.486 kişilik kürt nüfusu ile kürt kültür yaşamının merkezi durumundadır.

Geçmişte zaman zaman kesintiye uğramasına karşın, Ermenistan'da yaşayan kürtler bugün gazete, dergi ve kitapları kürtçe olarak çıkartabilmektedirler. Okullarda kürtçe eğitim görülmektedir. Ayrıca bir radyo yayınları mevcuttur. Kürt dili üzerinde Leningrad, Moskova ve Erivan'da ki enstitülerde kurdologlar (Originleri dahaçok kürt) araştırma yapmaktadırlar. Kürtçe'nin Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de yasak olması sonucu, yapılamayan bilimsel araştırmaların böylece bir nebze karşılandığı söylenebilir. Ancak kürtçenin bir tek lehçesi ile yapılan (kurmacı) bu araştırmalar ülkenin (Kürdistan'ın) esas özelliklerini taşımadığından yetersizdir. Yeni üretilen kelimelerden kürt halkı büyük ölçüde habersizdir ve bunlara yabancıdır.

B- SURİYE KÜRDİSTAN'I

Osmanlı egemenliğinin yıkılışından sonra Fransız egemenliğinde kalan Suriye sınırları içindeki parçada 1976 sayımlarına göre 825.000 kürt yaşamaktadır.(205). Suriye nüfusunun % 11'i.

Fransız manda yönetiminin sürdüğü 1920-1941 yılları arasında Suriye kürtleri belirli kültürel haklarını kullanabilmişlerdir. Arapça ve Latince harfleriyle kürtçe gazete, dergi, kitap yayınlamışlardır. Ünlü kürt şairi Cigerhun eserlerini buradan dünyaya duyurmuştur. Ancak 1961'de Suriye Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Kürtlere karşı uygulanan politika değişmiştir. Her türlü politik faaliyet ve yayın yasaklanmıştır. Kürtlere karşı açık bir araplaştırma kampanyası açılmıştır.(206).

Türkiye ile en uzun sınır komşusu olan (yaklaşık 877 km.) Suriye’de kürtler daha çok Türkiye’ye kaçak mal sokarak yaşamlarını sürdürürler. Bu sınır geçme olayı zaman zaman ölümle sonuçlansa da topraksız köylü için tek geçim kaynağıdır. Sınırın hemen ötesindeki (Türkiye Kürdistan’ı) yakınları, akrabaları vasıtasıyla Suriye’den alınan kıymetli malları Türkiye’ye geçirirler, oradan da koyun sürülerini Suriye’ye geçirirler. Gerçekten bu kaçakçılığı tüccarlar teşvik etmektedirler. Taşıyıcılar ise geçimleri için bu işi yapmaktadırlar.

Öte yandan Suriye yönetimi askere alınan kürtleri bilinçli olarak savaşa sürmektedir. Golan tepelerinde yüzlerce ölmüştür. Suriye’de kürtlerin yaşaması için bir tek hakları vardır: Suriye topraklarını düşmana karşı korumak!..(207).

Yönetimin açık kürt düşmanı politikası sonucu 1970’li yıllarda 30.000 kürt Lübnan’a göç etmiştir.

1980’den sonra Suriye’nin kürt örgütlerine karşı tavrında bir değişim olmuştur. Bunu Suriye’nin "ulusal kurtuluş savaşlarına karşı ilerici yaklaşımı" olarak kabul etmek için vakit henüz çok erkendir. Çünkü Suriye yönetimi dün ne idiye bugün de aynı biçimde yerinde durmaktadır. Ancak bölgenin stratejik konumu nedeniyle Suriye aktif bir rol üstlenmekte ve bunun gereğini yerine getirmektedir. Yine bu gereklilikler ortadan kalktığında Suriye’nin eski politikasına dönmesi için hiçbir neden yoktur. Filistin sorunu karşısında takındığı pragmatik tavır buna iyi bir örnektir.

Suriye için bugün kürt hareketine destek olmanın fazla bir sakıncası yoktur. Çünkü kaybedeceği fazla bir şeyi yoktur. Sorun bu yönüyle açıktır. Ancak kürt örgütleri açısından önemli sorunları bağrında taşımaktadır. Kaldığı aynı Suriye, Suriye kökenli Kürt örgütlerine karşı oldukça ihtiyatlı davranmakta, onları sıkı bir kontrole almaktadır.

C- IRAK KÜRDİSTANI

I. Paylaşım savaşı sonunda İngiliz manda yönetiminde kalan Irak Kürdistan’ı 74.000 km.kare’lik bir alana sahiptir. Bu Irak topraklarının % 17’sini oluşturur. 1975 sayımına göre Irak Kürdistan’ının nüfusu 2.800.000’dir.(208)

İngiliz emperyalizmi, Irak Kürdistan’ındaki petrol yataklarından ötürü, bölgeye özel bir ilgi ile eğilmiştir. Bellibaşlı kürt şehirleri demiryolları ile merkezi ve güney Irak’a bağlanmıştır. Buna karşılık ekonomik iştah çekmeyen kesimler her haktan yoksun bırakılmıştır.(209).

Aşiretçiliğin ve feodal ağaların politik gücünün etkili olduğu Irak Kürdistan'ında merkezi Irak yönetimine karşı yürütülen mücadele oldukça etkilidir.

Daha 1919'da Şeyh Mahmud Berzenci yönetiminde İngilizlere karşı güçlü ayaklanmalar görülür. 1922'de Irak yönetimi içinde otonom haklar elde edilir.(210). Süleymaniye ve Erbil'de kürt okulları açılır, kitaplar yayımlanır.

1930 yılında İngiliz manda yönetimi kaldırılır. Irak krallığı kurulur. 1937 yılında da kürt tehlikesine karşı Türkiye, Irak ve İran Saadabat paktını imzalarlar.

Belirli otonom haklara bile göz yummayan Irak yönetimi kürtlere karşı baskıyı yoğunlaştırır. 1943'te büyük aşiret reislerinden Mustafa Barzani, Barzan bölgesinde ayaklanır. Çevre bölgeleri kontrol altına alan Barzani kuvvetlerini 1945'te İngiliz hava kuvvetlerinin yardımını alan Irak ordusu ancak 1947'de geri çekilmeye zorlar. Haziran 1947'de Barzani ve yanındaki 500-1000 arası silahlı gücüyle Sovyetlere kadar yürüyerek geri çekilir.

Irak Kürt Ulusal Hareketinde adından çok söz edilecek olan Barzani Sovyetlerde 11 yıl kaldıktan sonra, 14 Temmuz 1958'de krallığın yıkılışının ardından ülkeye geri döner. 1946'da kurulan I.K.D.P.'nın başkanı olarak kürt halkının otonom haklarının elde edilmesi için mücadeleye devam eder.

Krallığın yıkıldığı günlerde kürt halkının haklarının verileceğinden söz eden yeni Irak yönetimi kısa bir süre sonra, 1961'de kürtçe yayınlanan gazeteleri yasaklar. I.K.D.P. üyeleri tutuklanır. Barzani Kürdistan'a, yaşadığı bölgeye (Barzan'a) döner. 1961'den 1975'e Cezayir anlaşmasına dek süren uzun bir dönem silahlı dirnişi sürdürür.

11 Mart 1970'de kürt ulusal direnişi karşısında yenilgiyi kabul eden Irak yönetimi Kürdistan'ın otonom şartlarını imzalar.(211).

Orta doğunun dengesiz politik yapısı içinde güçlenme yolları arayan Irak yönetimi, kabul ettiği otonomiye uygulamamak için elinden geleni yapar. Çünkü tarihi olarak bu konuda tecrübesi vardır. Kürtlere verilecek bir otonominin Ortadoğu için önemli bir tehlike olduğu bölge devletleri tarafındanda iyi bilinmektedir. (212). Ancak buna karşı devrimci bir politika üretmekten yoksun olan I.K.D.P. yönetimi kendisini bu politikanın içine bizzat atar.

Kürdistan'ın bir diğer parçasını işgal altında tutan Şah, Irak'la olan çelişkilerini haletmek için Barzani'ye yardım eder. Bu Amerikan yardımı haline dönüşür. Barzani'nin bu zaafı, gerçekte O'nun taşıdığı sınıf karakterinden gelmektedir. Her ne kadar bölgede Irak yönetimine ya-

pılan sovyet yardımının Barzani'yi A.B.D. politikası gütmeye zorladığı görüşü savunuluyorsa da, daha 1962 de Sovyetler'le ilişkilerinin iyi olduğu dönemde Amerikalı gazeteci M.Dana Adams Schmidt'e kendisinin bir batı dostu olduğunu ve Amerikan yardımı istediğini açıklıyordu.(213). Sınıf karakterini parti içinde açık biçimde ortaya koyan Barzani, partideki ilerici ve devrimcilere karşı terör estirmiştir.

1975 Cezayir anlaşmasından sonra Şah ve Amerika yardımı kesilir. Barzani İran'a sığınırken silahların bırakılmasını ister. Peşmergeler (Kürt askeri) silahlarını terk etmezler. Bir çoğu intihar eder. Bunu takip eden yıllarda Irak yönetimi bölgeyi kontrol altına almak isterse de başarılı olamaz. Geçmişte Kürt hareketine karşı politik olarak büyük hatalar işleyen Irak komünist partisi de kürdistan'a sığınmış durumdadır.

D- İRAN KÜRDİSTANI

16. yüzyıldan beri İran sınırları içinde kalan Doğu Kürdistan 20.yüzyıla kadar ekonomik ve sosyal olarak Osmanlı egemenliğinde kalan parça ile aynı paralelde bir gelişme göstermiştir. Burada da feodallerin İran egemenliğine karşı yer yer ayaklanmaları görülür. Gerçekte ayrı devlet egemenlikleri hakim olmakla birlikte yakın zamana dek her parçada bulunan halkın birbiriyle ekonomik ve sosyal münasebetine engel olunamamıştır.

Kürdistan'ın parçaları arasındaki farklılık kapitalist egemenliğin daha belirgin olduğu T.C. devleti sınırları içindeki parçada görülür. gerek İran'da, gerek Irak'ta aşiret ve feodaller kendilerini günümüze dek yaşatmayı başarmışlardır. Ekonomik ve politik faaliyetlerde büyük aşiretler ve feodaller söz sahibidirler. Politik örgütlerde bu yapılara göre şekil alır.

İran Kürdistan'ı 125.000 km. kare'lik bir alanı kapsar. 1975 sayımlarına göre Kürdistan'ın nüfusu 5.514.800'dür. ancak kürt nüfusu 5.190.400'dür ve İran nüfusunun % 16'sını oluşturmaktadır. (214) İran Kürdistan'ındaki en büyük gelişme Ağustos 1945'de Mehabad Kürt Cumhuriyetinin ilan edilmesidir.

20 Ağustos 1941'de Sovyet ve İngiliz askerleri İran'a girerler. İran'ın kuzeyi Sovyet, Güneyi İngiliz denetimi altında kalır. Sovyet bölgesinde çalışmalar yapan Komala isimli örgüt Şah yönetiminin de zayıflığından faydalanarak Mehabad Kürt Cumhuriyetini ilan eder. Sovyetler tarafından da tanınan Cumhuriyet'e Qazi Mohamed başkan olarak seçilir. Yine Sovyetlerin girişimiyle Tahran hükümetiyle anlaşmalara otururlar.

İkinci paylaşım savaşımının bitiminden sonra Sovyet orduları geri çekilir. fakat İngilizler hala oradadır ve İran'daki istikrarsızlıktan rahatsızdırlar. Böyle bir ortamda, İran orduları İngiliz Hava Kuvvetleri desteğinde 18 Aralık 1946'da Mahabad'a girer ve Cumhuriyet yıkılır. (215) Qazi Mohamed ve elli yakın arkadaşı idam edilir.

1961'den 1966'ya dek süren Irak Kürdistan Hareketine çeşitli yardımlar yapan İran kürdistan'ı demokrat Partisi 1970'de Irak'ta kazanılan otonominin yaşatılması için çalışmalar yapar. Çünkü Şah diktatörlüğünün güçlendiği yıllarda İran'da kürtlerin bütün demokratik hakları ellerinden alınmıştı. Sendika, dernek, parti ve mezhep örgütleri yasaklanmıştır. Kontrol ordu, polis ve gizli polis-savak tarafından sağlanmaktaydı. Seyahat özgürlüğü kısıtlanmış ziyaretler yapılması zorunlu bildirimlerle zorlaştırılmıştı. Sanayinin hemen hemen yok olduğu İran Kürdistan'ında halkın büyük çoğunluğu tarım ve hayvan yetiştiriliciliği ile uğraşmaktadır. Yarı-göçebe aşiretlerin sayısı oldukça yüksektir.

tüm ülke topraklarında sadece bir tek yol asfaltlanmış olup yine bir tek demiryolu vardır.

1979'da Şah'ın devrilmesinde politik olarak İran muhalefetiyle hareket eden İ.K.D.P'si 22 Mart 1979'da Yeni İran yönetimiyle görüşmelere oturur. (216)

Şah'ın devrilmesinden sonra tüm ülkede demokratik güçlere saldıran Humeyni yönetimi otonomiyle ilgili görüşmeleri red eder. Devrim muhafızları (Pasdaran) Kürdistan'a saldırır. İ.K.D.P'si seferberlik ilan eder. Bölgeyi saldırılara karşı korumak ve otonomi elde etmek için uzun süreli bir savaş girer.

İ.K.D.P halkın büyük bir kesimini (% 80) etkilemesine karşın önemli zaafı bağırlarında taşımaktadır. Sıcak savaşların yoğun olduğu İran ve Irak Kürdistan'ının sosyal yapıları bu zaafı beslemektedir. Herşeyden önce bu partiler feodaller ve büyük aşiretler tarafından yönetilmektedir ya da desteklenmektedir. Kürt hareketi içinde var olan diğer organizasyonlar da şu veya bu şekilde yine bu sosyal güçlere dayanmaktadır. Bu yapıların dışında politika üretilmesi oldukça güçtür. Çünkü kapitalizmin nisbi olarak girdiği bu bölgelerde modern sınıflar yeterli düzeyde ortaya çıkmamıştır.

Sosyal alandaki bu geri yapı, politik örgütlerin ürettikleri politikaya da yansımaktadır. bunun en vahim olanı bir bütün olarak Kürt halkının bağımsızlığına karşı birleşen devletlerin biri yada bir kaç ile diğer parçalardakiler aleyhine işbirliğine girilmesidir. Bugün İ.K.D.P Irak tarafından I.K.D.P İran yönetimi tarafından desteklenmekte ve bu iki örgüt silahlı güçleri zaman zaman savaşmaktadır.

Bu dört parça arasında, Türkiye Kürdistan'ındaki sosyal gelişmelerin doğuracağı politik yapılar, modern bir politika üretilmesine aday durumda gözükmektedir.

DİPNOTLAR

- 1- Prof. Says'tan, aktaran M.E.Zeki, Kürdistan Tarihi s.50
- 2- Basile Nikitin, Les Kurdes, s.4
- 3- Minorski'den aktaran, İslam ansiklopedisi, s.1089
- 4- Fredy Bemont, İran Şehirleri, 11
- 5- Herodot, Histoire d'Herodot cilt: 1, s.72
- 6- Herodot, a.g.e. cilt: III kitap:5, s.94
- 7- L'Armee et Organisation Militaire de L'Assyrie, s.16
- 8- L'Armee et Organisation Militaire de L'Assyrie, s.17
- 9- a.g.e., s.51
- 10- a.g.e., s.68
- 11- Herodot a.g.e. kitap:1, s.52
- 12- Roger Ceratum, Antiquite, s.123
- 13- Sobatino Moscati, Orient avant Les Grecs, s.295
- 14- Herodot a.g.e., s.94
- 15- Herodot a.g.e., s.94
- 16- Herodot e.g.e., s.136
- 17- Herodot a.g.e., s.77
- 18- Makyevel, Le Prince
- 19- Herodot a.g.e. kitap:1, s.108
- 20- Herodot a.g.e. kitap:1, s.91
- 21- Colin Mc Evedy, Atlas de L'Histoire, s:58
- 22- A.Dupont, Sommer Arameens, s:73
- 23- Coğrafyacı Strabo'dan aktaran, M.E.Zeki, a.g.e., s:57
- 24- Bergeron'un Seyahati (Le Voyage de Bergeron) kısım:8, s.12
- 25- Musul, kuzeydeki zorzani bölgesinin sonunun üzerindedir.
- 26- Le Voyage de Bergeron, s.13-14
- 27- Vital Cuinet, La Turquie d'Asie Cilt:I ve II., s.651-350
- 28- M.E.Zeki a.g.e., s.61
- 29- Basile Nikitin, Les Kurdes, s.251
- 30- İbn'ül Ezrak El-Fariki, Mervani Kürtleri Tarihi, s.217
- 31- Le Monde et son Histoire, L'epoques Medivales, s.547
- 32- V.Minorski, İslam Ansiklopedisi, s.1098 ve M.E.Zeki a.g.e., s.76
- 33- Daha fazla bilgi için bakınız, Voyage en Asie Par Pierre Berge-ron Cilt:II., s.42-44
- 34- Histoire Encyclopedique, s.4036
- 35- Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, s.21

- 36- Toktamış Ateş, Osmanlı Toplumunun Sosyal Yapısı, s.28
- 37- Staford Shaw, a.g.e., s.29
- 38- Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye s.82
- 39- M.E.Zeki a.g.e., s.78
- 40- İbn'i Haldun'dan aktaran, M.E.Zeki a.g.e., s.80
- 41- Aynı eser, s.81
- 42- Cahen C. 'den aktaran, Yerasimos Stefanos, s.82
- 43- Aynı eser, s.96
- 44- Beldiceanu - Steinherr, I' den aktaran, Yerasimos Stefanos, s.110
- 45- Yerasimos Stefanos, Az G.S.Türkiye, s.135
- 46- Shaw Stanford, O.İmparatorluğu ve M.Türkiye, s.98
- 47- Y.Stafanos a.g.e., s.112
- 48- S.Stanford a.g.e., s.97
- 49- Y.Stafanos a.g.e., s.217
- 50- S.Stanford a.g.e., s.119
- 51- M.E.Zeki Kürdistan Tarihi, s.85
- 52- M.E.Zeki a.g.e., s.87
- 53- S.Stanford a.g.e., s.126
- 54- M.E.Zeki a.g.e., s.92
- 55- M.E.Zeki a.g.e., s.93
- 56- M.E.Zeki a.g.e., s.101
- 57- S.Stanford a.g.e., s.275
- 58- Y.Stafanos a.g.e., s.59
- 59- S.Stanford a.g.e., s.231
- 60- İnalçık H'den aktaran, Y.Stefanos a.g.e., s.136
- 61- Şanda Hüseyin Avni, Reaya ve Köylü, s.35
- 62- Sencer Muzaffer, Osmanlı Toplum Yapısı, s.212
- 63- Y.Stafanos Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, s.56
- 64- Y.Stafanos a.g.e., s.167
- 65- Y.Stafanos a.g.e., s.235
- 66- S.Stanford a.g.e.
- 67- Konger Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye toplum yapısı, s.20
- 68- S.Stanford a.g.e., s.146
- 69- S.Stanford a.g.e., s.246
- 70- Novıçev A.D., Osmanlı İmparatorluğunun yarı Sömürgeleşmesi, s.71
- 71- Y.Stafanos a.g.e., s.291
- 72- M.E.Zeki a.g.e., s.105
- 73- Kendal a.g.e., s.42

- 74- C.İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi.
- 75- S.Muzaffer, a.g.e., s.273
- 76- Kendal, a.g.e., s.40
- 77- Y.Stafanos, a.g.e., s.142
- 78- M.E.Zeki a.g.e., s.92
- 79- Turan Şerafettin'den aktaran, Kendal, a.g.e., s.38
- 80- S.Muzaffer, a.g.e., s.273
- 81- Kendal, a.g.e., s.39
- 82- Y.Stafanos a.g.e., s.142
- 83- Zubritski, Mitropolski, Kerov; İlkel, Köleci, Feodal Toplum, s.66
- 84- Y.Stafanos a.g.e., s.214
- 85- Machiavel, Les Prince, s.20
- 86- Machiavel, a.g.e., s.14
- 87- Machiavel, a.g.e., s.17
- 88- Rosa Luksemburg, Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları s.56
- 89- R.Luksemburg, a.g.e., s.60
- 90- R.Luksemburg a.g.e., s.62
- 91- R.Luksemburg a.g.e., s.61
- 92- Lenin, Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi (benim çevirim) s.554
- 93- R.Luksemburg a.g.e., s.51
- 94- K.Emre a.g.e., s.60
- 95- Y.Stafanos a.g.e., s.291
- 96- Y.Stafanos a.g.e. s.311
- 97- Kurmuş Orhan, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, s.26
- 98- S.Stanford a.g.e., cilt:II, s.159
- 99- Y.Stafanos, a.g.e., s.353
- 100- Y.Stafanos a.g.e., s.493
- 101- K.Orhan a.g.e., s.59
- 102- K.Orhan a.g.e., s.60
- 103- Y.Stafanos a.g.e., s.419
- 104- S.stanford, a.g.e., cilt:II, s.276
- 105- Novıçev A.D.Os. İmp. Yarı Sömürgeleşmesi, s.50
- 106- Y.Stafanos, a.g.e., s.522
- 107- Kars H.Zafer, Belgelerle 1908 Devrimi öncesinde Anadolu, s.107
- 108- S.Stanford, a.g.e., cilt:II, s.322
- 109- Novıçev A.D. a.g.e., s.95
- 110- Y.Stafanos a.g.e., s.550
- 111- Kars H.Zafer a.g.e., s.20
- 112- Y.Stafanos a.g.e., s.624

- 113- S.Stanford a.g.e., cilt:II, s.395
- 114- V.Cuinet, La Turquie d'Asie cilt:II, s.528
- 115- V.Cuinet, a.g.e., cilt:II, Dersim bölümü
- 116- V.Cuinet, a.g.e., cilt:I, s.619
- 117- Z.Silopi, Doza Kürdistan, s.27
- 118- Y.Stafanos a.g.e, s.548
- 119- H.V.Moltke, Lettres Sur L'Orient, s.243
- 120- Kendal, a.g.e., s.57
- 121- Dr.N.Dersimi, a.g.e., s.112
- 122- M.Sencer, Osmanlı toplum yapısı, s.273
- 123- Dr.N.Dersimi, a.g.e. s.147
- 124- Dr.Bahce Sirgo'dan aktaran Dr.K.M.Ahmed, 1925 Kürt Ayaklanmasının Niteliği Üzerine
- 125- M.C.Lazarev'in Kürt Sorunu isimli kitabından aktaran, Kendal, a.g.e., s.57
- 126- Z.Silopi a.g.e., s.54
- 127- Dr.Nuri Dersimi, a.g.e., s.120
- 128- Z.Silopi, a.g.e, s.47
- 129- Z.Silopi, a.g.e., s.59
- 130- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.123
- 131- M.Ş.Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s.145
- 132- M.Ş.Fırat, a.g.e., s.181
- 133- Dr.N.Dersimi, a.g.e., s.118
- 134- M.Ş.Fırat, a.g.e., s.184
- 135- Z.Silopi, a.g.e., s.83
- 136- Z.Silopi, a.g.e., s.116
- 137- H.V.Moltke, a.g.e., s.242
- 138- B.Nikitin, Les Kurdes, s.192
- 139- Kendal. a.g.e.,
- 140- B.Nikitin a.g.e., s.193
- 141- Bu ayaklanmalarla ilgili bilgiler Kendal Nezan'nın Les Kurdes sous l'Empir Ottaman adlı çalışmasından, Vital Cuinet'in ve Basile Nikitin'in Les Kurdes adlı eserlerinden alınmıştır.
- 142- Dr.N.Dersimi, a.g.e., s.126
- 143- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.129
- 144- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.171
- 145- P.Y.Fırslyrsjnk Haysıp'ten aktaran Prf. M.A.Hasretyen 1925 Büyük Kürt Ayaklanmasının Niteliği Üzerine
- 146- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.180
- 147- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.190

- 148- M.Ş.Fırat, a.g.e., s.195
149- M.Ş.Fırat a.g.e., s.213
150- Z.Silopi a.g.e., s.89
151- Z.Silopi a.g.e., s.62
152- 19.05.1925 tarihli İstanbul gazetesinden aktaran, Prf.M.A.Hasretyen
153- H.C.Armstrong, Mustafa Kemal, s.235
154- M.Ş.Fırat a.g.e., s.228
155- Kendal a.g.e., s.95
156- III.Enternasyonal Raporları
157- Tesrinisani 1929 günlü Milliyet gazetesi
158- M.Ş.Fırat a.g.e., s.225
159- Teşrinievvel 1929 Milliyet gazetesi
160- Dr.N.Dersimi, a.g.e., s.318
161- İ.Nuri Paşa, Ağrı İsyanı, s.117
162- Z.Silopi a.g.e., s.118
163- İ.Nuri Paşa, a.g.e., s.116
164- İ.Nuri Paşa, a.g.e., s.131
165- İ.Nuri Paşa, a.g.e., s.136
166- Z.Silopi, a.g.e., s.121
167- Z.Silopi, a.g.e., s.123
168- İ.Nuri Paşa, a.g.e., s.158
169- Z.Silopi, a.g.e., s.122
170- İ.Nuri Paşa, a.g.e., s.150,164,165,
171- Milliyet gazetesi
172- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.259
173- Dr.N.Dersimi, a.g.e., s.273
174- Dr.N.Dersimi, a.g.e., s.306
175- Cumhuriyet 30 Haziran 1938, aktaran Dr.N.Dersimi
176- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.294
177- F.Taeschner (Eine futuwwa urkunde des Mameluken Sultan al-Aschraf Chalil Von 1292) den aktaran Neçet Çağatay, Bir Türk Kuru-
mu olan Ahilik, s.39
178- Bu konudaki bilgiler Studia Kurdica, isimli dergiden alınmıştır.
179- Marks, "Le Capital" cilt: 1
180- Y.Stafanos, a.g.e., s.599
181- Kendal, a.g.e., s.60
182- M.E.Zeki, a.g.e., s.159
183- Kendal a.g.e., s.65
184- K.Emre, a.g.e., s.309

- 185- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.125
- 186- Dr.N.Dersimi, a.g.e., s.188
- 187- Kendal, a.g.e., s.90
- 188- Y.Stafanos, a.g.e., s.664
- 189- K.Emre, a.g.e., s.224
- 190- R.Luksemburg, Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları s.49
- 191- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.128
- 192- Cevdet Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s.160
- 193- Dr.N.Dersimi a.g.e., s.186
- 194- Kendal, a.g.e., s.103
- 195- Kepenek Yakup, Türkiye Ekonomisi, s.44
- 196- K.Yakup, a.g.e., s.107
- 197- C.Aladağ, Milli Mesele ve Kürdistan'da Feodalite Aşiret s.150
- 198- Y.Stafanos, a.g.e.,
- 199- K.Yakup, a.g.e., s.42
- 200- Cem İsmail a.g.e.
- 201- Buradaki rakamlar karıştırmalı olarak, Y.Kepenek, s.243, İ.Cem, s.462, ve C.Aladağ s.138, ile devlet istatistik enstitüsü yayınlarından karşılaştırmalı alınmıştır.
- 202- C.İsmail, a.g.e., s.461
- 203- K.Yokup, a.g.e., s.260
- 204- Kendal, Les Kurdes en Union Sovietique, s.326
- 205- Nazdar Mustafa, Les Kurdes, s.309
- 206- Nazdar Mustafa, a.g.e., s.317
- 207- More Christiane, Les Kurdes Aujord'hui, s.107
- 208- Vanlı İsmet Cheriff, Les Kurdes et Kurdistan, s.230
- 209- El Munadıl, Irak Kürt Hareketi ve İ.K., s.17
- 210- V.İ.Cherriff, a.g.e.
- 211- More Christiane, a.g.e., s.85
- 212- Rossi Pierre, L'Irak des Revoltes, s.303
- 213- Rossi Pierre, age., s.303
- 214- Ghassemilou A.R., Les Kurdes, s.158
- 215- More Christiane, a.g.e., s.95
- 216- More Christiane a.g.e., s.100

BİBLİYOGRAFYA

- Dr.Ahmed K.M.: 1925 Büyük Kürt Ayaklanması'nın Niteliği Üzerine, Jina Nu Yayınları, Stokholm,
- Aladağ C.: Milli Mesele ve Kürdistan'da Feodalite, Aşitet, Komkar Yayınları, Frankfurt, 1981
- Ateş Toktamış: Osmanlı Toplumunun Sosyal Yapısı, Say kitap Pazarlama İstanbul, 1973
- Bemont Frdy: Les Villes de L'Iran, Louis Jean, Paris, 1973
- Bergeron Pierre: Les Voyage de Bergeron La Haye, 1735
- Caratini Roger : Antiquite, Bordes, Paris, 1984
- Chaliand Gerard: Les Kurdes et Le Kurdistana Maspero, Paris, 1981
- Cuinet Vital : La Turquie d'Asie Paris, 1985
- Çağatay Neşet : Bir Türk Kurumu Olan Ahilik Selçuk üniversitesi Yayanları, Konya 1981
- Dursunoğlu Cevat: Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1940
- Dupont Andre : Les Arameens Librairie A.Maisonneuve, Paris, 1949
- Diderot : Encyclopedie Hermann, Paris, 1976
- El Munadil : Irak Kürt Hareketi ve Irak Kominist Partisi Köz Yayınları, İstanbul, 1976
- Fırat M.Şerif : Doğu İlleri ve Varto Tarihi Kardeş Matbaası, Ankara, 1970
- İhsan Nuri Paşa : La Revolte d'Agri Edition d'Agri, Geneve, 1980
- İbn-Ül Ezrak El Fariki: Mervani Kürtleri Tarihi Koal yayınları, İstanbul, 1975
- Kars H.Zafer : Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu, Kaynak Yayınları, Ankara 1984
- Kepenek Yakup : Türkiye Ekonomisi Savaş yayınları, Ankara, 1984
- Konger Emre : İmparatorluktan Günümüze Türkiye Toplum Yapısı, Remzi Kitabevi İst. 1981
- Kurmuş Orhan : Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi Savaş yayınları, Ankara, 1982
- Herodot : Histoire d' Herodot Paris, 1894
- Luksemburg Rosa : Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları Kaynak Yayınları, İst. 1984
- Karl Marks : Le Capital Tome:I Editions Sociales, Paris, 1969
- Mascoti Sabatino : Orient Avant les Grecs Gallimard, Paris, 1963

Malbrau-Labot Florence: L'Armee et Organisation Militaire de L'Ssyrie d'Apres les lettres de Sargonides trouvees a Ninive Librairie Droz, Geneve, Paris, 1982

Me Evedy Colin : Atlas de L'Histoire Ancienne Bordas, Paris, 1982

Machiavel : Le Prince Garnier, Paris, 1968

Moltke H.Von : Lettres Sur L'Orient, Paris

More Christiane : Les Kurdes Aujourd'hui Editions, L'Harmalton, Paris, 1984

Nikitine Basile : Les Kutdes Editions Aujourd'hui, Paris, 1975

Novitzev A.B. : Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi Onur Yayınları, Ankara, 1979

Dr.N.Dersimi : Kürdistan tarihinde Dersim Ani Matbaası, Halep, 1952

Minorski : Kürtler

Rossi Pierre : L'Irak des Revoltes Editions du Senit, Paris, 1962

Sencer Muzaffer : Osmanlı Toplum Yapısı May Yayınları, İst. 1982

Silopi Zinnar : Doza Kürdistan Stewr Basımevi, 1969

Shaw Stanford : Osmanlı İmparatorluğuve Modern Türkiye E. Yayınları, İst. 1982

Şanda Hüseyin Avni: Reaya ve Köylü Habora Yayinevi, İst. 1975

Yerasimos Stafanos: Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Gözlem Yayınları, İst. 1980

Turpaud Maurice : Les Merveilluks Voyoges de Marko Polo Paris, 1929

Zaza Nureddin : Ma vie Kurde, Ed.Pierre Morcel Faure, paris, 1982

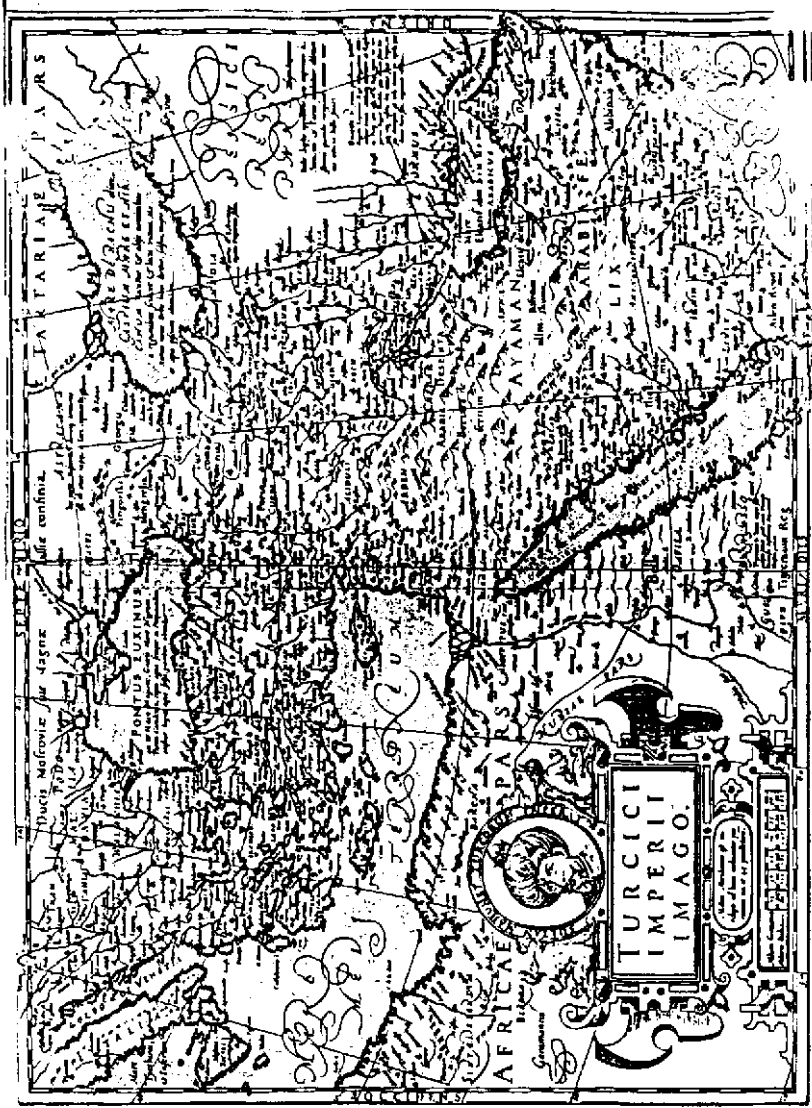
Zeki Mehmet Emin : Kürdistan Tarihi Komal Yayınları, İst. 1977

Zubritski, Mitroplski Kerov: İlkel, Kölcei, Feodal Toplum Sol Yayınları, İst.

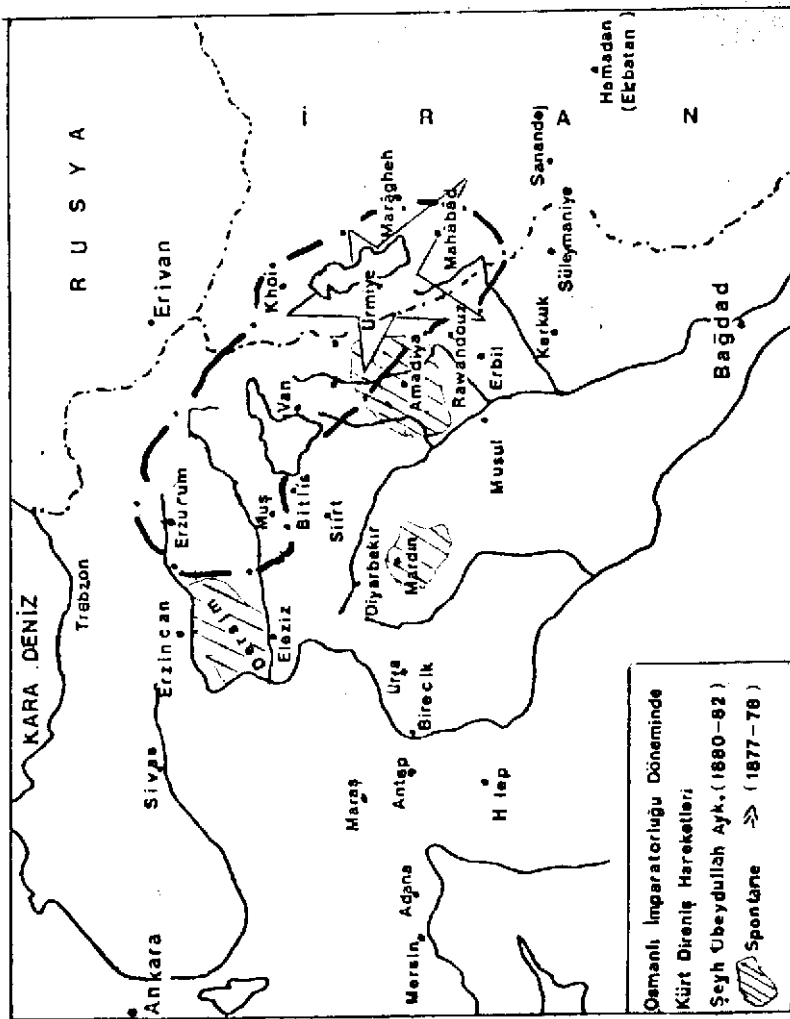
1964 Sanayi ve İşyeri sayımı: İmalat Sanayi 1980 İstatistik Yıllığı.

1982 Toplumsal Yapı ve üretim : Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

1929-1930 Milliyet gazetesi nüshaları.

Mercator Iohannes' un
15. yüzyılda, belhlerin verilelim alanları, gösteren haritası
Kaynak: Meridian Publishing Co 1961 Amsterdam

Hasan Yıldız 1954 yılında Tunceli-Ovacık'ta doğdu. İlk, orta-lise ve üniversite öğrenimini İstanbul'da yaptı; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden 1977'de mezun oldu. Paris Üniversitesi'nde "**Az Gelişmişlik Sürecinde Gelenekçilik**" adlı çalışmasını bitirdi. Hala aynı üniversitede "**Türkiyede Geleneksel Yapıların Çağdaş Politika Üzerindeki Etkileri**" konulu doktora çalışmasını yürütmektedir.

Hasan Yıldız'ın ayrıca "**Emperyalist Politikalar Altında Sevr ve Lozan Anlaşmaları**"nı irdeleyen bir başka çalışması da vardır.

Kürt ve Kürdistan sorununun en fazla tartışıldığı bir ortamda Kürdistan tarihi ve sömürgeci politikanın tüm yönleriyle açığa çıkarılması bugünkü tartışmalara ışık tutacaktır.

Araştırmının önsözünde, Hasan Yıldız, günümüzle bağlantılı sömürgeci politikayı şöyle belirliyor:

"...Diğer taraftan, köleci Roma İmparatorluğunun kolonilerde uyguladığı sömürgecilik yönteminin aynısını Osmanlılarda görmekteyiz. Ma-kyavel'in, kolonileri elde tutmanın metotları arasında gördüğü en uygun şekil, bu ülkelerde 'güçlerini kuvvetlendirmeksizin zayıfların korunması ve güçlerinden şüphelendiklerimizin ise güçlerinin bölünmesidir.' Bu yöntemi, Osmanlı, Kürdistan'da acımasız bir biçimde uygulamış ve hiç te küçümsenmeyecek sonuçlar almıştır. Kürdistan sadece eyaletlere, beyliklere değil; aynı zamanda, aileden sonra en küçük sosyal birim olan aşiretlere kadar bölünmüş ve bu bölünmüşlük üzerine merkezi devlete bağlı bir siyasal sistem kurulmuştur. Kürt toplumu henüz bu çağda bile, bu bölünmüşlüğün ağır yükünden kurtulmuş değildir. Ulu-sal Kurtuluş Hareketlerindeki sancı önemli ölçüde buradan gelmektedir."

Hêviya Gel Yayınları